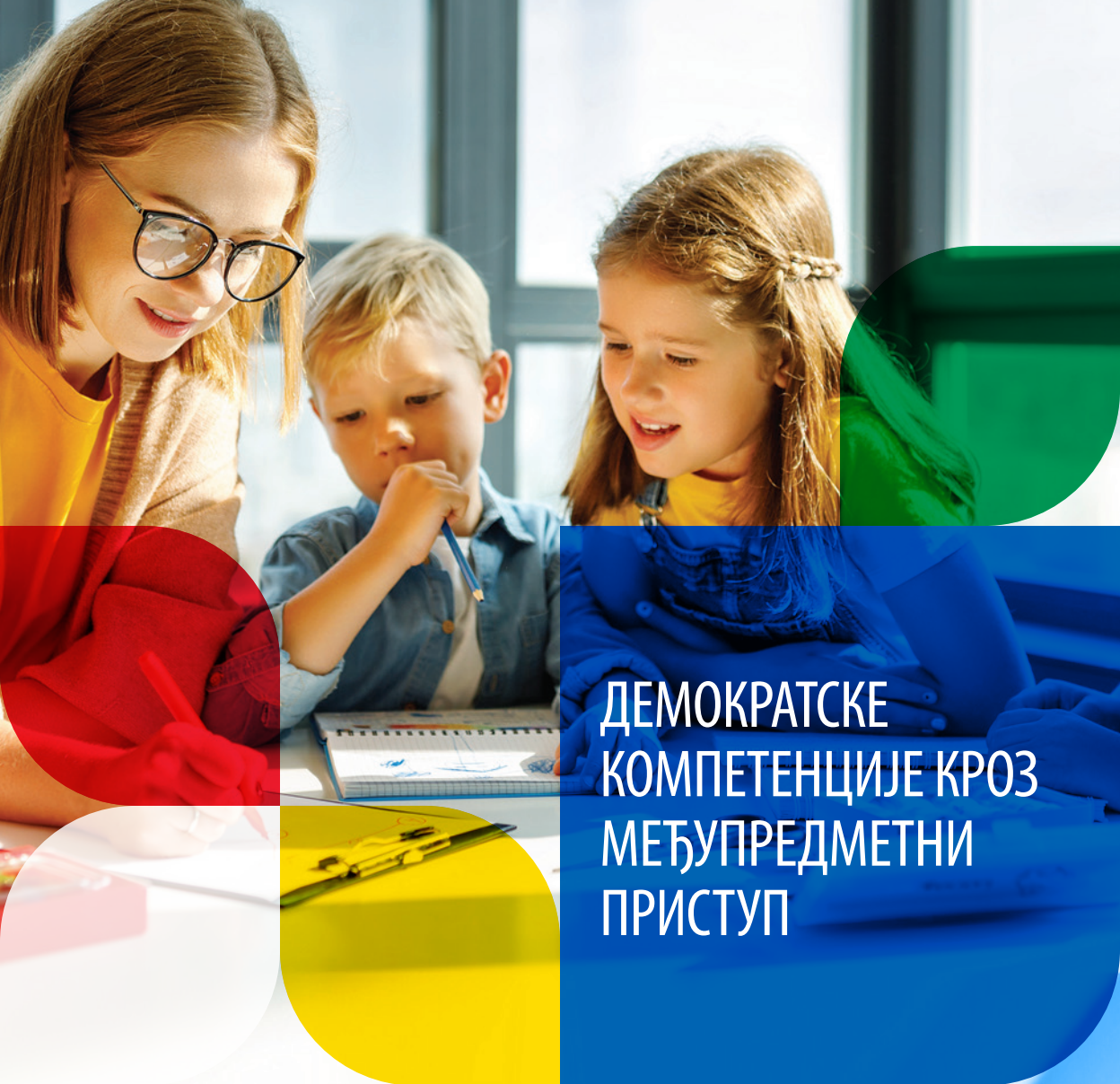

ДЕМОКРАТСКЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ КРОЗ МЕЂУПРЕДМЕТНИ ПРИСТУП

Смернице за интеграцију Референтног оквира
компетенција за демократску културу у одабраним
програмима наставе и учења

2

Суфинансира
Европска унија

ЕВРОПСКА УНИЈА

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Суфинансира и спроводи
Савет Европе

■ FOTO: Shutterstock / Ground Picture

■ FOTO: Shutterstock / Przemek Klos

■ FOTO: Shutterstock / MIA Studio

■ FOTO: Shutterstock / gonzagon

Демократске компетенције кроз међупредметни приступ

Аутори:

Завод за унапређивање образовања и васпитања
Републике Србије

Наташа Анђелковић, Српски језик и књижевност

Катарина Баришић, Географија

Сања Булат, Физика

Милош Цветковић, Историја

Сузана Деретић, Грађанско васпитање

Дејана Милијић Субић, Српски језик и књижевност

Снежана Милошевић Јешић, Свет око нас/Природа и друштво

Татјана Мишовић, Математика

Малина Поповић, Хемија

Виолета Влајковић Бојић, Страни језик

Братислав Булајић, Дигитални свет/Информатика и рачунарство

Драгана Бувач Грушановић, Предузетништво

Савет Европе

Демократске компетенције кроз међупредметни приступ

Ова публикација је припремљена уз финансијску подршку Европске уније и Савета Европе. Садржај је искључива одговорност аутора/ауторке и ни у ком случају не представља званичне ставове Европске уније ни Савета Европе.

Дозвољена је репродукција извода (до 500 речи), осим за комерцијалне сврхе, под условом да је очуван интегритет текста, да се одломак не користи изван контекста, да не даје непотпуне информације нити на неки други начин доводи читаоца на погрешне закључке о његовој природи, обиму или садржају текста. Извор текста је увек обавезно навести на следећи начин "©Савет Европе, 2025". Све друге захтеве за репродукцију/превод дела и целог текста, треба упутити Директорату за комуникације, Савет Европе (F-67075 Strasbourg Cedex или на publishing@coe.int).

Сву осталу кореспонденцију која се односи на ову публикацију треба упутити на адресу Одељења за образовање, Савет Европе.

Council of Europe
Education Department, Avenue de l'Europe,
F/67075 Strasbourg Cedex,
France
www.coe.int

@Савет Европе, април 2025, Сва права задржана.
Лиценцирано Европској унији под условима.

ЗАВОД ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ
ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Република Србија
МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ

Публикација је настала у сарадњи са
Министарством просвете и Заводом за
унапређивање образовања и васпитања.

Уредница
Бојка Ђукановић

Стручне сараднице и стручни сарадници

Министарство просвете Републике Србије
Снежана Вуковић

Завод за унапређивање образовања
и васпитања Републике Србије
Златко Грушановић

Насловна страна и дизајн: MaxNova Creative
Фото: Shutterstock / Evgeny Atamanenko

Фотографије: ©shutterstock

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
РАЗГРАНАТО УЧЕЊЕ КА ДЕМОКРАТСКИМ КОМПЕТЕНЦИЈАМА	12
РЕЧ УРЕДНИЦЕ	17
СКРАЋЕНИЦЕ	20
Српски језик и књижевност: ПРОГОВОРИ ДА ВИДИМ КО СИ!	21
Математика: КДК У СВЕТУ МАТЕМАТИКЕ	36
Свет око нас / Природа и друштво: ИСКУСТВО ИЗ ПРВЕ РУКЕ	45
Страни језик: МОСТОВИ ПРИЈАТЕЉСТВА	54
Историја: ДЕМОКРАТСКА КУЛТУРА КАО УЧИТЕЉИЦА ЖИВОТА	76
Географија: ПРЕКО ПАРАЛЕЛА И МЕРИДИЈАНА КРОЗ ЗЕМЉЕ И КУЛТУРЕ	88
Физика: ФИЗИКА ЈЕ ЗАКОН	99
Хемија: ХЕМИЈСКИ ЕКСПЕРИМЕНТ – ПУТ ДО РЕШЕЊА	111
Грађанско васпитање: ЉУДСКА ПРАВА И ПРАВА ДЕТЕТА	121
Предузетништво: ПОКРЕНИ СОПСТВЕНИ ПОСАО	139
Информатика и рачунарство: ОДГОВОРНИ ДИГИТАЛНИ ГРАЂАНИН	152
ПРИЛОГ I: МОДЕЛ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ САВЕТА ЕВРОПЕ	165
ПРИЛОГ II: КЉУЧНИ ОПИСИ КОМПЕТЕНЦИЈА. МОДЕЛ ЗУОВ-А	173

Предговор

О дељење за образовање Савета Европе развија нове стандарде и алате кроз свој међувладин комитет, Управни одбор за образовање (ЦДЕДУ). Међу 46 држава чланица Савета Европе, Србија је пуноправни и активан члан који доприноси свим нашим програмима, укључујући и грађанско образовање.

Оно чему је узбудљиво сведочити јесте спровођењу ових стандарда у пракси у нашим државама чланицама, што даје живот алатима Савета Европе у образовним системима, школама и њиховим заједницама, прилагођено сваком контексту.

Овакав пример су и ове *Смернице за интеграцију Референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења 2*. Рађене по узору на једну од водећих иницијатива Савета Европе, Референтни оквир компетенција за демократску културу (РОКДК) који промовише демократску и инклузивну школску културу, нове смернице чине РОКДК живим инструментом. Двадесет компетенција РОКДК-а разлажу образовање за демократско грађанство и интеркултурално образовање на опипљиве делове, усредсређене на вредности, ставове, вештине, знање и критичко разумевање. Оне укључују, на пример, критичко мишљење и емпатију и пружају основу за реформу образовних политика, курикулума, материјала и обуке наставника.

На 26. сталној конференцији министара просвете коју је Савет Европе организовао у септембру 2023. године, министри просвете су истакли потребу да се прошири употреба ових компетенција у свим областима курикулума и на свим нивоима образовања. Школе једноставно не могу додавати нове предмете и одржавати исте структуре. А један час грађанског васпитања недељно није довољан. Јесте важно научити како се гласа и како функционише влада, али развијање демократских компетенција пружаће ученицима критичко разумевање које им је потребно у будућности – и, побољшаће квалитет образовања.

Управо то ова публикација и ради – промовише квалитетно образовање кроз демократску културу. Као што приручник јасно показује, то се може урадити кроз било који предмет – од језика до математике. И, што је за просветне раднике важно, конкретна збирка примера наставних пракси не захтева много времена за увођење у учионице.

ФОТО: Shutterstock / Jacob Lund

Ове праксе, укључујући и оне из прве књиге *Смерница*, представљене су у публикацији Савета Европе, *Преглед имплементације Референтног оквира компетенција за демократску културу*. Као што је истакнуто у овом извештају, Србија је лидер у Европи у коришћењу РОКДК-а као основе у реформи курикулума.

На ширем нивоу, овај рад такође доприноси образовној стратегији Савета Европе 2024-2030 *Ученици на првом месту (Learners First)*, а посебно Стубу I, обнављајући демократску и грађанску мисију образовања. Стога је он део текућег процеса европских реформи које имају за циљ да осигурају да сви ученици могу у потпуности да остваре своја права као активни грађани у европским демократским друштвима.

Наравно, ова публикација не би била могућа без надлежних институција Републике Србије. Користим прилику да се захвалим Министарству просвете и Заводу за унапређивање образовања и васпитања Републике Србије на одличном партнерству. Оквир у ком су развијене ове смернице, „Квалитетно образовање за све“, је заједнички програм Европске уније и Савета Европе, а такође бих желела да изразим своју захвалност Делегацији Европске уније у Србији на њиховој континуираној подршци.

Искрено се надамо да ће ове смернице направити разлику у унапређењу квалитета образовања кроз демократске компетенције у школама у Србији. Одељење за образовање Савета Европе спремно је да промовише ову публикацију кроз нашу мрежу саветника за образовну политику (ЕПАН) и наш нови центар знања (*Knowledge Hub*) како би друге земље могле да имају користи од иницијатива Србије у промовисању демократије и људских права у и кроз образовање.

Сара Китинг

шефица Одсека за формално и неформално образовање

Одељење за образовање

Савет Европе

Циљеви образовања и васпитања прописани Законом о основама система образовања¹ указују на образовање за демократске вредности у свим циљевима индиректно, али и директно у циљу који гласи „развијање компетенција за разумевање и поштовање права детета, људских права, грађанских слобода и способности за живот у демократски уређеном и праведном друштву”.

На нивоу политика Министарство просвете је, ради остварења циљева, реализовало следеће системске активности:

- Од 2002. године у систему постоји предмет *Грађанско образовање*, који је као изборни предмет мењао статус и постао обавезан изборни предмет, али су се његови садржаји унапређивали током последњих 20 година примене;
- Од 2013. изменама Закона о основама система образовања и васпитања² обавезујуће су прописане **опште и међупредметне компетенције** као најрелевантније за адекватну припрему ученика за активну партиципацију у друштву и целоживотно учење: дигитална компетенција, естетска компетенција, научити како се учи, комуникација, одговоран однос према животној средини, одговорно учешће у демократском друштву, предузетништво и усмереност према предузетништву, руковање подацима и информацијама, решавање проблема, сарадња, одговоран однос према свом здрављу. Курикулум је исходовно оријентисан и треба да обезбеди развој међупредметних компетенција од којих је једна Одговорно учешће у демократском друштву – у исходима који се односе на поштовање људских права и слобода.
- У оквиру наставних предмета уводе се исходи који се односе на поштовање родне равноправности, различитости и интеркултурални дијалог. Поштовање демократских процедура, одговорно, хумано и толерантно понашање у друштву, осетљивост на друштвену неправду, сарадња и тимски рад су неки исходи који су повезани с људским правима, а налазе се у програмима наставе и учења.
- Од 2017. године примењује се пројектно *Референтни оквир компетенција за демократску културу* Савета Европе (РОКДК), који је обавезујући део система образовања од 2021. и саставни део *Стратегије образовања до 2030*, донете 3. јуна 2021. године. Референтни оквир КДК је реферисан у:
 - Правилнику о обављању друштвено-корисног, односно хуманитарног рада у образовно васпитним установама³.

1 Закон о основама система образовања и васпитања („Сл. гласник РС”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. Закон, 10/2019, 27/2018 – др. Закон, 6/2020, 129/2021 и 92/2023) https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html

2 Исто

3 Правилник о обављању друштвено-корисног, односно хуманитарног рада у установама образовања и васпитања („Сл. гласник РС”, бр. 10/2024) <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-obavljanju-drustveno-korisnog-odnosno-humanitarnog-rada.html>

- Култури сећања – ресурсу Министарства просвете и Завода за унапређивање образовања и васпитања⁴.
- Упутству Министарства за организацију и спровођење образовно-васпитног процеса у 2023/24. школској години.
- Од 2022. године Министарство просвете успоставило је мрежу саветника спољних сарадника за демократску културу у школама и именovalo 20 саветника.

У протеклом периоду за 11 програма наставе и учења примењивали смо смернице и примере како се кроз предметну наставу, у складу са узрастом и развојним карактеристикама ученика, могу развијати и компетенције за демократску културу: Српски језик / Српски језик и књижевност, Математика, Свет око нас / Природа и друштво, Страни језик, Историја, Географија, Физика, Хемија, Психологија, Грађанско васпитање. Смернице су јасно указале наставницима како **да коришћењем садржаја свог предмета достигну неку од 20 прописаних компетенција за демократску културу, а доступне су онлајн на сајту ЗУОВ-а и МП⁵.** Приручници су дистрибуирани на адресе 1860 школа у Србији и налазе се на интернет-страницама Министарства и ЗУОВ-а. Пред вама су ажуриране смернице за увођење КДК у наставу кроз 477 прописаних дескриптора, а уместо Психологије, заступљене у претходном издању, сада су ту предмети Предузетништво и Информатика и рачунарство. Ова верзија ће бити доступна онлајн свим школама, а ми очекујемо да ће олакшати примену КДК и унапредити социоемоционалне компетенције наших ученика.

Тиме је држава преузела пуно власништво над процесом и постала једна од ретких која има системски приступ РОКДК јер образовање мора да има и демократску и грађанску мисију. Зато систем образовања и васпитања активно имплементира Референтни оквир компетенција за демократску културу Савета Европе у свој курикулум, као алат којим се подржавају, бране и промовишу основне вредности, људска права, демократија и владавина права.

Проф. др Снежана Вуковић

Помоћница министра

Министарство просвете Републике Србије

⁴ <https://zuov.gov.rs/kultura-secanja/>

⁵ https://zuov.gov.rs/preuzimanje/509/izdanja/566227/coe_kvalitetno-obrazovanje-za-sve_publikacija.pdf

Завод за унапређивање образовања и васпитања (ЗУОВ) у оквиру својих примарних послова у претходним годинама радио је континуирано и на унапређивању образовања у области демократске културе. Урађено је много, али како живимо у времену убрзаних промена, неопходно је да тај рад буде константан. Етичка правила и демократске вредности све више су нам потребне. Морамо их учити и изнова понављати, јер, без обзира на донете законе и хумане циљеве у правцу јачања хуманизма и његових вредности, човечанство понавља старе обрасце и сведоци смо нових ратних сукоба и невиних страдања. Постављени су многи оквири и темељи за човечност, али се грађевине руше.

Задатак школе је да омогући ученицима да овладају истраживачким методама, поступцима који развијају критичко мишљење и воде ка успешном решавању проблемских ситуација. Нужан предуслов за досезање тих циљева је освестити и понудити им вредности које су усмерене ка човеку и човечности. До раног пубертета развије се 80 одсто карактерних особина човека. Због тога је веома важно да се обезбеде потребни услови како би млади људи могли да стекну знања, вредности и способности које ће им омогућити да израсту у одговорне грађане спремне да се суоче са свим изазовима у савременом, разноликим, демократским друштвима. Живимо у свету који обилује информацијама, често нетачним; интернет ствара конфузију, доводи до кризе мишљења и сумње у поузданост информација које нам нуди. Данас све знамо, али врло мало проверавамо. Потребно нам је преиспитивање тачности информација, развијање критичког разумевања, поштовање људског достојанства и људских права, мултикултуралност, емпатија и толеранција... Живимо у времену у којем се већ на обзору будућности помаља метаверс, дигитални универзум који нуди нове реалности и супериорне алгоритме. Могли бисмо рећи да је и човек нека врста алгоритма, свакако сложеног, али у трци с вештачком интелигенцијом чини се да он нема много изгледа. Можда ћемо управо учењем о врлинама и вредностима задржати предност над вештачком супериорном интелигенцијом.

Због тога је учење о врлинама данас, можда, најважнији задатак. Појединац лако долази до чињеница и знања, но до толеранције, емпатије и љубави пут је нешто тежи; не можемо волети по дефиницији, нити осећати дефиниције љубави.

Др Златко Грушановић

Директор Завода за унапређивање образовања и васпитања
Републике Србије

Разгранато учење ка демократским компетенцијама

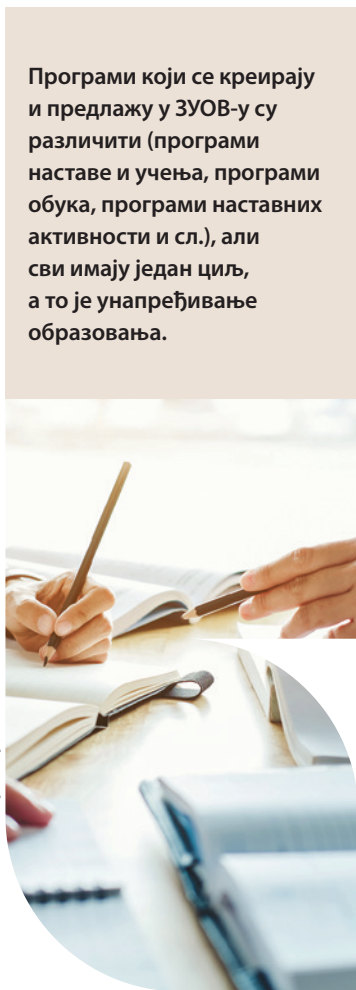
Образовно-васпитна пракса је сложена, променљива и не може се унапред детаљно предвидети. Она се одвија кроз динамичну спрегу међусобних односа и различитих активности у социјалном и физичком окружењу, у јединственом контексту конкретног одељења, конкретне школе и конкретне локалне заједнице. Зато се уместо израза *реализовати програм* користи – *планира и остварује настава и учење које одговара конкретним потребама одељења*.

Програми који се креирају и предлажу у ЗУОВ-у су различити (програми наставе и учења, програми обука, програми наставних активности и сл.), али сви имају један циљ, а то је унапређивање образовања.

Три стуба квалитетног образовања су пре свега: а) квалитетан наставник; б) квалитетан програм; в) квалитетан уџбеник. Ако желимо најкраће да опишемо квалитетног савременог наставника, онда би то био онај који се усавршава и користи свим актуелним примењивим методикама које омогућавају боље повезивање и нове комбинације функционалног знања. Наставник који преноси готова знања је превазиђен, јер то могу радити и роботи; улога наставника се мења. Учење није додавање чињеница већ разгранато повезивање. То нам може омогућити квалитетан програм који није „оковани магацин“ знања већ отворен и јасним смерницама оријентисан на исходе, односно на практично и критичко мишљење, а не на садржај који треба репродуковати. Уџбеник у доба вештачке интелигенције више не мора да буде линеаран, већ управо разгранат, да повезује усвојено знање на часу за сваког ученика.

Наставник није онај који све зна већ онај који учи децу да уче, мисле и осећају. Такав наставник унапређује систем наставе више него научноистраживачко знање. Наставник будућности мора бити носилац промене и прилагођавања, а задатак школе је да пружи истраживачке методе, постави проблемске задатке ученицима.

Сви програми наставе и учења усаглашени су са општим принципима, циљевима и исходима који су прописани Законом о основама система образовања и васпитања (ЗОСОВ-ом). Оријентисани су ка стандардима и исходима, а садржаји (како обавезни, тако и изборни) треба да послуже

достизању претпостављених кључних, предметних и међупредметних компетенција. Међутим, програми су само оквир, „конструкција“, упутство наставнику који је кључни чинилац не само за трансфер знања, вештина и ставова већ и креатор атмосфере и подстицајног окружења за ученике. Демократске компетенције су област која се прожима кроз скоро све предмете. Демократске вредности су универзалне вредности које ученици треба разгранато да усвоје кроз све предмете, а демократска култура је међупредметно подручје сваког образовног система и предмета. Ако је циљ да спремамо ученике за будућност за коју нисмо сигурни каква ће бити, онда ће демократске вредности имати важну улогу, као и непрестано постављање етичких вредности.

У многим земљама је актуелно образовање кроз групе предмета, тј. иде у смеру брисања граница међу предметима, или се наставницима сугерише међупредметно повезивање. Овај приручник такође усмерава на који начин се достизање исхода може повезивати на часовима различитих предмета. Смернице су у ствари само путокази, остало је искључиво у вашим рукама. Дакле, може се пронаћи креативни начин да се исходи које смо развили према демократским компетенцијама повежу међупредметно у правцу што креативнијих идеја, те што је различитије повезивање, то више развијамо креативност код деце. Будућност програма наставе и учења управо је у отвореном приступу: наставници бирају теме и доводе их у везу са примереним знањима и вештинама одговарајућим за тај узраст, предмет и програм.

Програм наставе и учења има низ принципа, циљева и исхода везаних за учење о демократским вредностима. Тако се у Закону о основама система образовања и васпитања РС (ЗОСОВ-у) налазе и следеће одреднице:

Општи принципи образовања и васпитања:

- 3) поштовање људских права и права сваког детета, ученика и одраслог и уважавање људског достојанства; образовање и васпитање у демократски уређеној и социјално одговорној установи у којој се негују отвореност, сарадња, толеранција, свест о културној и цивилизацијској повезаности у свету, посвећеност основним моралним вредностима, вредностима правде, истине, солидарности, слободе, поштења и одговорности и у којој је осигурано пуно поштовање права детета, ученика и одраслог;

Циљеви образовања и васпитања:

- 1) обезбеђивање добробити и подршка целовитом развоју детета, ученика и одраслог;

- 2) обезбеђивање подстицајног и безбедног окружења за целовити развој детета, ученика и одраслог, развијање ненасилног понашања и успостављање нулте толеранције према насиљу;
- 4) развијање и практиковање здравих животних стилова, свести о важности сопственог здравља и безбедности, потребе неговања и развоја физичких способности;
- 7) развијање компетенција за сналажење и активно учешће у савременом друштву које се мења;
- 8) пун интелектуални, емоционални, социјални, морални и физички развој сваког детета, ученика и одраслог, у складу са његовим узрастом, развојним потребама и интересовањима;
- 10) развој свести о себи, стваралачких способности, критичког мишљења, мотивације за учење, способности за тимски рад, способности самовредновања, самоиницијативе и изражавања свог мишљења;
- 11) оспособљавање за доношење ваљаних одлука о избору даљег образовања и занимања, сопственог развоја и будућег живота;
- 12) развијање позитивних људских вредности;
- 13) развијање осећања солидарности, разумевања и конструктивне сарадње са другима и неговање другарства и пријатељства;
- 14) развијање компетенција за разумевање и поштовање права детета, људских права, грађанских слобода и способности за живот у демократски уређеном и праведном друштву;
- 15) развој и поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрастне равноправности, толеранције и уважавање различитости.

Исходи образовања и васпитања:

- 11) ефикасно и конструктивно учествује у свим облицима радног и друштвеног живота, поштује људска права и слободе, комуницира асертивно и ненасилно посебно у растућој разноликости друштава и решавању сукоба;

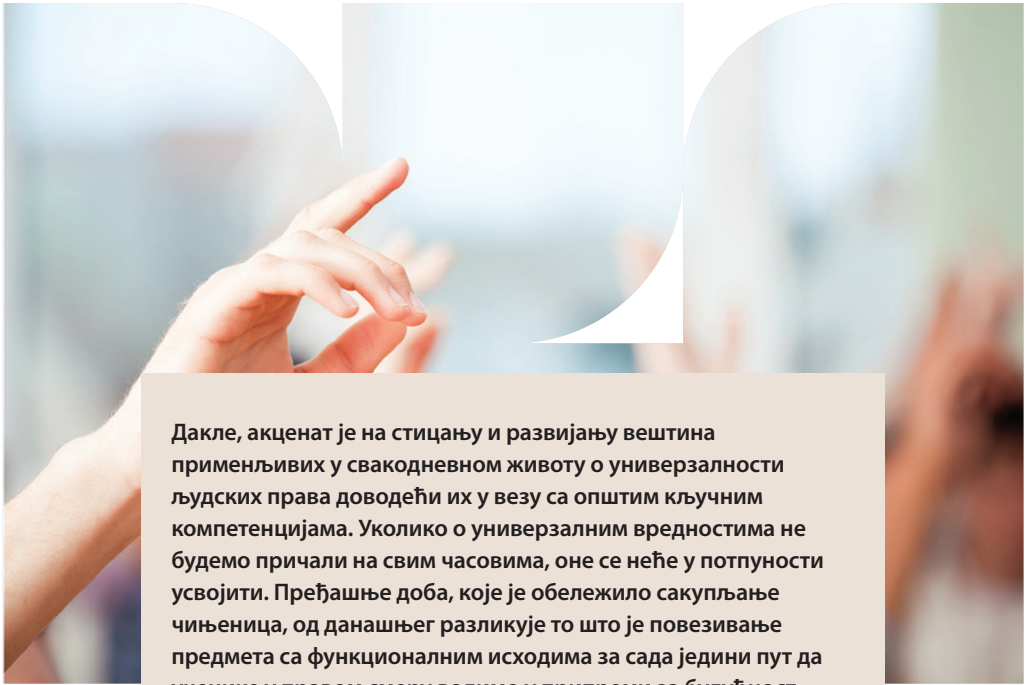
Кључне компетенције за целоживотно учење:

- лична, социјална и компетенција учења; грађанска компетенција; компетенција културне свести и изражавања... [Детаљније види: Закон о основама система образовања и васпитања, *Службени гласник РС* бр. 88/2017-3, 27/2018-3 (др. закон), 27/2018-22 (др. закон), 10/2019-5, 6/2020-20, 129/2021-9, 92/2023-332]

Отворени курикулум омогућава наставнику да слободно креира своје методе преношења знања у складу са индивидуалним разликама ученика и свог одељења, али тако да спроведе ученика кроз целу мрежу предмета до функционалног знања. Због тога је важно да о вредностима разговарамо, понављамо и заступамо оно што смо научили, разматрамо и размишљамо, а како би постале снажније, односно како би постале темељне вредности друштва у којем живимо. Зато демократске компетенције отварају много простора да у различитим предметима понудимо ученицима садржаје који ће их водити ка досезању исхода и, даље, омогућити усвајање не само демократских компетенција, тј. разумевања универзалних вредности друштва, већ и достизање стандарда из скоро свих предмета. Свака тема се може искористити за разговор са ученицима током којег ће они промишљати и доносити самосталне закључке, што ће поспешити способност да се активно и критички промишља о друштвеним темама које ће створити будућег компетентног грађанина. Овакви часови су занимљивији и оснажују код ученика и знање из одређеног предмета, и вредности/ставове којима треба да стремимо.

Пре свега, циљ образовања није „претрчати“ садржај из курикулума, научити дефиниције циљева, уписати у планове компетенције и исходе који се остварују, већ да се код ученика усвоји скуп знања и вештина које ће га припремити за будуће животне изазове.

Овај приручник који су осмислили саветници Завода за унапређивање образовања и васпитања јесте наставак у осмишљавању креативних часова из ове теме, али и даље је само претекст за рад на часу. Предлози су замишљени као полазна подршка која ће вам понудити неке приступе за рад на часу који ће садржаје и исходе свих предмета повезивати са демократским компетенцијама. Поред примера, сачинили смо и исходе који су произашли из дескриптора, те увек можете од неколико минута до целог часа повезати, „разгранати“ часове. Исходи компетенција за демократску културу постоје у садржају и исходима скоро свих предмета, а методичко-дидактичко упутство за развој садржаја и кључних појмова даје експлицитне смернице за разумевање сопственог живота и друштва у којем ученик живи; за дискутовање са уважавањем различитих ставова; развијање одговорности према здрављу и безбедности, организацији истраживачког приступа темама и садржајима; прикупљање и анализу података; усвајање математичких знања и вештине, који су значајни за развој логичког и апстрактног мишљења; вредносну оријентацију и прихватање различитости; социјалне компетенције (комуникација и сарадња) итд.

Дакле, акценат је на стицању и развијању вештина применљивих у свакодневном животу о универзалности људских права доводећи их у везу са општим кључним компетенцијама. Уколико о универзалним вредностима не будемо причали на свим часовима, оне се неће у потпуности усвојити. Пређашње доба, које је обележило сакупљање чињеница, од данашњег разликује то што је повезивање предмета са функционалним исходима за сада једини пут да ученике у правом смеру водимо у припреми за будућност.

Некад се способност могла надоместити знањем, данас је способност да нађемо решење, јер свакоме је знање доступно. Циљ нам је проблемска настава која повезује и прелази границе омеђених простора и „разгранав се“ у бесконачни број комбинација.

Надамо се да ћете самостално наставити да развијате почетну идеју. Понудили смо вам могући смер и примере на који начин се исходи наставе и учења и дескриптори демократске културе могу повезивати и обрађивати на часовима различитих предмета. Право богатство за нас јесте ваш рад са ученицима на часовима. Стога вас позивамо да нам шаљете идеје и радове како бисмо на порталу направили базу која ће јачати демократске компетенције ученика и континуирано оснаживати и васпитну улогу школе. ЗУОВ и партнерске институције у наредном периоду ће креирати подршку у виду обука, прикупљања и развијања базе, апликација и разних других алата који могу подстаћи креативност и наставити да кроскурикуларно развијају међупредметно повезивање са важним темама у савременом добу: безбедност у саобраћају, општа безбедност, зелена транзиција, одрживи развој, колективна добробит...

Др Златко Грушановић

Реч уреднице

Приручник *Демократске компетенције кроз међупредметни приступ* друга је збирка примера наставне праксе, настала као резултат активности у оквиру пројекта „Квалитетно образовање за све” у Србији, који се спроводи као део заједничког програма Европске уније и Савета Европе „Horizontal Facility за Западни Балкан и Турску” у периоду од 2023. до 2026. године. Пројекат је усмерен на имплементацију Референтног оквира компетенција за демократску културу (РОКДК) који нуди њихово систематско увођење у образовне системе на кохерентан и свеобухватан начин.

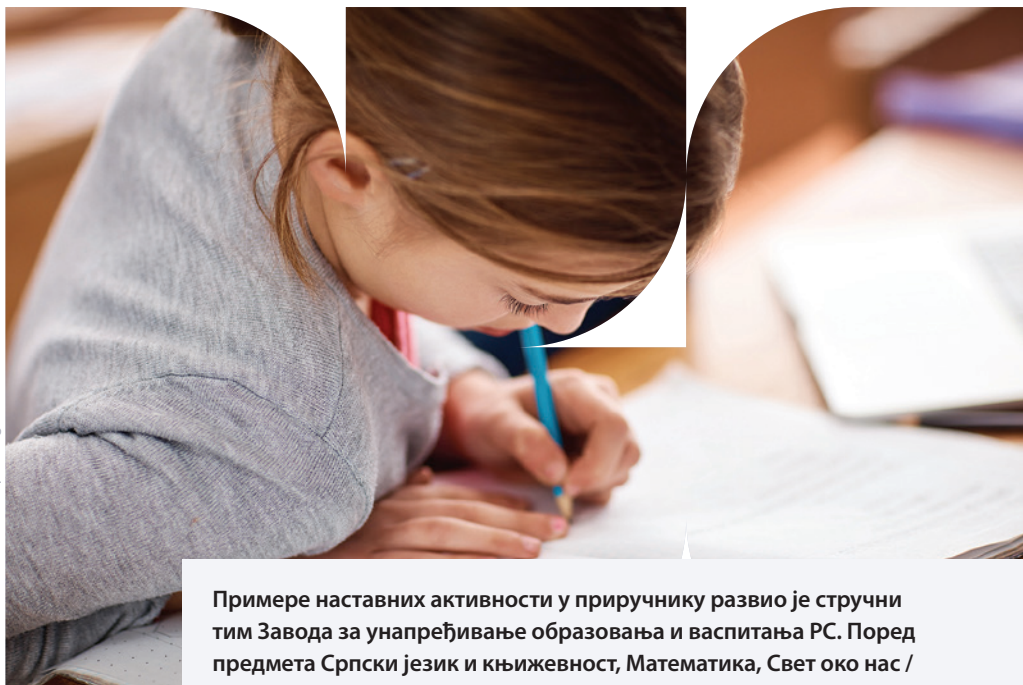
Референтни оквир КДК такође дефинише методе реализације наставе и учења, те примену различитих интерактивних облика рада, путем којих ученици могу да унапреде ниво својих компетенција. КДК могу да се развијају и кроз наставне и кроз ваннаставне активности; кроз наставу обавезних и изборних предмета, али и међупредметно.

Као резултат активности у претходне две фазе програма, кроз пројекте „Подстицање демократске културе у школама” (2016–2019) и „Квалитетно образовање за све” (2019–2022) објављена је прва књига примера како се кроз предметну наставу, у складу са узрастом и развојним карактеристикама ученика, могу развијати компетенције за демократску културу.⁶

У сличном духу и у овом приручнику понуђени су примери активности које наставници могу примењивати у свом раду или које могу да им послуже као идеје за осмишљавање оригиналних примера добре праксе који ће допринети да се кроз процес наставе и учења код ученика развијају све групе компетенција (знања, вредности, ставови и вештине) на свим нивоима (основном, средњем и напредном). Такође, примери су дати за оба циклуса основне школе (први циклус 1–4. разред; други циклус 5–8. разред) и за средње школе (гимназију и средње стручне школе).

Модел Референтног оквира који је развио Савет Европе заснован је на уверењу да је припрема за демократско грађанство један од главних задатака образовних система. Утемељен је на нормативним начелима која се налазе у основи свих образовних политика и пракси, и полази од принципа да сва деца имају једнако право на квалитетно образовање у инклузивним школама и да школе имају демократску мисију.

⁶ Види: *Смернице за интеграцију Референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења*, Савет Европе, 2022

Примере наставних активности у приручнику развио је стручни тим Завода за унапређивање образовања и васпитања РС. Поред предмета Српски језик и књижевност, Математика, Свет око нас / Природа и друштво, Страни језик, Историја, Географија, Физика, Хемија и Грађанско васпитање, овај приручник проширен је и примерима наставне праксе за предмете Предузетништво и Информатика и рачунарство.

Сви примери међупредметног развијања КДК дати у овом приручнику сликовито потврђују да се компетенције могу континуирано развијати и усавршавати кроз све предмете и све сегменте образовног система; да компетенције нису само садржај већ и начин учења и подучавања.

Примери су конципирани тако да наставницима предочавају могућности како се полазећи од дескриптора демократских компетенција и очекиваних исхода наставе и учења могу осмислити наставне активности кроз које ће се постићи и развијање циљаних компетенција и усвајање предметног садржаја.

Структура прилога условљена је самом идејом да се покаже како се жељени исходи наставе и учења уз усвајање компетенција демократске културе могу постићи полазећи од дефиниција, тј. описа самих исхода: планирајући шта жели да постигне кроз обраду одређене наставне јединице, наставник бира исходе из програма наставе и учења свога предмета, повезује их са одговарајућим компетенцијама за демократску културу на основу њихових дескриптора и опредељује се за активност на часу којом би се конкретни одабрани исходи остварили.

Компетенције за демократску културу увек се јављају у кластерима, тако да одабир једне компетенције и фокусирање на њено усвајање повлачи и низ других, на што се у датим примерима редовно указује. Такође, како су дескриптори формулисани језиком исхода учења, та два исхода се преплићу, да би у неким програмима наставе и учења поједини исходи директно кореспондирали са описима компетенција за демократску културу.

У прилозима је приступљено из различитих углова и разноликоост наведених примера сведочи о неограниченим могућностима рада на развијању компетенција за демократску културу кроз наставне програме. Већина датих примера може послужити као основ за осмишљавање активности које се могу реализовати и на часовима других предмета или при реализацији интегративне или пројектне наставе. Истакнути су и примери међупредметне повезаности и могућности развијања КДК у корелацији с другим предметима.

Посебну, додатну вредност овог приручника представља табела адаптираних дескриптора које је, по моделу листе дескриптора Савета Европе, формулисао интердисциплинарни стручни тим Завода за унапређивање образовања и васпитања РС.

Регистар детаљног описа компетенција (дескриптора) иницијално је објављен у *Референтном оквиру компетенција за демократску културу*. Књига 2 (Савет Европе, 2018), али не као модел који треба да постане наметнути непроменљиви идеал већ као концептуална организација компетенција коју корисници могу за сопствене сврхе да промене и прилагоде у својим срединама. Стручни тим ЗУОВ-а направио је тај „корак даље“ и тиме допринео вредности и виталности читавог пројекта.

Сви дати описи одабраних компетенција у примерима наставних активности наведени су по адаптираном моделу ЗУОВ-а, а као прилог приручнику дати су кључни описи компетенција по Моделу компетенција за демократску културу Савета Европе (Прилог 1) и Кључни описи компетенција по моделу ЗУОВ-а (Прилог 2).

У складу са циљевима пројекта „Квалитетно образовање за све“ у Србији, овај приручник значајно ће допринети даљем унапређењу квалитетног образовања за све кроз допринос неговању демократске културе и инклузије и сузбијању свих облика дискриминације у формалном образовању, а у складу са стандардима и инструментима које је развио Савет Европе.

СКРАЋЕНИЦЕ

ЕУ	Европска унија
КДК	компетенција/е за демократску културу
Н	опис КДК на напредном нивоу развијености
НОКС	Национални оквир квалификација Србије (Упоредна табела нивоа квалификација и врста образовања)
О	опис КДК на основном нивоу развијености
РОКДК	Референтни оквир компетенција за демократску културу
РС	Република Србија
С	опис КДК на средњем нивоу развијености
СЕ	Савет Европе
СНА	Слободне наставне вештине
СОН	Свет око нас
ЗОСОВ	Закон о основама система образовања и васпитања
ЗУОВ	Завод за унапређивање образовања и васпитања

Српски језик и књижевност

Протографи да видиш ко си!

Четири основна домена компетенција за демократску културу: вредности, ставови, вештине и знање и критичко разумевање, обухваћени су и циљевима изучавања предмета Српски језик и књижевност и предвиђени су у бројним исходима за крај готово свих разреда. Већина описа ових компетенција који су у референтном оквиру разврстани на основни (О), средњи (С) и напредни (Н) ниво имплицитно је присутна у припремама за час наставника за многе наставне јединице, односно за обраду садржаја из програма.

У оквиру овог сегмента приручника покушаћемо да вам предложимо неке начине на које је могуће остварити и директније нагласити идеју сваког од описа степена развијености појединих компетенција, а тако да ток анализе књижевног дела на часу ни на који начин не одступа од стандардног концепта којим се додирују сви остали елементи неопходни за остваривање задатих исхода. Примери који су пред вама само су идеја и полазиште за ваш даљи креативни приступ приликом планирања часова на којима желите да активирате ученике тако да развију компетенције за демократску културу на различитим нивоима.

Пример 1.

Као што су и дефиниције компетенција комплексније како се иде од основног преко средњег па до напредног нивоа, тако су и методе рада захтевније и исходи значајнији. На пример, компетенција 3.8. из групе Вештине може се, сходно постављеним исходима, подстицати и развијати на свим нивоима наставног процеса.

Одабрана компетенција: **3.8. Вештине за решавање сукоба** из групе Вештине.

Опис компетенције на основном нивоу:

О: 3.8.а) *Изражава поштовање у комуникацији са свим сукобљеним странама.*

О: 3.8.б) *Идентификује могућа решења за превазилажење сукоба.*

Пример активности за развијање компетенције 3.8. на основном нивоу:
обрада приповетке *Међед, свиња и лисица*

Исходи из програма наставе и учења за четврти разред основне школе који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- уочи персонификацију и разуме њену улогу у књижевном делу;
- разликује описивање, приповедање (у 1. и 3. лицу) и дијалог у књижевном делу;
- преприча текст из различитих улога/перспектива;
- уочи основни тон књижевног текста (ведар, тужан, шаљив);
- именује позитивне и негативне особине ликова;
- укратко образложи свој утисак и мишљење поштујући и другачије ставове;
- разликује књижевне врсте: шаљиву народну песму, басну и причу о животињама, приповетку, роман за децу и драмски текст;
- одреди тему, редослед догађаја, време и место дешавања у прочитаном тексту.

Приликом анализе народне приче о животињама, основни циљ је да ученици разумеју и осете како стилска фигура персонификација функционише у тексту и даје му значење. Ученици издвајају особине људи које су пренете на животиње и разговарају о њима и о поступцима јунака. На примеру ове приче наставник може подстакнути ученике да приликом разговора посебну пажњу посвете полазној ситуацији, околности да су се три јунака, три животиње окупиле **око заједничког посла/пројекта**, и да су схватиле да морају да поделе посао. Јунаци у тој ситуацији показују разумевање **важности успостављања договора** до којег долази **равноправном поделом задатака и равноправним учествовањем свих чланова групе на постизању циља** – прехрана путем орања земље и сејања пшенице. Ученици треба да уоче како су послови подељени, како је договор текао и да искажу своје мишљење о томе да ли је то добра подела, како би се они договорили и да ли су били у ситуацији да и сами нешто раде са друговима и договарају се око тога ко ће шта урадити.

Мотив кршења договора наставник треба да постави као централни проблем ове приче. Ученици треба да освесте **етички аспект овог проблема, али и онај правни**. На основу ситуације када лисица која је изиграна (не добија ништа од летине коју између себе поделе само медвед и свиња) одлучи да **поднесе тужбу** (да нађе царског човека који ће жито правично поделити), ученици треба да освесте како у **демократском друштву функционише систем уговора и права**. Подизање тужбе, за шта се одлучује лисица, ученици треба да препознају као **инструмент грађанског друштва за превазилажење сукоба и постизање правичног исхода**. Околност да народна прича евоцира догађаје у животу људи из далеке прошлости – тиме што се помиње „царски човјек“ као судија или арбитар, посредник у спору, ученицима треба да послужи као пример и потврда древности демократског принципа тзв. **мирног решавања спора**.

Народна прича **Међед, свиња и лисица** улази у корпус српске народне прозе. Она има елементе и бајке и басне и народне приче. Као у басни, животиње су овде персонификоване, али за разлику од басне прича је разграната, а и карактеризација јунака је сложенија. Радња која се у причи одвија имплицира старија историјска времена, када се обичан народ, људи на селу, с тешкоћама сналазио за храну и основне животне потрепштине. Мотив ситних превара, лукавства, грамзивости указује на изазове са којима се човек у то време сусретао. Појава царског човека који треба да пресуди упућује на то да је то могло бити време када је наш народ живео поробљен под отоманском или аустроугарском влашћу. Народни хумор у овој причи има тежиште и он пружа крајње виталистички принцип.

С обзиром на то да се прича расплиће у трагикомичном правцу – медвед и свиња, свесни своје кривице и у страху од могуће казне, сами себи науде тако што од обичне мачке помисле да је царски извршилац – ученици могу поред поенте о правичној казни која произлази из комичне ситуације да разговарају о могућем другачијем расплету приче. Наставник са ученицима почиње дискусију о замишљеној ситуацији у којој царски службеник долази да пресуди у овом спору. Ученици сами осмишљавају/импровизују дијалоге између сукобљених страна који би се тада одвијали, а чији би исход био **правично решење за превазилажење сукоба**.

Током обраде ове народне приче може се развити и компетенција **2.3. Грађански дух**. Почетну ситуацију ове приче – окупљање три различите животиње ради заједничког циља (обезбеђивање хране) – наставник треба да искористи тако да ученике подстакне на разговор којим ће они ту ситуацију из замишљене приповедне прошлости упоредити са савременим животом. Окупљање три различите животиње они могу упоредити са окупљањем представника три различите групе (друштвене, старосне, професионалне) у грађанском друштву ради вођења заједничког посла на добробит свих. На тај начин ученици ће освестити и усвојити принцип на основу којег функционише грађанско друштво, а који је изражен описима компетенције Грађански дух на основном и средњем нивоу који гласе:

О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.*

С: 2.3.б) *Учествује у заједничким акцијама усмереним на побољшање живота заједнице.*

II Описи компетенције на средњем нивоу:

С: 3.8.в) *Доприноси решавању конфликта указујући на могућа решења сукоба.*

С: 3.8.г) *Охрабрује стране у сукобу да пажљиво слушају једни друге.*

Пример активности за развијање компетенције 3.8. на средњем нивоу: **обрада романа Дечаца Павлове улице Ференца Молнара**

Роман *Дечаца Павлове улице* мађарског писца Ференца Молнара (1878 – 1952) спада у култна дела књижевности за децу. По свом жанру је авантуристички или пустоловни роман или роман о дечачким дружинама. Настао је почетком 20. века и радња је смештена у Будимпешти. Прича о сукобу две дечачке дружине на симболичком плану одражава стварни сукоб – Револуцију 1848. године.

Исходи из програма наставе и учења за шести разред основне школе који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- анализира узрочно-последичне односе у тексту и вреднује истакнуте идеје које текст нуди;
- анализира поступке ликова у књижевноуметничком делу, служећи се аргументима из текста;
- препоручи књижевно дело уз кратко образложење.

Анализа романа *Дечаци Павлове улице* одвија се на неколико часова и организована је тако да се откључају главни мотиви – борба за слободу, правичност, слога.

Током разговора о роману наставник може усмерити ученике да разложи и анализирају **принцип организације дечачких дружина**. На основу података у тексту романа да дечаци бирају **вођу, односно председника дружине на својој скупштини**, ученици треба да издвоје **демократски принцип који су дечаци њиховог узраста одабрали и усвојили за своје функционисање**. Даљим развојем радње и карактеризацијом главног јунака, малог Немчека, може да се издвоји проблем **предрасуда** према физичком изгледу које воде погрешном закључивању о стварним особинама људи. Одређивање Немчека као нејаког и плашљивог указује на **слабости чак и демократског принципа одлучивања** (гласови већине којима Немчечек бива одређен за редова, а не официра) уколико је засновано на половичним знањима.

Наставник може посебан аспект анализе да концентрише око мотива **правичности и поштовања**, као путу за превазилажење проблема и **решавање сукоба**. Способност противничке стране да уочи врлине малог Немчека пре него што их спознају његови саборци јесте **показатељ демократске културе поштовања стране с којом си у сукобу**, што је уједно и пут за превазилажење тог сукоба.

Основна тема овог романа – сукоб две дечачке дружине, преко чега се на симболичком плану приказује одраз стварног сукоба – Револуције 1848. године. На часу ученици разговарају о самој идеји сукоба. Зашто сукоб настаје, како се може избегнути, да ли томе може допринети способност да се позитивно приступа људима и суздржава од преурањеног суда. Ситуацију у којој се налазе јунаци романа ученици могу поредити са својим искуством. Наставник их подстиче да инсценирају ситуацију где они сами припадају групама дечака из романа *Дечаци Павлове улице*. Може их поделити на две групе и драматизовати са трећом групом ученика део романа у којем долази до вербалног сукоба две дружине. Ученици у овој тачки мењају ток романа тако што кроз разговор и договор проналазе решења којима се може избећи „рат“ или физички сукоб.

Током обраде овог романа може се развити и **компетенција**

2.5. Самоефикасност из групе

Ставови: Ову компетенцију ученици развијају посредно, уживљавањем и идентификацијом са јунацима романа који читају и анализирају. На основном нивоу ученици могу издвојити у карактеризацији главног јунака и неких споредних јунака опис компетенције који гласи: О: 2.5.а) *Показује спремност да решава проблеме, постиже добре резултате и превазилази тешке ситуације*. Анализом радње ученици треба да праве поређење између реакција и одлука одређених јунака, да уоче како се понашају у новим околностима, како превазилазе препреке на путу до циља и да ли ефикасно решавају проблеме настале у непредвиђеним околностима, чиме заправо препознају описе на средњем и напредном нивоу из компетенције Самоефикасност.

III Опис компетенције на напредном нивоу:

Н: 3.8.д) *Доприноси решавању међуљудских конфликта, стварајући позитивну емоционалну атмосферу.*

Пример активности за развијање компетенције 3.8. на напредном нивоу:
обрада народне епске песме Бановић Страхиња

Народна епска песма *Бановић Страхиња* спада у корпус српске народне поезије. Испевана је у десетерцу, стиху који се најчешће среће у српској епској поезији и који карактерише правилан ритам са цезуром (паузом) на половини стиха. Све ове формалне карактеристике пресудно су значајне за доживљавање радње/ приче која се у песми опева. Бановић Страхиња је неисторијска личност, а време радње смештено је у рани 14. век, пре одигравања Косовске битке, после које Србија потпада под отоманску власт. У овој песми, кроз причу о томе како страни завојевач, Турчин, отима јунакову жену и одводи је као своју, народни певач у централни план ставља етичку и хуманистичку компоненту личности главног јунака. Спремност јунака да поступи супротно од задатих, неписаних норми патријархалног друштва и човечно се понесе према жени која чини издају, представља искорак из ригидности и суровости старих друштвених система и чини ову песму врхунским уметничким делом.

Исходи из програма наставе и учења за први разред гимназије који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- тумачи књижевно дело са разумевањем његових жанровских карактеристика и књижевноисторијског контекста, користећи у анализи структурне и стилистичке елементе дела и употребљавајући секундарне изворе;
- истражи и објасни стваралачку улогу мита у књижевности;
- поткрепљује примерима основне одлике народне књижевности (класификација, варијантност, формулативност).

Анализа епске народне песме *Бановић Страхиња* поред основног нивоа тумачења, у којем се издвајају мотиви јунаштва, морала, човечности, може да се развије и у правцу проблематизовања идеје људског конфликта. Конфликт у песми *Бановић Страхиња* може се рачвати у неколико слојева. Први је конфликт између њега и узурпатора Влах Алије. Он се разрешава примењивањем модела храбрости, снаге, јунаштва, чиме се задовољава принцип правичности. Други сукоб који ученици кроз

разговор под наставниковим вођством треба да уоче јесте **морални и емоционални сукоб** између Страхињића Бана и његове неверне љубе. Сложену **конфликтну ситуацију у току мегдана** Страхињић Бан покушава да разреши тако што својој љуби даје у руке могућност одлучивања, могућност слободне воље, чиме овај јунак показује висок степен уважавања жене.

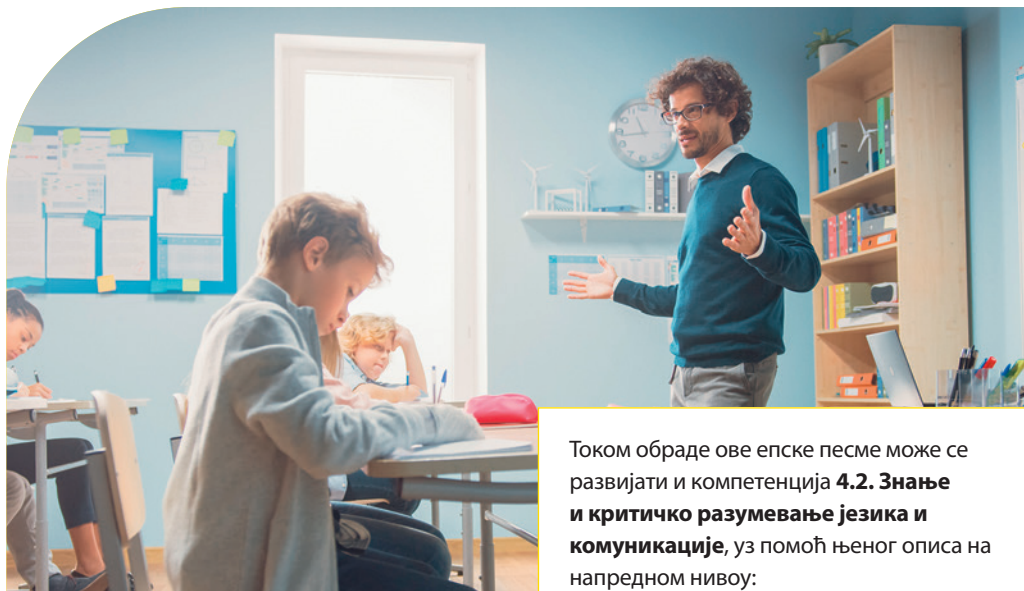

ФОТО: Shutterstock / Gorodenkoff

Давање жени слободе одлучивања искорак је из традиционалног патријархалног културног модела којем песма у оквиру јуначке епске традиције припада. Трећи конфликт који ученици издвајају приликом анализе песме јесте сукоб Страхињића Бана и његове тазбине – Старог Југ Богдана и девет Југовића. У тој ситуацији, када нису хтели да му помогну онда када је помоћ затражио и био у невољи, а нуде се да казне неверну љубу – њихову ћерку и сестру, након што ју је Страхињић јуначки ослободио, они показују низак морални капацитет у себи. Ученици током анализе песме треба да уоче и дођу до закључка да поступак Страхињића Бана и према тазбини и према својој жени – којој опрашта издају, издиже њега на висок морални ниво. Својим поступком Бановић Страхиња је **показао висок степен разумевања друге стране**, чиме је **на емоционално позитиван начин разрешио међуљудски конфликт**. **Принцип праштања** који се издваја у овој песми ученици треба да повежу са **демократским принципом разумевања ситуације друге стране и стварању позитивне претпоставке за решавање сукоба**.

Током обраде ове епске песме може се развијати и компетенција **4.2. Знање и критичко разумевање језика и комуникације**, уз помоћ њеног описа на напредном нивоу:

Н: 4.2.г) Доводи у везу другачије вербалне и невербалне начине комуницирања људи из другачијих култура са њиховим културним идентитетом.

У том погледу посебна пажња се може посветити церемонији угошћавања Бановић Страхиње када долази код тазбине – поступци, устаљени гестови снаха Старог Југ Богдана, шта таква невербална комуникација означава, шта значи стих „те господску ријеч бесјеђају”. С тиме треба упоредити дочек Бановић Страхиње када поново долази у тазбину након сукоба с Влах Алијом. Такође, могуће је упоредити дијалог који се одвијао у првој посети, када Бановић Страхиња тражи помоћ од Југ Богдана, с дијалогом који се одвија када долази, након боја, с неверном „љубом” Видосавом. Ученици треба да буду подстакнути да разговарају о вредносном систему представника два културна модела Бановић Страхиње и Влах Алије, на основу дијалога који се води пре боја, као и невербалне комуникације у току саме борбе.

Пример 2.

Одабрана компетенција: **1.2. Поштовање културне разноликости** из групе Вредности.

I Опис компетенције на основном нивоу:

О: 1.2.а) *Показује толеранцију према различитим уверењима и сматра да треба стремити међусобном разумевању и дијалогу са групама које су „другачије“.*

Пример активности за развијање компетенције 1.2. на основном нивоу:
обрада бајке *Ружно Паче* од Ханса Кристијана Андерсена

Исходи из програма наставе и учења за четврти разред основне школе који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- усвоји позитивне људске вредности на основу прочитаних књижевних дела.

Могући исходи за час:

Препоруке за наставнике:

Обавезан припремни задатак

Ученици добијају задатак да пронађу илустрације младунаца лабуда и патке и да их упореде.

Питања за усмеравање: У чему се ове врсте разликују? Које младунче је лепше? Да ли је важно бити леп? Да ли је важно имати друге особине? Које особине?

Ученицима као припремни задатак може бити и мало истраживачко читање бајке *Ружно Паче*: они треба да изаберу тренутак који их је највише растужио, лик који им се најмање допао и део који им се највише допада, као и да покушају да образложе своје одговоре.

По завршетку часа ученик ће бити у стању да:

- наведе прихватљиве и неприхватљиве поступке ликова;
- повеже примере из бајке са својим окружењем;
- примени поуке из бајке у свакодневном животу;
- заступа мишљење да треба сагледати мађусобне разлике из различитих углова.

Поступак

Пре обраде ове бајке на часу ученицима се приказују илустрације одрасле патке и одраслог лабуда. Упореди их: шта се десило? Да ли смо прерано закључили ко је вреднији на основу првог утиска? Због чега се то дешава?

Одговори се упоређују и разговара се о њима.

Бајка се обрађује кроз разговор који ће наставник/наставница усмеравати питањима попут следећих:

- ❓ Зашто Ружно Паче трпи неправде и како се односи према њима? Како разумемо поступке других ликова? Зашто се тако понашају?
- ❓ Зашто мама патка жели у најбољем светлу да покаже своје пачиће у пачијем дворишту? До чијег мишљења јој је највише стало? Због чега?

Ученицима се, затим, даје неколико реченица које треба да објасне:

1. „Како имате лепу дечицу – рече патка са крпицом око ноге.

– Сва су лепа сем овога које је испало некако рђаво! Чисто бих желела да га некако **преудесите**.”

Питања за усмеравање ученика:

- ❓ Зашто је тешко разликовати се? Како се то околина труди да таквога „преудеси”? Да ли је околина у праву? Шта нам говори крај бајке?

2. „– Умеш ли да носиш јаја? – упита га кокош.

– Не умем.

– Онда језик за зубе!

А мачак упита:

– Умеш ли да грбиш леђа, да предеш, или да бацаш искре?

– Не умем!

– Е онда не смеш имати неко своје мишљење кад говоре паметни људи!”

Питања за усмеравање ученика:

- ❓ По чему мачак и кокош одређују памет? Због чега, по њиховом савету, Ружно Паче не сме имати своје мишљење? Да ли су у праву? Када треба да имамо своје мишљење? Да ли, увек, треба да се потпуно слажемо са околином? Ако се не слажемо, како треба да изнесемо то неслагање? Потражи у тексту део који говори о томе како је Ружно Паче изнело неслагање. Како су реаговали кокош и мачак? Због чега су тако реаговали?

3. „Говорим ти непријатне ствари, а по томе се познају прави пријатељи. Побрини се само да снесеш јаје и да научиш да предеш...”

Питања за усмеравање ученика:

- ? Шта мислиш, да ли је мачак у праву? По чему се познају прави пријатељи? Да ли Ружно Паче може да снесе јаје или да научи да преде? Да ли га тај недостатак чини мање значајним? Шта Ружно Паче зна, а не могу знати кокош и мачак? Да ли их због тога осуђује? Шта одлучује Ружно Паче после овог разговора?

Ученицима се на крају даје задатак да прочитају последњи део Андерсенове бајке и размисле о следећим реченицама:

- ” Не мари ништа што се неко излегао у пачијем дворишту, само кад се излегао из лабудовог јајета.”
- ” Био је врло срећан, али не горд јер се добро срце никад не мења.”
- ” Ни сањао нисам о оволикој срећи, када сам био само једно Ружно Паче.”

фOTO: Shutterstock / Formatoriginal

- ? Да ли је мали лабуд заиста био право „Ружно Паче”? Покушај да објасниш својим речима како се то догодило. Ко је био неправедан?
- ? Чему те је ова бајка научила?
- ? Можемо ли да разумемо и прихватимо оне који се разликују? У чему могу да се огледају разлике? Да ли је неко различит само зато што га посматрамо из нашег угла?
- ? Разговарај са другарицама и друговима у чему се разликујете, шта су сличности и да ли сви треба да буду „исти” да би били прихваћени? Какав би био свет у којем би сви били исти?

II Опис компетенције на средњем нивоу:

C: 1.2.6) Прихвата и уважава културолошке разлике.

Пример за развијање компетенције 1.2. уз помоћ описа компетенције на средњем нивоу: **обрада бајке Маслачак од Гроздане Олујић**

Исходи из програма наставе и учења за пети разред основне школе који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- вреднује поступке ликова и аргументовано износи ставове.

Могући исходи за час:

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- упореди бајке *Ружно Паче* и *Маслачак* и наведе сличности и разлике;
- примени поруке у свакодневном окружењу;
- закључи да сви треба да уче једни од других, без обзира на разлике.

Поступак

Уводни задатак

Додељује се пажљиво одабраним групама ученика. Наставник ће формирати разнородне групе у којима су ученици различитих интересовања/понашања/изгледа. Свакој групи се даје „тајни“ задатак о којем не знају друге групе.

Ученици се деле у четири групе и свака добија различити задатак:

- Прва група треба заједнички да наслика плакат на којем се налазе маслачак у пуном цвату и маслачак са сребрним латицама.
- Друга група треба заједнички да наслика плакат на којем се налазе сунцокрет у пуном цвату и (пре)зрели сунцокрет.
- Трећа група треба заједнички да наслика плакат на којем се налазе и маслачак и сунцокрет, али им не треба давати упутство како биљке треба да изгледају.
- Четврта група добија задатак да прочита бајку *Маслачак* и прикупи информације о овим биљкама, те направи свој постер.

Пре читања бајке прве три групе ће изложити своје плакате и укратко описати шта се на њима налази.

Напомена: Предлог уводне вежбе треба радити само у одељењима која су већ сензибилисана на прихватање различитости. Уколико наставник уочи да постоји подела на групе, препоручује се да постепено гради саосећање, толеранцију и уважавање различитости.

У том смислу, ова бајка може послужити као одличан темељ, али јој треба приступити уводном мотивацијом и разговором о томе како би изгледао свет у којем би сви били исти и мислили на исти начин. Досадан? Свет који се тешко мења и не напредује? Наставник пажљиво усмерава разговор охрабрујући ученике да изнесу своја гледишта.

Четврта група ће, последња, о сваком плакату испричати своју причу.

После уводне вежбе (која се изводи према процени наставника) или уводног разговора ученици се подсећају да су читали сличну бајку *Ружно Паче* и издвајају поуку које се сећају.

После читања бајке *Маслачак* треба започети разговор да би се уочиле разлике између ова два дела.

Питања за усмеравање ученика:

Ружно Паче се среће с неразумевањем околине (ругају му се, терају га да се промени и прилагоди).

- ❓ Како се осећа мали маслачак? Има ли разлике у понашању „одраслих сунцокрета“ и „малог сунцокрета“? Како се описују сунцокрети у пољу? Зашто се користи израз „чета“? Због чега је „мали сунцокрет“ самовољан? Где он води битку? Споља? Изнутра? Да ли сумња и да ли је поколебан?
- ❓ Ружно Паче тражи савет од света који га не разуме. Од кога тражи савет „мали сунцокрет“?
- ❓ Зашто му баш ветар одаје тајну?

У тумачењу књижевног текста нарочито обратити пажњу на реченице: „Нека се не плаши! Нека крене!“ Мотивисати ученике да сами објасне епизоду с месечевим зраком.

На крају часа треба се вратити на трансформацију „малог сунцокрета“ у „зрелог маслачка“.

- ❓ Како су га ученици нацртали/насликали?
- ❓ Како сада, после читања бајке, тумаче изглед презрелог маслачка?
- ❓ Да ли су, некад, помогли неком маслачку да се вине пут неба?

Бајке су, по правилу, на страни главног јунака. Да ли, ипак, може да се оправда понашање сунцокрета? У чему је разлика између сунцокрета и маслачка? А да ли, и поред свега, могу да живе и расту заједно?

Ученици се, на крају, могу поделити у две групе: сунцокрете и маслачке. Свака група треба да осмисли зашто је добро бити сунцокрет или маслачак. Затим групе мењају улоге. Наставник их подстиче да пронађу нове разлоге.

III Опис компетенције на напредном нивоу:

Н: 1.2.в) *Заступа став да треба водити међукултурни/интеркултурни дијалог и развијати културу суживота.*

Пример активности за развијање компетенције 1.2. на напредном нивоу:
обрада приповетке Проклета авлија од Ива Андрића

Исходи из програма наставе и учења за четврти разред средње школе који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- протумачи књижевни текст стављајући га у одговарајући културноисторијски и теоријски контекст;
- постави проблемско питање у вези са књижевноуметничким делом, износи суд о њему и аргументује свој суд.

НАПОМЕНА: Анализом Андрићевог дела *Проклета авлија* могу се развијати многе компетенције за демократску културу:

Из домена **Вредности**, на пример, може се развијати **Поштовање људског достојанства и људских права** (*Заступа мишљење да и лица лишена слободе имају право на поштовање људског достојанства*).

Ставови се могу развијати кроз **Отвореност према културној разноликости** (*Остварује контакте с другим људима како би учио/ла о њиховој култури*); као и **Поштовање** (*Поштује људе с различитим верским опредељењем и другачијим политичким мишљењем*) и **Толеранција према двосмислености/вишезначности** (*Прихвата да се његове/њене идеје и вредности преиспитују*).

Вештине се развијају док се *Преиспитује тачност информација које се користе; Прате невербални знаци у комуникацији како би се на основу њих открило значење порука и намере других људи; Идентификују различите реакције припадника других култура у истим/сличним ситуацијама, на основу претходних сазнања; Препознају осећања других људи, чак и када они то не показују и када се показује спремност да се одреагује на одговарајући начин; Прилагођава сопствено понашање када се остварује интеракција са припадницима других култура; Охрабрују стране у сукобу да пажљиво слушају једни друге.*

Знање и критичко разумевање се развија док се *Критички размишља о својим осећањима у различитим ситуацијама; Доводе у везу другачији вербални и невербални начини комуницирања људи из другачијих култура са њиховим културним идентитетом; Критички промишља о узроцима кршења људских права, укључујући улогу стереотипа и предрасуда у процесима који доводе до тих кршења; Схвата да је његов/њен поглед на свет само један од многих...*

Могући исходи за час:

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- одреди и одабере карактеристике књижевних јунака, постављајући их у одговарајући контекст;
- изнесе мишљење (везано за књижевно дело) и образложи га.

Поступак

Час је говорна вежба: Да, у праву си! Међутим...

Час је замишљен као вежба сучељавања мишљења уз развој мултиперспективности. Мотиви и ликови приповетке послужиће као полазна основа за прихватање различитости (оснаживање схватања културе суживота, вежба посматрања из другог угла).

Говорна вежба није замишљена као типична анализа књижевног дела, иако, уз добру припрему, може указати на једну битну одлику Андрићеве поетике: минуциозну студију појединца који се не уклапа у друштвене/културне норме.

Како је наслов књижевног дела кључан за сваког аутора јер носи сублимирану поруку/идеју/слику, предлаже се уводни задатак у којем једна група ученика треба да пронађе што више асоцијација (по сличности) за „проклету авлију“, док друга група има супротни задатак: да пронађе што више асоцијација (са супротним значењем).

Налази се заједнички анализирају, исписују се на табли, постеру, видео-биму... и повезују се с одломцима из дела.

Изазов ће бити „спојити“ супротне асоцијације и овде се захтева дубље схватање књижевног дела. Може се, на пример, појавити слобода као антоним скучености, али се и оваква запажања могу „бранити“ (измишљене приповести јунака, књиге, граја која допире кроз зидове, ветар...).

Две првобитне групе деле се, даље, на четири, свака група изабраће једног представника који ће (уз вођење наставника) модерирати даљи рад. Групама треба дати времена да се унапред припреме за час. На часу на којем су тема асоцијације групе ће извући истраживачке задатке.

Представници извлаче папире за своје групе на којима су исписана имена јунака:

- 1. Фра Петар; 2. Латифага; 3. Ђамил; 4. Хаим.

Могуће је у зависности од квалитета групе увести и друге ликове: Џема или Заима.

Све групе треба да имају припремљен једнак број црних и белих шешира (качкета, капа, марама), осим изабраног представника који ће се трудити да достојанствено води дијалог.

Ученици с белим шеширима добијају задатак да наводе позитивне особине изабраних јунака, док ће ученици са црним шеширима проналазити мане, заблуде, лоше мотивисане поступке, недоследности, карактерне „пукотине“. Код комплекснијих ликова могућа је промена улога (шешира) унутар исте групе, уколико се група тако договори.

- **Важно је да се утврде јасна правила излагања: нема прекидања, личних напада и увреда. Користиће фразу: „Да, у праву си, међутим...“**

Док једна група „укршта“ ставове, остале групе прате (по потреби, записују), а затим процењују који су шешири „убедљивији“. Како поједине групе могу имати тежи задатак, на наставнику је да уради поделу по групама како би биле уравнотежене.

У завршном делу часа изабраће се најплеменитији ликови (по правилу, то ће бити фра Петар и Ђамил) и поставиће се питање шта их спаја. Један од кључних одговора је љубав према књигама. За крај се може поставити питање да ли књиге, нужно, хуманизују људе.

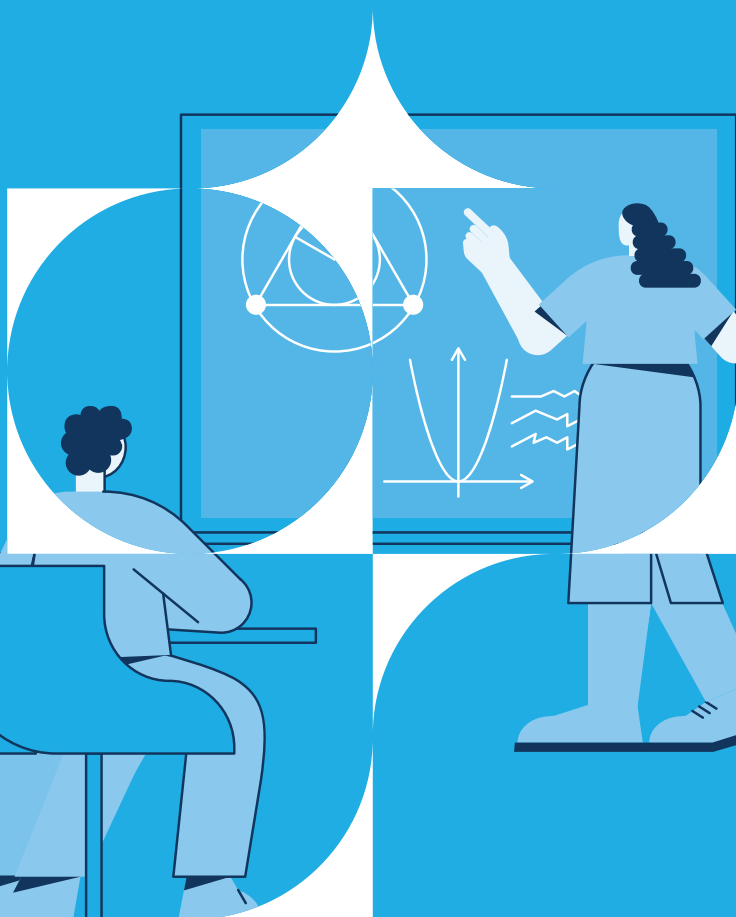
Ученици, уз вођство наставника, могу сами откривати Андрићеве поруке.

Такође, могу се побројати представници различитих нација (сужњи у затвору који су пролазни затвореници: Грци, Бугари, Албанци) и разговарати о томе колико су људи, у основи, слични у тешким условима (не разликују се ни по вери, ни обичајима, па ипак се „проналазе“ по сличностима које превазилазе националне оквире).

МАТЕМАТИКА

КДК у свету математике

Математика је у систему образовања и васпитања обавезан предмет у свих 11, односно 12 разреда предуниверзитетског образовања. Учењем математике, ученици усвајају математичке концепте, знања и вештине, који су значајни за развој логичког и апстрактног мишљења, а њиховом применом ученици се оспособљавају за решавање различитих проблема у свакодневном животу и даљем школовању, за критичку анализу различитих приступа и могућих решења тих проблема.

Развијање ових способности директно води ка развоју компетенција за демократску културу. На пример, развијање способности апстрактног, критичког и логичког мишљења је директно повезано с вештинама аналитичког и критичког размишљања, способност комуникације математичким језиком с језичким и комуникативним вештинама и знањем и критичким разумевањем језика и комуникације. Више о овој повезаности може се прочитати у *Смерницама за интеграцију референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења* (Савет Европе 2022).

Пример 1.

Одабрана компетенција: 3.1. Аутономне вештине учења из групе Вештине.

Активност: **Истражујемо заједно**

У наставку су наведени детаљније разрађени примери активности кроз које се повезују кључне компетенције за демократску културу, дефинисане дескрипторима њиховог основног, средњег и напредног нивоа, са исходима програма наставе и учења да би се кроз јединствен наставни процес постигла оба циљана исхода.

Активност „Истражујемо заједно“, која је одабрана као пример за развијање компетенције 3.1. уз помоћ одговарајућих дескриптора, могуће је организовати на свим нивоима наставе и на сва три нивоа развоја компетенције. То омогућавају нови програми наставе и учења, који су оријентисани на остваривање исхода, а донели су промене и у начину планирања и организовања наставе и учења. У настави математике пожељно је упућивање ученика на истраживање и прикупљање информација, због чега се често помиње у оквиру програма. Нпр. у програму за пети разред, у оквиру дидактичко-методичког упутства, пише: *Ова област је погодна за развијање разних других компетенција, кроз задатке који би од ученика изискивали различите врсте истраживања. Резултате истраживања ученици треба да представљају графички и на тај начин стекну осећај за упоређивање разломака у различитим записима.* Други пример су пројектни задаци који су саставни део програма за седми и осми разред основне школе, а којима је предвиђено да ученици спроведу анкету (теме бирају ученици), обраде и анализирају добијене податке и представе резултате.

Предвиђено је да се обрада, анализа и презентација раде кроз групни рад. Будући да је обрада података заступљена у свим разредима основне школе, пројектне задатке који подразумевају истраживање, прикупљање информација, обраду и анализу добијених података и приказивање резултата истраживања могуће је реализовати у свим разредима, с тим што је потребно прилагодити начин и тему истраживања узрасту ученика. Тема се може изабрати тако да и она сама доприноси развоју компетенција за демократску културу.

Препоруке за наставнике:

С обзиром на то да се ученици од првог разреда сусрећу с подацима приказаним на различите начине, као и с прикупљањем и обрадом података (шести разред основне школе и четврти разред средње школе), код ове активности не постоји неопходан теоријски увод, али су потребне одговарајуће припремне активности:

- упознавање ученика са задатком;
- подела ученика у групе;
- подела конкретних задатака групама;
- разговор о могућим начинима прикупљања података и дискусија о томе шта би за ово истраживање био најбољи начин;
- подела задужења у оквиру групе уз помоћ наставника.

Предлог за други разред основне школе

Активност за развијање компетенције 3.1. Аутономне вештине учења на основном нивоу: Истражујемо заједно

Опис одабране компетенције:

О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*

Примери задатака за рад по групама: прва група обавља истраживање о омиљеним животињама ученика из одељења, друга група о омиљеним спортовима итд.

Исход из програма за други разред основне школе који се остварује кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- прикаже мањи број података у табlici и стубичастим дијаграмом.

Предлог за шести разред основне школе

Активност за развијање компетенције 3.1. Аутономне вештине учења на основном и напредном нивоу: Истражујемо заједно

Опис одабране компетенције:

О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*

Н: 3.1.в) *Самостално одабира поуздане изворе информација, утврђује приоритете и завршава задатке.*

Примери задатака за рад по групама: прва група обавља истраживање о броју ученика припадника националних мањина који се школују на матерњем језику у основним школама, друга група обавља исто истраживање о ученицима средњих школа, трећа група о броју ученика припадника националних мањина који су изабрали изборни програм Матерњи језик са елементима националне културе и слично.

Исход из програма за шести разред основне школе који се остварује кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- прикаже податке и зависност између две величине у координатном систему (стубичасти, тачкасти и линијски дијаграм);
- тумачи податке приказане табелом и графички.

Предлог за четврти разред средње школе

Активност за развијање компетенције 3.1. Аутономне вештине учења на основном и напредном нивоу: Истражујемо заједно

Опис компетенције:

О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*

Н: 3.1.в) *Самостално одабира поуздане изворе информација, утврђује приоритете и завршава задатке.*

Примери задатака за рад по групама: прва група истражује ниво образовања становника Србије према полу, друга група стопу запослености становника Србије према полу и слично.

Исход из програма за четврти разред средње школе који се остварује кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- изврши мање статистичко истраживање, обради резултате, прикаже их и интерпретира;
- анализира и образложи поступак решавања задатка;
- користи математички језик за систематично и прецизно представљање идеја и решења.

Поступак

За активност **Истражујемо заједно** ученицима треба задати рок за завршетак задатка, нпр. седам дана.

Након истека задатог рока, у уводном делу часа (три минута) наставник даје свакој групи задатак да резултате свог истраживања прикаже у табели и на стубичастом дијаграму (други разред ОШ), у облику различитих дијаграма или презентацијом (шести разред ОШ и четврти разред СШ), што свака група потом и чини. У завршном делу часа треба разговарати са ученицима о томе да су истраживања показала:

- да међу њима постоје одређене разлике, које представљају богатство и добру основу за њихово дружење, и поставити им питање *Како би изгледао свет да смо сви исти* (други разред ОШ);
- да је једна од великих вредности у нашој земљи то што је дата могућност школовања

на матерњем језику за све припаднике осам националних мањина, а за остале да похађају наставу свог матерњег језика (шести разред ОШ);

- да је анализа добијених података показала да постоји разлика између нивоа образовања, стопе запослености и слично, и шта би могло да се предузме како би се те разлике смањиле (четврти разред СШ).

Резултати овог истраживања могу се користити и за међупредметно повезивање са нпр. *Светом око нас* (други разред основне школе) и *Грађанским васпитањем* (сви разреди).

Ова врста активности, осим што уводи ученике у начине истраживања и рад с подацима, развија и њихове сарадничке односе, комуникативне способности, одговорно понашање и подстиче и подржава ученике да разумеју и уважавају различитости. Због свега тога, она, у мањој или већој мери, доприноси развијању и других компетенција за демократску културу (на различитим нивоима, у зависности од узраста). У овом кластеру компетенција неминовно је да ће се из домена Вештина развијати: 3.3. **Вештине слушања и опажања** (О: 3.3.а) *Пажљиво слуша другачија мишљења*; О: 3.3.б) *Са пажњом слуша друге људе*; С: 3.3.в) *Прати невербалне знакове у комуникацији како би покушао да на основу њих открије значење порука и намере других људи*), као и 3.7. **Вештине за сарадњу** (О: 3.7.а) *Изграђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла*; С: 3.7.б) *Труди се да успостави консензус, како би се постигли заједнички циљеви групе*; С: 3.7.в) *Дели све корисне информације са члановима групе*; Н: 3.7.г) *Уноси ентузијазам међу чланове групе, ради постизања заједничких циљева*; Н: 3.7.д) *Подржава своје сараднике упркос различитим гледиштима које имају*). Развијаће се и вредности као што је 1.2. **Поштовање културне разноликости** (О: 1.2.а) *Показује толеранцију према различитим уверењима и сматра да треба стремити међусобном разумевању и дијалогу са групама које су „другачије“*; С: 1.2.б) *Прихвата и уважава културолошке разлике*; Н: 1.2.в) *Заступа став да треба водити међукултурни/интеркултурни дијалог и развијати културу суживота*). Од Ставова, на пример, то може бити 2.2. **Поштовање** (О: 2.2.а) *Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе*; С: 2.2.б) *Уважава друге људе без обзира на њихово културно порекло и друштвено-економски статус*), а од Знања и критичког разумевања – 4.2. **Знање и критичко разумевање језика и комуникације** (О: 4.2.а) *Схвата да тон гласа, контакт очима и невербална комуникација имају утицај на комуникацију*; С: 4.2.б) *Схвата да се различите форме и стилови у комуникацији користе у различитим ситуацијама*; С: 4.2.в) *Критички разматра ефекте различитих стилова у комуникацији*; Н: 4.2.г) *Доводи у везу другачије вербалне и невербалне начине комуницирања људи из другачијих култура са њиховим културним идентитетом*).

Пример 2.**Одабрана компетенција: 2.2. Поштовање из групе Ставови.**Активност: **Различити, а ипак слични**

Различита својства бројева, операција и геометријских објеката могу се повезати са компетенцијама за демократску културу кроз задатке у којима се од ученика тражи да уоче њихова заједничка својства и својства по којима се разликују. Бројеве, операције или геометријске објекте треба бирати тако да имају бар једно заједничко својство. Основни циљ ових задатака треба да буде да ученици уоче да међу задатим бројевима, операцијама или геометријским објектима не постоје два са идентичним својствима, али и да свака два имају бар једно заједничко својство. Након решавања оваквих задатака може се повући паралела с реалним животом: сви смо ми различити, али сви имамо исте потребе: да будемо вољени, поштовани и уважавани. На тај начин се код ученика развијају компетенције за демократску културу које се односе на поштовање и уважавање различитости. Ова активност се може реализовати у свим разредима, јер се захтев задатка прилагођава узрасту.

ФОТО: Shutterstock / Rawpixel.com

Предлог за први разред основне школе**Активност за развијање компетенције
2.2. Поштовање на основном нивоу:****Различити, а ипак слични**

Опис одабране компетенције:

О: 2.2.а) *Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе.*

Пример задатка

Бројеве, операције или геометријске објекте, као и њихова својства треба бирати у зависности од узраста ученика. Нпр. у првом разреду основне школе, ученицима се може дати следећа табела у коју треба да упишу знак + или –, у зависности од тога да ли број има то својство или не:

	Број је паран.	Број је двоцифрен.	Број је мањи од 50.	Збир цифара броја је мањи од 19.
6				
52				
35				
99				
10				
27				

Исход из програма за први разред основне школе
који се остварује кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- разликује парне и непарне бројеве, одреди највећи и најмањи број, претходника и следбеника;
- прочита, запише, упореди и уреди бројеве прве стотине и прикаже их на бројевној правој;
- сабира и одузима два једноцифрена броја не записујући поступак.

Предлог за шести разред основне школе

Активност за развијање компетенције 2.2. Поштовање на основном и средњем нивоу: Различити, а ипак слични

Опис одабране компетенције:

О: 2.2.а) *Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе.*

С: 2.2.б) *Уважава друге људе без обзира на њихово културно порекло и друштвено-економски статус.*

Пример задатка

У шестом разреду ученицима се може дати следећа табела у коју треба да упишу знак + или –, у зависности од тога да ли четвороугао има то својство или не:

	Четвороугао има сва 4 права угла.	Дијагонале четвороугла се секу под правим углом.	Четвороугао има бар две странице једнаких дужина.	Око четвороугла се може описати круг.	У четвороугао се може уписати круг.
Квадрат					
Правоугаоник					
Ромб					
Паралелограм					
Једнакокраки трапез					
Делтоид					

Исход из програма за шести разред основне школе
који се остварује кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- класификује троуглове, односно четвороуглове на основу њихових својстава.

Предлог за други разред средње школе

Активност за развијање компетенције 2.2. Поштовање на основном и средњем нивоу: Различити, а ипак слични

Опис одабране компетенције:

О: 2.2.а) *Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе.*

С: 2.2.б) *Уважава друге људе без обзира на њихово културно порекло и друштвено-економски статус.*

Пример задатка

У другом разреду средње школе ученицима се може дати следећа табела у коју треба да упишу знак + или -, у зависности од својства квадратне функције:

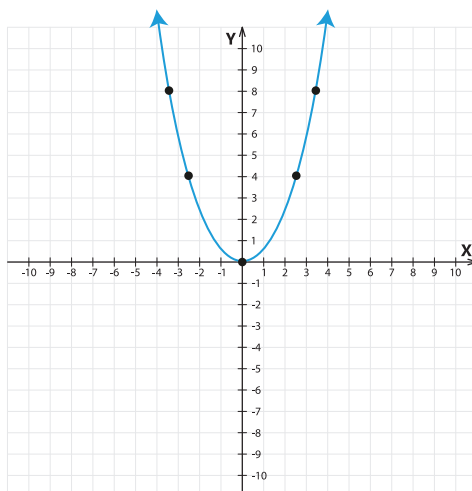
	Нуле функције су различити реални бројеви.	Функција нема нуле.	Домен функције је скуп реалних бројева.	График функције сече у-осу у тачки која има позитивну ординату.	Скуп $A=\{x \in \mathbb{R}, x \geq 2\}$ је подскуп скупа на коме је функција растућа.
$f(x) = x^2 - 3x + \frac{9}{4}$					
$f(x) = 2x^2 - 5x + 3$					
$f(x) = -x^2 + 3x - 6$					
$f(x) = -3x^2$					

Исход из програма за други разред средње школе који се остварује кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- скицира и тумачи график квадратне функције.

Ове активности не захтевају много времена, а могу се користити као основа за краћу дискусију о уважавању и поштовању различитости у животним ситуацијама. Поред наведене компетенције могу се, на различитим нивоима, развијати и друге компетенције, као нпр. **2.6. Толеранција према двосмислености/вишезначности** (О: 2.6.а) *Позитивно приступа људима са другачијим гледиштима и суздржава се од преурањеног доношења суда.*

Свет око нас / Природа и друштво

Искусство из црве руке

Повезаност програма наставе и учења Свет око нас / Природа и друштво и КДК постоји и јасно је видљива у свим елементима програма, од циља и исхода учења предмета, преко кључних речи програма и препоручених садржаја до препорука за дидактичко-методичко остваривање наставе и учења.

Више о природи предмета, повезаности и доприносу развијању компетенција за демократску културу и примерима развијања КДК видите у [Смерницама за интеграцију референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења](#).

Радионица као начин рада на развијању КДК

Радионица као начин рада, учења и стварања кроз процес интеракције и размене знања, ставова, вредности, уверења, идеја и искустава је веома корисна јер код ученика може развијати компетенције за демократску културу.

Основне карактеристике радионице (гледање „очи у очи“, развијање и продубљивање односа у релацијама ученик-ученик и ученик-наставник; лична активност и ангажман ученика; активно учешће свих ученика; разноврсност ученичких комуникацијских образаца; атмосфера подршке коју наставник негује током рада; право на различитост и поштовање потреба, емоција и начина функционисања сваког ученика; рад на заједничкој теми; ослањање на лична искуства...)

представљају својеврсну подстицајну средину за учење и развој КДК код ученика.

Ученици сопственим учешћем и ангажманом у раду на заједничким темама развијају, конструишу и коконструишу своја знања, значења и разумевања појмова, феномена и процеса самог предмета учења, истовремено развијајући компетенције из групе **Вредности, Ставови, Вештине и Знање и критичко разумевање** дефинисане референтним оквиром компетенција за демократску културу.

Радионица као начин рада сама по себи промовише позитиван однос, интеракцију и међусобно уважавање међу ученицима:

- истицањем и неговањем пријатељства као вредности међу ученицима;
- подстицањем и подржавањем ученика да разумеју и уважавају различитости (најпре међу њима самима, а онда уопштавањем и трансферисањем на шире и даље конструкте и хипотетичке ситуације;
- сталним практиковањем и моделовањем позитивног понашања током радионичарског рада (чекање на ред, излагање садржаја, слушање других, дељење знања и искустава са другима, тражење дозволе, захваљивање, извињавање, разумевање...);

- пружањем адекватних модела реаговања и разрешавања потенцијално конфликтних ситуација кроз моделовање пожељног социјалног понашања;
- подстицањем ученика да помажу једни другима и да не користе непожељне облике понашања као што су омаловажавање, етикетирање других, тузакање...

Као таква, радионица већ као начин рада представља подстицајан модел и средину за развој компетенција за демократску културу.

Радионичарским начином рада могу се развијати све КДК у настави. Следе примери са изабраним КДК и описима компетенција на одређеном нивоу и исходима предмета за конкретну тему, односно радионицу.

Пример 1.

Вођени разговор о „Као да...” ситуацији

Начин рада: радионица.

Начин седења: у круг или полукруг.

Материјал за рад: вињета – кратка ситуација на одређену тему.

Овом врстом активности могуће је развијати све КДК. Поред тога, радионице овог типа могуће је реализовати у свим разредима. Тема радионице и садржај „као да...” ситуације зависи од намера, од тога шта се жели постићи и које КДК се развијају код ученика. Подразумева се да је оквир активности програм наставе и учења и узраст ученика.

Предлог за први разред основне школе

Одабрана компетенција:

3.4. Емпатија из групе Вештине.

Опис одабране компетенције:

О: 3.4.а) *Саосећа са људима у невољи.*

О: 3.4.б) *Препознаје ситуације у којима је људима у његовом/њеном окружењу потребна помоћ.*

С: 3.4.г) *Сагледава ситуацију из перспективе других особа.*

Н: 3.4.д) *Изражава саосећајност, било да је реч о осећању радости или туге, са људима са којима нема директан контакт.*

Активност за развијање компетенције 3.4. Емпатија на основном, средњем и напредном нивоу: „Као да...” ситуација – Прича о Павлу

Павле иде у први разред. Данас се срећан вратио са рекреативне наставе. Затекао је своју породицу веома узнемирену и тужну. Претходна три дана је непрестано падала киша. Вода је поплавила објект у коме чувају овце. Његов пас Рекс, чувар оваца, нестао је у пољу враћајући овце које су бежале од воде. Павле је почео неутешно да плаче. Био је веома уплашен за свога пса. Бесан је отрчао у поље.

Датом активношћу могу се остваривати различити **исходи из програма наставе и учења за први разред основне школе**. На пример:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препозна и исказе радост, страх, тугу и бес уважавајући себе и друге;
- својим речима опише пример неке опасне ситуације из свог непосредног окружења;
- прати инструкције одраслих у опасним ситуацијама: поплава, земљотрес, пожар.

Поступак

Учитељ/учитељица у односу на изабрану тему радионице (временске непогоде, брига о животињама, опасне ситуације, осећања, дом и породица итд.) исход/е и КДК планира и дефинише питања за разговор. Исоходе је потребно операционализовати тако да буду конкретни и оствариви током радионице.

Прича дата као пример, „као да...” ситуација, погодна је за рад на осећањима, за рад на опасним ситуацијама из непосредног окружења ученика, за разговор о поплави као временској непогоди, за разговор о одрживом развоју и утицају човека на заштити животне средине (што је све предвиђено програмом наставе и учења предмета **Свет око нас** за први разред). Дата ситуација отвара много тема и као таква може се користити више пута и у различитим разредима уз минималне корекције (на пример, Павле иде у други/трећи/четврти разред). Ученици ће развијати дате компетенције на различитим нивоима и различитим темпом, а најдрагоценије је то што сваки ученик током оваквог начина рада има могућност да активно учествује и да се ангажује у практиковању истих.

Радам на овој ситуацији учитељ/учитељица може да развија код деце различите КДК и то непосредним практиковањем компетенција током саме радионице од стране ученика. На пример дата компетенција **1.2.** из групе **Вредности** развија се у делу непосредног практиковања толеранције ученика према различитим уверењима и међусобном разумевању кроз дијалог са другарима и другарицама у одељењу који мисле другачије. КДК **2.2.** из групе **Ставови** развија се вежбањем односа поштовања према својим другарима и другарицама током саме радионице давањем простора да се изразе и несметано изнесу своје виђење и ставове. Све КДК из групе Вештине такође је могуће непосредно развијати током радионице. КДК **4.5.** из групе **Знање и критичко разумевање** веома је важна за развој одговорног односа ученика према свом окружењу и за развој разумевања код ученика о утицају и одговорности човека на животну средину (на пример, да ли је човек могао негативно да утиче и како у изазивању поплаве која се догодила Павловој породици?). „Као да...” ситуација је заиста вишеслојна и веома богата различитим темама погодним за развој КДК.

Примери КДК које је могуће као кластер развијати током ове радионице:
Из групе Ставови:

2.2. Поштовање

О: 2.2.а) *Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе.*

Из групе Вештине:

3.3. Вештине слушања и опажања

О: 3.3.а) *Пажљиво слуша другачија мишљења.*

О: 3.3.б) *Са пажњом слуша друге људе.*

3.6. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине

О: 3.6.а) *Јасно изражава своје мишљење о некој теми.*

О: 3.6.б) *Тражи од саговорника да понови шта је рекао ако му/јој то није јасно.*

С: 3.6.в) *Поставља питања која показују да је разумео/ла став својих саговорника.*

Из групе Знање и критичко разумевање:

4.1. Знање и критичко разумевање себе

Н: 4.1.в) *Критички размишља о својим осећањима у различитим ситуацијама.*

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости

О: 4.5.а) *Идентификује утицај друштва на природу, укључујући факторе као што су раст и развој становништва, потрошња ресурса итд. и промишља о ризицима везаним за штетне утицаје на животну средину.*

Пример 2.**Проналажење и одигравање другачијег решења**

Начин рада: радионица.

Начин седења: у круг или полукруг.

Материјал за рад: вињета – кратка ситуација на одређену тему.

Овим примером „као да...” активности на проналажењу и одигравању другачијег решења могуће је развијати већи кластер компетенција за демократску културу.

Предлог за четврти разред основне школе

Одабране компетенције:

2.3. Грађански дух из групе Ставови.

Опис одабране компетенције:

О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.*

2.5. Самоефикасност из групе Ставови.

Опис одабране компетенције:

О: 2.5.а) *Показује спремност да решава проблеме, постиже добре резултате и превазилази тешке ситуације.*

С: 2.5.б) *Прилагођава се новим околностима и превазилази препреке на путу ка циљу.*

Н: 2.5.в) *Ефикасно решава проблеме настале у непредвиђеним ситуацијама и превазилази животне изазове.*

Активност за развијање компетенција 2.3. Грађански дух на основном нивоу и 2.5. Самоефикасност на основном, средњем и напредном нивоу: „Као да...” проналажење и одигравање другачијег решења

Ученици четвртог разреда радили су из Природе и друштва пројекат на тему:

Учитељица је ученике поделила у пет група. Свака група је добила део теме да истражи и да за недељу дана прикаже резултате до којих су ученици дошли. Групе су најпре добиле задатак да се током часа договоре шта је чији задатак унутар групе и да направе план реализације.

Искра, Каја, Василије, Небојша и Борис добили су да истраже:

На часу су се договорили шта ће ко од њих радити, који је рок и када и где ће се састати да ураде свој задатак. На састанак нису дошли Василије, Небојша и Каја. Пошто је то био последњи дан за реализацију задатка, уместо њих све су урадиле Искра и Борис.

Датом активношћу могу се остваривати различити **исходи из програма наставе и учења за четврти разред основне школе**. На пример:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- сарађује с другима у групи на заједничким активностима;
- повеже резултате рада са уложеним трудом.

Поступак:

- Учитељ/учитељица у односу на тему радионице, исход/е из програма и одабране КДК операционализује исходе активности;
- разговор и анализа дате „као да...” ситуације;
- подела ученика у групе од по њих пет са задатком да осмисле другачији договор о реализацији пројектног задатка како цео посао не би пао на једног или неколико ученика;
- одигравање новог решења;
- анализа понуђених решења (Да ли је боље и зашто?, Шта је сада другачије?...).

Горе дата прича, „као да...” ситуација, погодна је за развијање многих КДК код ученика. Учитељ/учитељица у складу с намерама које има и с оним шта жели да постигне бира КДК које настоји да развија код својих ученика. Листа КДК које се кроз ову активност могу развијати може бити и шира тиме што учитељ може да модификује дату „као да...” ситуацију и конкретизује је у правцу у којем жели да води радионицу. На пример, сама тема пројекта која се помиње у „као да...” ситуацији и која је остављена да је учитељ/учитељица самостално дефинишу, може да отвори још много могућности учитељу/учитељици за развој неких других КДК.

Примери КДК које је могуће као кластер развијати током ове радионице:

Из групе Вредности:

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права

- О: 1.3.а) *Сматра да школе треба да образују ученике за демократију и о томе како да буду одговорни грађани у демократском друштву.*

Из групе Ставови:

2.2. Поштовање

- О: 2.2.а) *Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе.*

2.4. Одговорност

- О: 2.4.а) *Прихвата одговорност за сопствене поступке и извини се уколико повреди нечија осећања.*
 С: 2.4.б) *Поштује рокове и преузима одговорност ако погреши.*
 Н: 2.4.в) *Испуњава обавезе према другима.*

2.6. Толеранција према двосмислености (вишезначности)

- О: 2.6.а) *Позитивно приступа људима са другачијим гледиштима и суздржава се од преурањеног доношења суда.*
 С: 2.6.б) *Добро функционише у неизвесним ситуацијама и сагледава их из више углова.*
 Н: 2.6.в) *Решава компликоване ситуације и спреман је да преиспитује своје идеје и вредности.*
 Н: 2.6.г) *Прихвата да се његове/њене идеје и вредности преиспитују.*

Из групе Вештине:

3.3. Вештине слушања и опажања

- О: 3.3.а) *Пажљиво слуша другачија мишљења.*
 О: 3.3.б) *Са пажњом слуша друге људе.*

Из групе Знање и критичко разумевање:

4.3. Знање и критичко разумевање политике, права и људских права

- О: 4.3.а) *Објасни својим речима основне политичке концепте као што су демократија, слобода, грађанство, права и обавезе.*
 О: 4.3.б) *Идентификује разлоге зашто сваки појединац има обавезу да поштује људска права других.*

ФОТО: Shutterstock / ESB Professional

КАО ДА... „Као да...” ситуације су заправо кратке ситуације на одређену тему. Може их писати учитељ/учитељица и тиме их контекстуализовати, што значи да су ситуације из актуелног ученичког окружења, да одговарају актуелним изазовима с којима се сусрећу ученици, њихови вршњаци или нека друга циљна група деце, младих или одраслих. Посебан квалитет „као да...” ситуација је што својим садржајем могу да повежу садржаје различитих наставних предмета и тако постану добра платформа за тематско-интегративну наставу и учење. Поред тога, у узрасту ученика када они још вежбају читање ради учења свака ситуација је сама по себи материјал за повезивање Српског језика и Света око нас, односно Српског језика и Природе и друштва.

Страни језик

Мостови пријатељства

Компетенције за демократску културу у настави страних језика природно су интегрални део аутентичних комуникативних чинова који подупиру овладавање функционалним знањима о језичком систему, култури и стратегијама учења страног језика, затим оспособљавање за усмену и писану комуникацију и за развијање позитивног односа према другим језицима и културама, као и према сопственом језику и културном наслеђу.

Претходно, у *Смерницама за интеграцију референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења* (Савет Европе, 2022), у делу који се обраћа настави страних језика, дати су неки корисни „алати“ који су показали да, сходно природи и примарном циљу учења предмета, КДК не треба посматрати изоловано, већ као део аутентичних чинова који се комуникативним приступом оживљавају на часу у настави страних језика. У сличном духу, само нешто операционалније, у овом штиву понудићемо сет активности које на прилагодљив, отворен, динамичан и приступачан начин наставници могу да примењују у свом раду. Њихова основна намена јесте да послуже као идеје за осмишљавање оригиналних примера добре праксе које омогућавају да се предвиђене граматичке и лексичке структуре уче на природан начин у ситуативним комплексима, у којима се паралелно преносе/посредују предметна знања и развија КДК. Истовремено, понуђене сугестије могу се применити и у настави других предмета, у мери у којој то дозвољава њихова образовна природа.

Структурно, сваки илустративни предлог активности садржи: домен, опис и ниво компетенције/а на коју се односи, неколико репрезентативних исхода, комуникативну/е функцију/е, тематску/е област/и и пример за наставну праксу.

Практично, манифестовани примери су адаптивни и погодни за све нивое образовања, односно степен сложености ће им се повећавати или снижавати у зависности од узраста и језичких диспозиција ученика.

Наставници различитих страних језика, претходно су, у раду са својим ученицима, успешно тестирали функционалност и практичну примену понуђених примера који развијају КДК, а да им то није сметало да остваре циљ часа и очекиване резултате учења.

Пример за наставу 1.

Предлог за четврти разред основне школе

Одабране компетенције:

1.2. Поштовање културне разноликости из групе Вредности.

фOTO: Shutterstock / FamVeld

Опис одабране компетенције:

- O: 1.2.a) *Показује толеранцију према различитим уверењима и сматра да треба стремити међусобном разумевању и дијалогу са групама које су „другачије“.*
- C: 1.2.6) *Прихвата и уважава културолошке разлике.*

2.1. Отвореност према културној разноликости из групе Ставови.

Опис одабране компетенције:

- O: 2.1.a) *Заинтересован је за учење о вредностима, традицијама и погледима на свет припадника других култура.*
- C: 2.1.6) *Показује радозналост и знатижељу да се непосредно упозна са другим културама.*

Активност: **Спајамо две обале, градимо мост**

Циљ активности: Унапређивање свих видова говорних активности, проширивање вокабулара, оспособљавање за усмену и писану комуникацију, усвајање граматичких правила на природан начин. Развијање интересовања за учење о вредностима, традицијама и погледима на свет припадника других култура; развијање толеранције и позитивног става према индивидуалним и колективним карактеристикама говорника других језика, припадника других култура које се у мањој или већој мери разликују од његове сопствене.

Тематске области:

- Обичаји и традиција, фолклор, прославе (рођендани, празници)
- Вербална и невербална комуникација, конвенције понашања и опхођења
- Исхрана и гастрономске навике
- Путовања
- Мода и облачења
- Спорт, забава и разонода
- Слободно време – забава, разонода, хобији

Комуникативне функције: Поздрављање; Представљање себе и других; Давање основних информација о себи; Давање и тражење основних информација о другима; Честитање празника и других значајних догађаја.

Могући исходи из програма наставе и учења за четврти разред основне школе који се остварују кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- тражи и даје једноставне исказе којима се изражава припадање/неприпадање, поседовање/непоседовање;
- разуме једноставне исказе за изражавање допадања/недопадања и реагује на њих;
- тражи мишљење и изражава допадање/недопадање једноставним језичким средствима;
- размени информације које се односе на дату комуникативну ситуацију;
- опише радње и способности користећи једноставна језичка средства.

Материјал за рад: Хамер папири, оловке/бојице/фломастери; спискови кључних појмова карактеристичних за своју и страну културу (по могућству – за сваку групу припремити различите спискове речи).

Опис активности: Ученици се деле у групе (не више од пет ученика по групи). Свака група има одговарајући материјал за рад. Ученицима се дају јасне инструкције. Након рада на задатку и излагања представника група, организује се дискусија.

Припрема за рад: Ученицима се даје задатак да нацртају реку са две обале. Од једне до друге обале треба да буде довољно простора за изградњу моста од речи. Поделе им се потом спискови кључних речи које треба да распореде и испишу на једној, односно на другој обали. Дати појмови манифестују најбитније особине, препознатљива обележја, географске појмове и сл., полазне, односно циљне културе (своје и стране културе).

Интеркултурни садржаји који могу бити обухваћени вежбама: познате личности из области спорта, глуме, музике, књижевности, националне историје; престонице и препознатљива обележја, грађевине, обичаји, карактеристична јела или пића и сл.

ФОТО: Shutterstock / Evgeny Atamanenko

Препорука за наставнике: Будите што креативнији!

Поступак:

Ученици добијају задатак да пронађу парове речи које су међусобно повезане по сличности и да изаберу најближу реч или израз који је заједнички за оба појма. Изабрану реч уписују у предвиђен простор градећи мост који спаја две обале. Међу понуђеним речима постоје и оне које не могу да се повежу према задатом критеријуму.

Након што заврше с радом, представници група излажу своје резултате, а потом упоређују решења до којих су дошли.

Вођена дискусија

Када су ученици завршили са задатком, следи вођени разговор који треба да подстакне ученике да размишљају о следећим питањима:

- ? С каквим изазовима су се суочавали приликом изградње мостова?
- ? Да ли им је било тешко да пронађу парове?
- ? Како су долазили до решења?
- ? Шта им је било најизазовније?
- ? Да ли постоје „делови“ на обалама којима нису могли да пронађу парове? Због чега?
- ? На који начин „усамљени појам“ ипак може да пронађе свог пара?

Ученици могу постављати питања једни другима, јер је свака група имала своју врсту изазова.

Пример за наставу 2.

Предлог за седми и осми разред основне школе

Одабрана компетенција:

3.4. Емпатија из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.4.а) *Саосећа са људима у невољи.*

О: 3.4.б) *Препознаје ситуације у којима је људима у његовом/њеном окружењу потребна помоћ.*

C: 3.4.г) *Сагледава ситуацију из перспективе других особа.*

H: 3.4.д) *Изражава саосећајност, било да је реч о осећању радости или туге, са људима са којима нема директан контакт.*

H: 3.4.ђ) *Препознаје осећања других људи, чак и када они то не показују и показује спремност да одреагује на одговарајући начин.*

Активност: **Санта леда**

Циљ активности: Унапређивање свих видова говорних активности, проширивање вокабулара, оспособљавање за усмену и писану комуникацију, усвајање граматичких правила на природан начин. Предлагање решења у вези са осећањима и потребама; усмено и писано исказивање својих осећања и реаговање на туђа, развијање емпатије и осећаја за друге.

Комуникативне функције: Описивање бића, предмета, места, појава, радњи, стања и збивања; исказивање жеља, интересовања, потреба, осета и осећања (предлагање решења у вези са осећањима и потребама; Усмено и писано исказивање својих осећања и реаговање на туђа).

Могући исходи из програма наставе и учења за седми разред основне школе који се остварују кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- разуме уобичајене изразе у вези са жељама, интересовањима, потребама, осећањима и реагује на њих;
- изрази жеље, интересовања, потребе, осете и осећања једноставнијим језичким средствима;
- опише и упоређи жива бића, предмете, места, појаве, радње, стања и збивања користећи једноставнија језичка средства.

Тематске области:

- Емоције, љубав, партнерски и други међуљудски односи
- Етички принципи; ставови, стереотипи, предрасуде, толеранција и емпатија; брига о другоме
- Вербална и невербална комуникација, конвенције понашања и опхођења

Могући исходи из програма наставе и учења за осми разред основне школе који се остварују кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- размени неколико повезаних информација у вези са жељама, интересовањима, осетима и осећањима;
- искаже и образложи жеље, интересовања, потребе, осете и осећања;

- размени информације које се односе на опис бића, предмета, места, појава, радњи, стања и збивања.

Материјал за рад: Хамер папири, прибор за писање, слике леденог брега, листа кључних појмова потребних за израду индивидуалног задатка.

Поступак

Вежба 1

У уводној активности ове вежбе ученицима се показују слике леденог брега, и то следећим редоследом:

1. Прво им се показује
Слика 1. *Врх леденог
брега.*

2. Следи Слика 2. *Санта
леда испод површине
воде.*

3. Слика 3. *Санта
леда изнад и испод
површине воде.*

Након приказивања сваке појединачне слике ученицима се постављају питања.

После приказивања Сlike 1, ученицима се могу постављати следећа питања:

- ? Шта видите на слици? / Које боје доминирају? / Шта примећујете у даљини? / Која осећања у вама изазива ова слика? / Какво је небо (ведро, облачно...)? / Да ли бисте пловили овим водама? / и сл.

Након приказивања Сlike 2, питања могу бити следећа:

- ? Шта је представљено на слици? / Које су доминантне боје? / Желите ли да додирнете облик који видите? Због чега? / Шта осећате док посматрате слику? / Шта све примећујете на слици? / Да ли бисте пливали у овој води? / и сл.

Пошто је откривена Слика 3, могући оквир за разговор је следећи:

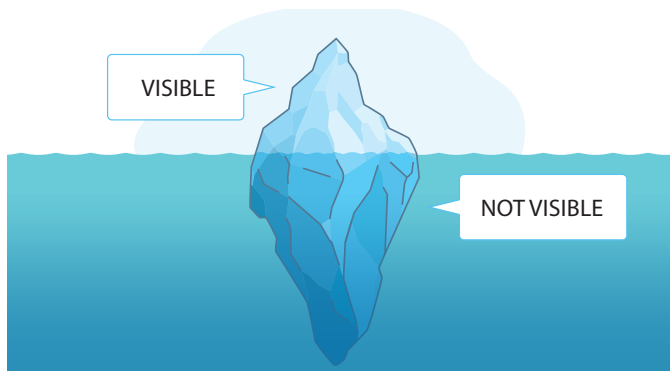
- ? Да ли сте изненађени приказом који видите / очекивали да су прва и друга слика једна целина? / Да ли сте могли да претпоставите да се испод врха леденог брега крије оваква санта леда? / Који део леденог брега вам више привлачи пажњу? Због чега? / Да ли врх леденог брега говори о томе шта се крије испод површине воде? / Шта у вама буди врх леденог брега, а шта санта леда испод воде када посматрате слику у целини? Опишите своја осећања. / и сл.

Вежба 2

Након што су се упознали са сликама и разговарали о њима следи индивидуални рад ученика, а затим вођена дискусија.

Индивидуални рад ученика: По организованој дискусији, ученици понаособ скицирају санту леда коју ће поделити и сваки део насловити на страном језику који учи: *Видљиво – Није видљиво* (као на Слици 4. где је дат пример за енглески језик). Наставник/ца је припремио/ла листу речи написаних на српском језику које ученици треба да испишу на страном језику који уче, у одговарајући део леденог брега, у односу на то шта они мисле – **шта јесте, а шта није видљиво голим оком**, на пример: нечија боја косе, боја очију, узраст, одећа, говор, обућа, фризура, израз лица, осећања, туга, негодовање, гестови, срећа, ситуација у породици, обичаји, традиција, веровања, навике, страх, љубав, љутња, бес итд.

Слика 4. Скица
санте леда

Извођење закључака: Када су ученици завршили са задатком, следи вођени разговор. Иницијална питања могу бити:

- ? Да ли је уписано више појмова у видљиви или у невидљиви део санте леда?
- ? Шта мислите, због чега је то тако?
- ? Шта је лакше, показати видљиву или невидљиву Санту леда?
- ? Како код других да препознамо оно што је испод површине?
- ? Да ли се довољно трудимо да разумемо једни друге / препознамо када је некоме потребна помоћ?
- ? Шта мислите да ли је увек лако рећи оно што осећамо? Због чега?
- ? Који сигнали нам говоре да је некоме потребна помоћ?
- ? Шта ти можеш данас да учиниш да би да разумео/ла друге и ублажио/ла лоша осећања друге особе / осећања туге, тескобе, беспомоћности?
- ? ...

Пример за наставу 2:

Предлог за трећи разред основне школе

Одабрана компетенција:

3.4. Емпатија из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.4.а) *Саосећа са људима у невољи.*

Н: 3.4.д) *Изражава саосећајност, било да је реч о осећању радости или туге, са људима са којима нема директан контакт.*

Активност: Састави поруку пријатељства

Циљ активности: Унапређивање свих видова говорних активности (с акцентом на читању и писању). Писано исказивање својих осећања, развијање емпатије и осећаја за друге.

Комуникативне функције: Исказивање потреба и осећања; Саопштавање својих и туђих осећања и емпатично реаговање на њих.

Могући исходи из програма наставе и учења за трећи разред ОШ који се остварују кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- разуме свакодневне исказе у вези са осећањима и реагује на њих;
- изрази осећања једноставним језичким средствима.

Материјал за рад: Новински чланци из пригодног часописа за децу, папири и прибор за писање (лепак, маказе за папир).

Поступак:

Ученицима се поделе новински чланци из пригодних часописа за децу на страном језику који уче (у складу с њиховим узрастом) које треба пажљиво да анализирају, а нарочито да обрате пажњу на наслове. Где год уоче неку лепу реч, заокруже је и запишу на папир (или исеку и залепе на папир). Од издвојених речи треба да саставе поруку пријатељства.

Ученици анализирају новински чланак и издвајају речи које им могу послужити за састављање поруке пријатељства. Након проналажења пригодних речи и састављања поруке пријатељства, оне се убацују у шешир (или кутију). Ученици, један по један, извлаче поруке и наглас читају првој особи до себе. Када се круг затвори, следи разговор.

Тематске области:

- Емоције, љубав, партнерски и други међуљудски односи
- Вербална и невербална комуникација, конвенције понашања и опхођења

Дискусија може бити подстакнута следећим питањима:

- ? Како си се осећао/ла док си трагао/ла за правим речима пријатељства?
- ? Да ли ти је било тешко да саставиш поруку?
- ? Опиши своја осећања током читања поруке.
- ? Опиши своја осећања током примања поруке.
- ? Да ли су нам свима потребне поруке пријатељства и разумевања?
- ? Да ли поруке пријатељства развијају саосећајност према нашој околини?
- ? ...

Пример за наставу 3.**Предлог за шести разред основне школе**

Одабрана компетенција:

3.6. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.6.а) *Јасно изражава своје мишљење о некој теми.*

Активност: **Слажем се, не слажем се**

Циљ активности: Унапређивање свих видова говорних активности, проширивање вокабулара, оспособљавање за усмену и писану комуникацију, усвајање граматичких правила на природан начин. Изражавање мишљења, слагања/ неслагања и давање образложења.

Тематска област:

- Вербална и невербална комуникација, конвенције понашања и опхођења

Комуникативна функција: Изражавање мишљења.

Могући исходи из програма наставе и учења за шести разред основне школе који се остварују кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- разуме једноставније исказе којима се тражи мишљење и реагује на њих;
- изражава мишљење, слагање/ неслагање и даје кратко образложење.

Материјал за рад: По једна копија упитника на језику који уче за сваког ученика (у прилогу).

Опис активности: Ученицима се поделе упитници које је наставник/ца припремио/ла, а који они треба да попуне. Очекује се да одговори ученика манифестују њихово мишљење о датим исказима, вредновано по бодовној скали 1–5. Након попуњавања упитника ученици образлажу своје одговоре, а дата образложења представљају оквир за развијање дискусије.

Припрема за рад:

Ученицима се каже да се недавно појавио чланак у новинама о деци и да се од њих тражи да кажу шта мисле о датим предлозима. Подели им се по један примерак упитника. На табли се напише бодовна скала и објасни им се њено значење (значење бројева 1–5):

5 = у потпуности се слажем

4 = углавном се слажем

3 = делимично се слажем

2 = углавном се не слажем

1 = уопште се не слажем

Прилог који се дели ученицима:

1. Деца би требало да иду на спавање најкасније у поноћ.	5	4	3	2	1
2. Деца би требало да имају домаћи задатак свакога дана.	5	4	3	2	1
3. Деца би требало да раде све школске и домаће задатке на компјутеру.	5	4	3	2	1
4. Деца би требало да се баве физичким активностима свакога дана.	5	4	3	2	1
5. Деца би требало да проводе време у природи најмање једном недељно.	5	4	3	2	1
6. Деца би требало да помажу у кућним пословима свакога дана.	5	4	3	2	1

Поступак:

Ученици добијају задатак да свако за себе, у складу са својим мишљењем, заокружи одговарајући број поред наведених тврдњи. Пошто заврше, формирају се парови са задатком да једни другима кажу колико се слажу са наведеним тврдњама и да дају кратко образложење својих одговора – нпр.: *Уопште се не слажем да деца*

треба да имају домаћи задатак свакога дана, јер деца немају времена са се играју. Или: Углавном се слажем да деца треба да помажу у кућним пословима, зато што немају времена то стално да раде. Имају много да уче...

Оквир за вођену дискусију

Ученици се позивају да поделе са одељењем своје одговоре и да образложе своје мишљење. Њихови одговори могу се искористити за развијање дискусије на нивоу одељења. На пример, како замишљају да би требало да изгледа један дечји дан.

Пример за наставу 4.

Пример за први разред средње школе – гимназије

Одабране компетенције:

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права из групе Вредности.

Опис компетенције:

О: 1.1.а) *Поштује људска права и права детета.*

С: 1.1.б) *Заступа мишљење да све државне институције треба да поштују, штите и спроводе људска права и да нико не сме бити подвргнут тортури и понижавајућем поступању.*

4.3. Знање и критичко разумевање политике, права и људских права из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

О: 4.3.б) *Идентификује разлоге зашто сваки појединац има обавезу да поштује људска права других.*

С: 4.3.в) *Образложи колико су и због чега људска права значајна у друштву.*

Н: 4.3.ђ) *Критички промишља о развојној природи људских права и тренутном стању људских права у различитим деловима света.*

Активност: **Слажем се, не слажем се**

Циљ активности: Унапређивање свих видова говорних активности, проширивање вокабулара, оспособљавање за усмену и писану комуникацију, усвајање граматичких правила на природан начин. Тражење и изражавање мишљења; изражавање слагања/неслагања и давање образложења; развијање критичког мишљења.

Комуникативна функција: Тражење мишљења и изражавање слагања и неслагања.

Могући исход из програма наставе и учења за први разред средње школе који се остварују кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- изражава своје утиске и осећања и образлаже мишљење и ставове у вези с блиским темама;
- учествује у краћим дијалозима, размењује информације и мишљење са саговорником.

Тематска област:

- Свакодневни живот (организација времена, послова, слободно време)
- Свет рада (перспективе и образовни системи)
- Потрошачко друштво

Материјал за рад: По једна копија упитника на језику који уче за сваког ученика (у прилогу).

Опис активности: Ученицима се поделе упитници које је наставник/ца припремио/ла, а који они треба да попуне. Очекује се да одговори ученика манифестују њихово мишљење о датим исказима, вредновано по бодовној скали 1–5. Након попуњавања упитника ученици образлажу своје одговоре, а дата образложења представљају оквир за развијање дискусије.

Припрема за рад:

Ученицима се каже да се недавно појавио чланак у новинама; да се чланак односи на поштовање људских права и права детета и да се од њих тражи да кажу шта мисле о датим предлозима. Подели им се по један примерак упитника. На табли се напише бодовна скала и објасни им се њено значење (значење бројева 1–5):

5 = у потпуности се слажем

4 = углавном се слажем

3 = делимично се слажем

2 = углавном се не слажем

1 = уопште се не слажем

Предлог упитника садржи преузете и адаптиране исказе из Конвенције о правима детета:

1. Дете има право на слободу изражавања.	5	4	3	2	1
2. Ниједно дете не сме да буде подвргнуто нехуманом или понижавајућем поступку или кажњавању.	5	4	3	2	1
3. Деца не треба да сnose одговорност за своје поступке, јер су деца.	5	4	3	2	1
4. Деца би требало да се баве физичким активностима свакога дана.	5	4	3	2	1
5. Деца би требало да проводе време у природи најмање једном недељно.	5	4	3	2	1
6. Свако дете би требало да стиче образовање на језику средине у којој живи, без обзира на порекло.	5	4	3	2	1

Поступак:

Ученици добијају задатак да свако за себе, у складу са својим мишљењем, заокружи одговарајући број поред наведених тврдњи. Пошто заврше, формирају се парови са задатком да једни другима кажу колико се слажу с наведеним тврдњама и да дају кратко образложење својих одговора. Њихови одговори могу се искористити за развијање дискусије на нивоу одељења.

Пример за наставу 5.

Предлог за четврти разред средње школе

Одабране компетенције:

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.2.а) Уочава нове информације на основу претходних сазнања и користи чињенице да образложи своје мишљење.

С: 3.2.б) Преиспитује тачност информација које користи.

С: 3.2.в) Процењује могуће ризике настале коришћењем различитих информација.

3.7. Вештине за сарадњу из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.7.а) *Израђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла.*

Активност: **Реконструкција догађаја – писање вести**

Циљ активности: Унапређивање свих видова говорних активности, проширивање вокабулара, оспособљавање за усмену и писану комуникацију, усвајање граматичких правила на природан начин. Тумачење илустрација и уочавање релевантних детаља; развијање вештина критичког и аналитичког мишљења и медијске писмености.

Комуникативне функције: Идентификација и именовање особа, објеката, боја, бројева итд.; Описивање и упоређивање лица и предмета; Скретање пажње; Изражавање слагања и неслагања.

Могући исходи из програма наставе и учења за четврти разред средње школе који се остварују кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- тумачи и описује илустрације, истичући релевантне детаље;
- опширно описује или излаже на тему из ширег окружења и домена интересовања, користећи додатна образложења;
- у интеракцији са саговорником исказује и брани своје идеје и мишљења о актуелним дешавањима уз објашњења, аргументацију и коментаре;
- излаже, брани и заступа свој став;
- изражава слагање и/или неслагање са саговорником.

Тематске области:

- Свакодневни живот (организација времена, послова, слободно време)
- Свет рада (перспективе и образовни системи)
- Интересантне животне приче и догађаји
- Живи свет и заштита човекове околине
- Научна достигнућа, модерне технологије и свет компјутера (распрострањеност, примена, корист и негативне стране)
- Медији и комуникација
- Храна и здравље (навице у исхрани, карактеристична јела и пића у земљама света)
- Потрошачко друштво
- Спортски и спортске манифестације
- Србија – моја домовина
- Познати градови и њихове знаменитости, региони и земље у којима се говори циљни језик
- Европа и заједнички живот народа

Материјал за рад: По један комплет припремљених слика (фотографија) за сваку групу. Контекст може бити из било које тематске области.

Опис активности: Ученици играју улогу младих новинара који пишу за један часопис (који може и да се наслови) и имају задатак да напишу вест о догађају који виде на сликама/фотографијама које добије сваки члан групе, а које је наставник/ца унапред припремио. Свака група добија исти сет слика/фотографија које анализирају.

Припрема за рад: Ученици добијају питања на која морају да одговоре како би вест била поуздана (наставник/ца осмишљава сет питања). Формирају се групе тако да у свакој буде по четири ученика. Сваки ученик у групи добија по једну (различиту) слику, коју остали чланови групе не смеју да виде.

Сет могућих питања на која сваки ученик у групи треба да одговори да би вест била поуздана, у односу на различите аспекте:

- ? Опис: Шта видите на слици? Које су кључне карактеристике и детаљи?
- ? Контекст: Где је снимљена слика? Када је настала? Ко је аутор?
- ? Фокус: Ко или шта је доминантна фигура на слици? Каква је емоционална или симболичка веза субјекта (доминантне фигуре) са околином?
- ? Композиција: Како је слика организована?
- ? Боје и светло: Које боје доминирају на слици? Каква је употреба светла и сенке? Какав је утицај ових елемената на перцепцију слике?
- ? Порука: Који су могући мотиви или теме које слика истражује, односно порука коју слика носи (намера аутора)?
- ? Емотивни одзив: Каква осећања или мисли изазива слика код вас?
- ? Контекстуална анализа: Како се слика уклапа у шири контекст времена, културе или друштва у којем је настала?
- ? ...

Поступак:

Ученици су подељени у групе, али у првој фази свако ради **индивидуално**, то јест свако за себе проучава слику коју је добио и саставља тезе на основу припремљених питања. Остали чланови групе не смеју да виде његову/њену слику, као ни тезе које пише. (Ученици добијају пет минута за дату активност.)

Након истека предвиђеног времена наставник/ца узима слике од ученика, а они укрштају своје тезе и прелазе на **групни рад** – на нивоу групе пишу заједничку вест.

По завршетку активности, представници група наглас читају вест коју су припремили. Пре њихових извештаја открива им се да је свака група и имала сет истих слика на основу којих су осмислили вест.

Извештаји група могу се искористити за развијање дискусије на нивоу одељења.

Вођена дискусија

Кључни оквир за дискусију јесте питање које се односи на личну интерпретацију; питање о томе колико различито представљамо неке догађаје у зависности од личне перцепције:

- ? У којој мери лично искуство, знање или ставови утичу на разумевање слике?
- ? Да ли су вам због неког доминантног елемента измицали други важни детаљи на слици?
- ? Да ли вам је било тешко да напишете заједничку вест?
- ? Због чега?
- ? Како угао гледања може да утиче на писање заједничке вести?
- ? ...

Питање за размишљање: Колика је вероватноћа да се појаве две исто или слично написане вести?

Пример за наставу 6.**Предлог за четврти разред средње школе**

Одабране компетенције:

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања
из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.2.а) *Уочава нове информације на основу претходних сазнања и користи чињенице да образложи своје мишљење.*

3.3. Вештине слушања и опажања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.3.а) *Пажљиво слуша другачија мишљења.*

3.6. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине
из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.6.а) *Јасно изражава своје мишљење о некој теми.*

3.7. Вештине за сарадњу из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.7.а) *Изграђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла.*

Активност: **Мозаик перспектива**

Циљ активности: Унапређивање свих видова говорних активности, проширивање вокабулара, оспособљавање за усмену и писану комуникацију, усвајање граматичких правила на природан начин; развијање способности посматрања и тумачења слике и уочавање релевантних детаља, разликовање чињеница од интерпретација, извођење закључака на основу аргумената, развијање критичког и аналитичког мишљења.

Комуникативне функције: Идентификација и именовање особа, објеката, боја, бројева итд.; Изражавање потврде и негирање; Изражавање допадања и недопадања; Искривање просторних и временских односа; Описивање и упоређивање лица и предмета; Искривање сумње и несигурности.

Могући исходи из програма наставе и учења за 4. разред средње школе који се остварују кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- тумачи и описује илустрације, табеле, слике, графиконе, истичући релевантне детаље;
- разуме једноставнија образложења ставова и мишљења саговорника;
- брани и заступа свој став и изражава слагање и/или неслагање са саговорником;
- током и после презентације разуме питања у вези с темом, одговара на њих и пружа додатна објашњења;
- учествује у дијалогу и размењује мишљења и информације у вези са својим окружењем и свакодневним ситуацијама;
- објашњава на једноставан начин традиционално схваћене одлике властите културе припадницима страних култура;
- процењује како властита и туђа уверења и вредности утичу на начин на који се опајају и разумеју други људи и културе.

Тематске области:

- Свакодневни живот (организација времена, послова, слободно време)
- Свет рада (перспективе и образовни системи)
- Интересантне животне приче и догађаји

Материјал за рад: Припремљена слика (фотографија) која је подељена на четири дела. Контекст може бити из било које тематске области, али је важно да на њој буде приказано нешто необично што је карактеристично за другу културу. Фотографија може да садржи: архитектонске елементе, биљке, дрвеће, децу, одрасле, занимања, интеракцијске односе међу људима/децом, природне појаве, јело, пиће итд. Препорука је да се пажљиво изабере слика или фотографија коју ће ученици анализирати.

Опис активности: Ученици се деле у четири групе, при чему свака група добија по један део четвороделне слике (фотографије) за детаљну анализу. Сваки члан групе пажљиво посматра материјал који је група добила и бележи уочене детаље. Потом упоређују појединачне налазе и долазе до заједничких закључака које ће заступати изабрани члан тима. Након што свака група представи своје резултате, следи организована дискусија у којој ученици размењују мишљења, упоређују резултате до којих су дошли и процењују значај сваког елемента у разумевању целокупне слике.

Припрема за рад: Ученицима се каже да ова активност има три корака.

Први корак је пресудан. Пошто су формиране групе и подељен материјал за рад, ученицима се даје јасна и недвосмислена инструкција: **„Нека свако од вас напише шта види на слици. Упоредите то што сте самостално учили и сачините јединствено запажање групе у неколико везаних реченица.”** (Инструкцију никако не треба почети реченицом: **„Опишите оно што видите.”** Оваква инструкција ризикује да пређе у интерпретацију, а у овом кораку кључна је идентификација.) Неопходно је да материјал кружи и да га сваки ученик у групи добије како би записао своја запажања. Од ученика се очекује да пажљиво проуче оно што виде на слици, тј. делу слике који је њихова група добила. Могућа питања о којима треба да размишљају приликом решавања овог задатка:

- ?** 1) Ко су ликови на слици? 2) Да ли су то деца, одрасли или особе различитих занимања? 3) Какве активности се одвијају на слици, то јест шта присутни на слици раде – да ли су у игри, обављају неки посао, уче, разговарају? 4) Обратити пажњу на изразе лица или гестове ликова и шта они показују (љутња, срећа, радост, туга и сл.). 5) Каква је околина и шта је присутно у окружењу? 6) Да ли су у природи, у граду? 7) Идентификовати објекте, мобилијар, споменике и сл. 8) Који елементи су необични (одећа, обућа, предмети итд.)?

Други корак се односи на давање значења елементима слике (на пример: Ако се на слици налазе особе које се осмехују док разговарају и носе традиционалну одећу, значење елемената може бити следеће: „Чини се да ови људи уживају у разговору...”).

Трећи корак је формирање мишљења и извођење закључака (на пример: „Ова слика показује особе које разговарају о нечему лепом. Они су обучени у традиционалну одећу и припадају некој другој култури.”)

Поступак:

Док ученици посматрају и праве белешке, наставник дели флипчарт (или таблу) на три колоне – Колона 1: Описивање; Колона 2: Интерпретација и Колона 3: Формирање мишљења и извођење закључака, али их још не именује, већ их само нумерише.

По завршетку активности, представници група представљају своја заједничка запажања и уписују их у колоне, према јасним инструкцијама:

- У колону 1 запишите све видљиве елементе слике коју сте анализирали.
- У колону 2 упишите шта значе одређени елементи на слици.
- У колону 3 напишите мишљење о слици и које закључке сте извели.

Након што ученици упишу своја запажања у одговарајуће колоне, резултати њиховог рада отварају целокупну слику. Сада је тренутак да им се открију називи колоне и да им се каже да су, на основу својих запажања и интерпретација, извели закључке о слици (фотографији), иако су посматрали само њене делове. Ученици се потом позивају да размотре целину и упућују да уоче како делови које су анализирали доприносе комплетној слици. Затим се покреће дискусија о томе у којој мери и на који начин различити елементи и њихова интерпретација, као и недостатак информација, могу да утичу на целокупно разумевање контекста.

Вођена дискусија

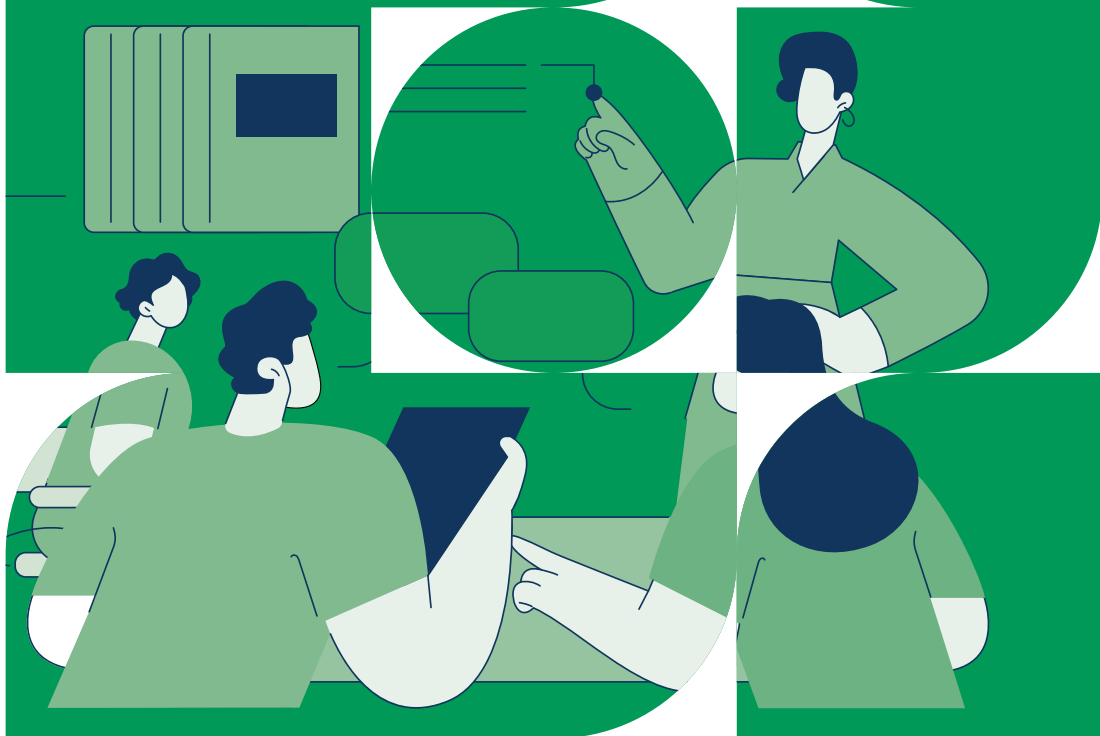
Питања за организовање дискусије могу бити:

- ? Упоредите одговоре у колонама 1 и 2. Да ли су у складу? У којим случајевима није дошло до слагања?
- ? Да ли су неки одговори открили стереотипе или предрасуде у вашим интерпретацијама? Ако јесу, како можемо да их превазиђемо?
- ? Како појединачни елементи и њихова интерпретација утичу на формирање мишљења и закључака? Образложите своје размишљање у неколико везаних реченица.
- ? Који фактори утичу на интерпретацију? Које улоге имају лична искуства и културни контекст?
- ? Да ли ваша појединачна запажања одговарају поруци слике или фотографије у целини?
- ? Можете ли формирати мишљење и доносити закључке, а да претходно нисте сагледали целину?
- ? У којим животним ситуацијама можете применити оно што сте научили током ове активности? Наведите пример који илуструје употребу ових вештина у свакодневном животу.

Историја

Демократска култура као уметница живота

Повезаност и допринос програма Историје и компетенција за демократску културу анализирана је у *Смерницама за интеграцију Референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења* (Савет Европе, 2022). У истој публикацији дата су три примера развијања КДК.

Имајући у виду специфичност предмета, компетенције за демократску културу могу се остварити на различите начине, при томе имајући у виду све групе (вредности, ставови, вештине, знање и критичко разумевање) и нивое остварености (основни, средњи и напредни). Важно је истаћи да наставници већ примењују концепт КДК на својим часовима иако то можда не истичу. Они најбоље знају како се у пракси кроз садржаје и исходе може најефикасније радити на остваривању КДК. С тим у вези, уместо детаљних упутстава, у наставку текста понуђени су различити предлози активности и истакнута је јасна веза између различитих нивоа остварености КДК, исхода предмета и кључних појмова садржаја. Предложене активности само су идеје које наставници могу додатно да разраде у складу с потребама конкретног одељења и ученика, користећи различите ресурсе школе и локалне средине.

Пример 1.

Предлог за осми разред основне школе и четврти разред гимназије

Одабрана компетенција:

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права из групе Вредности.

Опис компетенције:

О: 1.1.а) Поштује људска права и права детета.

Примери активности:

- **Дебата о диктатурама и људским правима**
- **Личне приче и Холокауст**
- **Разматрање миграција и ксенофобије**

Могући исход из програма наставе и учења за осми разред основне школе који се остварује кроз ове активности:

Кључни појмови садржаја за рад у осмом разреду основне школе: тоталитаризам, диктатуре, антисемитизам, милитаризам, гето, Холокауст, геноцид, феминизам, шовинизам, ксенофобија, репресија, деколонизација, људска права, националне мањине, дискриминација, демократија, тероризам, глобализација, миграције.

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препозна, на примерима из савремене историје, важност поштовања људских права.

Кључни појмови садржаја за рад у четвртном разреду гимназије: ратни злочини, геноцид, Холокауст, геноцид над Ромима, геноцид над Србима у НДХ (Аушвиц, Јасеновац, Сајмиште, гета...), грађански ратови, кризе и међународне интервенције, људска и мањинска права, покрети еманципације.

Могући исходи из програма наставе и учења за четврти разред гимназије који се остварују кроз ове активности:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препозна последице различитих врста еманципације и дискриминације у друштву током периода савремене историје;
- препозна пропаганду, стереотипе и идеолошку позицију у историјском извору и формулише став који се супротставља манипулацији;
- препознаје основне карактеристике различитих идеологија у периоду савремене историје;
- идентификује основне карактеристике и предуслове настанка тоталитарних идеологија и наведе њихове последице у историјском и савременом контексту.

Поступак

Тематски исте активности предложене за рад у основној и средњој школи прилагођавају се узрасту и когнитивним способностима ученика.

Активност 1: Дебата о диктатурама и људским правима

Ученици се деле у две групе. Једна група добија задатак да истражи примере диктатура у прошлости (нпр. Хитлера, Мусолинија, Стаљина, Мао Цедунга, Франциска Франка, Пола Пота, Аугуста Пиночеа...), а друга група кршења људских права у тим режимима.

Групе припремају кратке презентације о својим темама и излажу их пред осталим ученицима. Након презентација, организује се дебата о томе како се у диктатурама често крше људска права и како је то повезано са страдањем/геноцидом.

Активност 2: Личне приче и Холокауст

Ова активност започиње приказивањем кратког филма или документарца о Холокаусту који обухвата личне приче/сведочења жртава и сведока.

Ученици се деле у парове или групе и ангажују да истраже личне приче или сведочанства о људима који су преживели Холокауст (предлажу се писани или снимљени интервјуи са преживелима или породицама жртава). Наставник упућује ученике на сајтове где ученици могу да пронађу релевантне историјске изворе о Холокаусту, на пример:

<https://www.yadvashem.org/index.html>;

<https://www.ushmm.org/>;

<https://www.auschwitz.org/en/>;

<https://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/>;

<https://zuov.gov.rs/kultura-secanja/>;

<https://archivum.arhivvojvodine.org.rs/category/1/kultura-secanja/>;

<https://www.2.muzejgenocida.rs/>.

На основу свог истраживања, свака група има задатак да излаже на тему како су антисемитизам и други фактори довели до Холокауста.

После излагања, организује се дискусија о томе колико су личне приче/сведочанства жртава и сведока важна за учење о Холокаусту и борби против антисемитизма. Ученици могу да разматрају и како предузети кораке да се спрече сличне трагедије у будућности.

Активност 3: Разматрање миграција и ксенофобије

Разговор о миграцијама и ксенофобији треба започети користећи историјске изворе различитог сазнајног порекла. Ученици се деле у мале групе и дају им се већ припремљени материјали о различитим случајевима миграција (нпр. сиријске избеглице, миграције из Африке у Европу, миграције из Украјине...). Наставник наводи ученике на размишљање кроз следећа питања:

- ❓ Који су основни разлози зашто људи мигрирају из једног места у друго? (економски, политички, социјални, еколошки фактори)
- ❓ Како миграције могу утицати на земљу из које људи одлазе? (нпр. губитак радне снаге, промена у демографској структури или утицај на економију)
- ❓ Како миграције утичу на земљу или заједницу у коју људи долазе? (културна разноликост, конкуренција за послове и ресурсе, као и потенцијалне тензије између миграната и локалног становништва)
- ❓ С којим препрекама се мигранти суочавају када се доселе у нову земљу или заједницу? (језичке баријере, културолошке разлике, законски изазови и предрасуде)
- ❓ Како медији и јавно мњење утичу на перцепцију миграција? (како се мигранти представљају у медијима и како то утиче на ставове друштва према њима)
- ❓ Како се осећају људи који су морали да напусте своје домове због присилних миграција (нпр. због рата или природних катастрофа)? (емоције и искуства миграната који немају избора осим да напусте своје домове)
- ❓ Да ли мислите да би државе требало да пруже већу подршку мигрантима? И каква би она требало да буде? (образовање, запошљавање, интеграција у друштво)

На основу питања, свака група представља материјал који је добила а потом се организује дискусија о томе зашто је дошло до миграција и да ли су оне изазвале ксенофобију, и ако јесу, како се ксенофобија одражава на права миграната. На крају свака група представља своје закључке и решења за сузбијање ксенофобије и промовисање прихватања (инклузије).

Пример 2.

Предлог за седми разред основне школе и трећи разред гимназије

Одабрана компетенција:

2.2. Поштовање из групе Ставови.

Опис компетенције:

Н: 2.2.в) *Поштује људе с различитим верским опредељењем и другачијим политичким мишљењем.*

Примери активности:

- **Анализа политичких система**
- **Истраживање политичких платформи**
- **Интервју с политичким противницима**

Кључни појмови садржаја за рад у седмом разреду основне школе: револуција, људска права, уставност, либерализам, национализам, социјализам, империјализам, колонијализам, расизам.

Могући исход из програма наставе и учења за седми разред основне школе

који се остварује кроз ове активности:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- упоређује, анализира и уочава разлике између својих и ставова других.

Могући исходи из програма наставе и учења за трећи разред гимназије који се остварују кроз ове активности:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препозна пропаганду, стереотипе и идеолошку позицију у историјском извору и формулише став који се супротставља манипулацији;
- препозна и упоређи различита виђења једне историјске појаве, личности или догађаја на основу тумачења историјских извора;
- наведе специфичности друштвених појава, процеса, политичких идеја, ставова појединаца и група насталих у новом веку.

Кључни појмови садржаја за рад у трећем разреду гимназије: Друштвени слојеви и групе – грађанство, сељаштво, радништво; Прва и Друга индустријска револуција; Идеје и идеологије – либерализам, национализам, расизам, социјализам, комунизам; Грађанска и политичка права, аболиционизам, капитализам, специфичности српског друштва и привреде.

Поступак

Тематски исте активности предложене за рад у основној и средњој школи прилагођавају се узрасту и когнитивним способностима ученика.

Активност 1: Анализа политичких система

Ученици у групама добијају задатак да истраже политичке системе различитих земаља које су се суочиле са империјализмом, колонијализмом или расизмом. Анализирају различите аспекте тих политичких система, укључујући и начине на које се третирају људска права, уставност и разлике у идеологијама.

Након истраживања, ученици упоређују политичке системе и ставове тих земаља с политичким системима своје земље, анализирају разлике и сличности и дискутују о њиховом утицају на друштво.

Активност 2: Истраживање политичких платформи

Ученици добијају задатак да у групама истраже политичке платформе неколико различитих политичких партија или идеологија (нпр. могу бити партије: левичарске, десничарске, демократске, конзервативне...). Потребно је да истраже ставове ових партија или идеологија о различитим темама као што су економија, спољна политика, здравство, образовање итд. Нужно је да се користе различити извори информација, укључујући званичне политичке платформе, изјаве политичких лидера, стручне анализе и истраживања.

Након обављеног истраживања ученици анализирају ставове сваке политичке странке или идеологије о темама које су биле предмет истраживања. Пожељно је да користе табеларни или графички приказ како би јасно приказали ставове различитих политичких ентитета о различитим темама. Након тога, ученици упоређују ставове политичких партија или идеологија, идентификујући сличности и разлике.

Ученици размењују своје утиске кроз дискусију у разреду, током које наставник може да поставља питања која подстичу критичко размишљање и анализу, као што су: *Како се различити ставови одражавају на друштво? Како би се могли разликовати приступи решавању одређених проблема?* На крају активности, ученици могу и да напишу своје рефлексије и закључке о политичким платформама и њиховом утицају на друштво.

Активност 3: Интервју с политичким противницима

Наставник одабира неколико политичких партија или идеологија које су релевантне за градиво које се обрађује. На часу се организују интервјуи ученика с представницима различитих политичких партија или идеологија.

ФОТО: Shutterstock / Kyrk Ivan

Ученици се деле у групе и свака група истражује једну политичку партију или идеологију. Такође, свака група бира представника који ће учествовати у симулираном интервјуу. Бира се и медијатор, а остали ученици постављају питања представницима политичких партија или идеологија. Питања треба да буду добро промишљена, фокусирана на кључне принципе и политичке ставове.

Представници одговарају на питања на начин који одражава ставове и принципе политичке партије или идеологије коју заступају. Након интервјуа, ученици анализирају одговоре и дискутују о ставовима и аргументима које су чули. Дискусија треба да се фокусира на разлике и сличности између политичких партија или идеологија, као и на њихов утицај на друштво и политику. Као завршни корак, ученици могу да напишу своје утиске о интервјуу, шта су научили о политичким идеологијама и како су се њихови ставови можда променили током ове активности.

Пример 3.**Предлог за пети разред основне школе и први разред гимназије**

Одабрана компетенција

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине.

Опис компетенције:

C: 3.2.6) *Преиспитује тачност информација које користи.*

Примери активности:

- Лажне вести
- Историјска прича
- Провера чињеница

Могући исход из програма наставе и учења за пети разред основне школе који се остварује кроз ове активности:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- прикупи и прикаже податке из различитих извора информација везаних за одређену историјску тему.

Могући исходи из програма наставе и учења за први разред гимназије који се остварују кроз ове активности:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- објасни основе историјског научног метода у реконструкцији прошлости и уочи постојање различитих интерпретација;
- идентификује порекло и процени сазнајну вредност различитих извора на основу њихових спољних и садржинских обележја;
- уочи и изрази став у односу на предрасуде, стереотипе, пропаганду и друге врсте манипулација прошлости на конкретним примерима.

Кључни појмови садржаја за рад у петом разреду основне школе: историјски извори, друштво, држава, сродне науке и помоћне историјске науке, историјско наслеђе.

Кључни појмови садржаја за рад у првом разреду гимназије: реконструкција и интерпретација прошлости, употреба историје и манипулација прошлости, демократија, институције, историјско наслеђе, историографија.

Поступак

Тематски исте активности предложене за рад у основној и средњој школи прилагођавају се узрасту и когнитивним способностима ученика.

Активност 1: Лажне вести

Ученици се деле у групе и добијају задатак да истраже одређену тему и да анализирају различите изворе информација које су доступне. На пример, тема може бити *Како препознати лажне вести?* или *Колико је важно проверити информације пре него што им верујемо?*. Ученици истражују и анализирају различите изворе информација, укључујући новинске чланке, сајтове, социјалне мреже итд., и размишљају о њиховој тачности и утицајима. Након истраживања, ученици представљају своје резултате и оцењују тачност и позадину информација које су пронашли. Могу да објасне и како су одредили да ли је извор информација познат и проверен и како су разликовали фактографске информације од мишљења или тумачења.

Активност 2: Историјска прича

Потребно је да наставник одабере одређену историјску тему која је релевантна за градиво које се обрађује. О теми проналази различите изворе информација, укључујући историјске текстове, чланке, фотографије, видео-записе... а затим припрема фиктивну причу или сценарио који ученике уводи у загонетку везану за ту историјску тему. Наставник ученицима представља причу о неком историјском догађају или личности, али изоставља одређене кључне информације. Ученицима се каже да су они историјски детективи који треба да истраже различите изворе информација како би открили истину о датом догађају или личности.

Ученици раде у групама и истражују различите изворе информација. Користе своје вештине аналитичког размишљања да процене тачност и поузданост информација које проналазе. Након истраживања, ученици дискутују о томе шта су открили из својих извора информација. Анализирају информације, упоређују различите изворе и разматрају њихову тачност и поузданост. Дискутују о томе како су користили своје вештине да дођу до закључака.

На крају, ученици покушавају да саставе све информације које су прикупили како би решили загонетку или одговорили на питање постављено на почетку активности. Ово их подстиче да преиспитају тачност информација које су користили и да буду критични према својим закључцима.

Активност 3: Провера чињеница

Наставник организује игру улога у којој ученици преузимају улогу „факт-чекера“. Ученици добијају списак тврдњи или наслова вести које треба проверити,

где је циљ да анализирају тачност и поузданост тих информација. Подељени у групе, ученици користе различите изворе информација, као што су онлајн-енциклопедије, поуздани медијски портали и научни извори, да би потврдили или оповргли сваку тврдњу. Док раде на задацима, подстичу се да размотре кредибилитет извора и пристрасност коју би одређени извори могли имати.

Након завршетка игре, ученици учествују у групној дискусији о процесу провере информација и разматрају како могу применити ове вештине у свакодневном животу, посебно у процени информација које сусрећу на друштвеним мрежама и у медијима. Ученици могу добити додатни задатак да објасне поступак провере чињеница у вези са неком актуелном темом или вешћу, где би анализирали различите аспекте теме, укључујући различите изворе информација и ставове које ти извори представљају.

При представљању својих резултата, од ученика се очекује да детаљно објасне како су дошли до закључака и које су методе користили у процесу провере тачности информација. Такође, треба да објасне како су разматрали веродостојност извора и како су идентификовали потенцијалне пристрасности у представљеним информацијама.

Пример 4.

Предлог за шести разред основне школе и други разред гимназије

Одабрана компетенција

4.4. Знање и критичко разумевање културе и религије из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

С: 4.4.в) *Критички промишља о томе да појединачна понашања особа из неких култура не треба приписивати целокупној култури.*

С: 4.4.г) *Критички промишља о значењу и могућој злоупотреби верских симбола, ритуала и језика.*

Примери активности:

- **Културна мапа**
- **Пројекат о значењу верских симбола и ритуала**
- **Религија у медијима**

Кључни појмови садржаја за рад у шестом разреду основне школе: феудализам, црква, религија, хуманизам и ренесанса, географска открића, научна открића и технички проналасци, сеобе, прожимање цивилизација, индивидуални и колективни идентитети.

Исходи из програма наставе и учења за шести разред основне школе који се могу остваривати кроз ове активности:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- разликује основна обележја и идентификује најзначајније последице настанка и ширења различитих верских учења у средњем и раном новом веку;
- илуструје примерима важност утицаја политичких, привредних, научних и културних тековина средњег и раног новог века у савременом друштву.

Кључни појмови садржаја за рад у другом разреду гимназије: религије и веровања, православље, католицизам, ислам, јудаизам, протестантизам, јереси, сујеверје, обичаји, наука, образовање, штампа, болести и лечење, задужбинарство.

Исходи из програма наставе и учења за други разред гимназије који се могу остваривати кроз ове активности:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препознаје утицај идеја и научнотехничких открића на промене и развој друштва, културе и образовања;
- идентификује најзначајније последице настанка и ширења различитих верских учења у историјском и савременом контексту;
- уочава присуство политичких, привредних, научних и културних тековина средњег и раног новог века у савременом друштву;
- илуструје примерима значај прожимања различитих народа, култура и цивилизација.

Поступак

Тематски исте активности предложене за рад у основној и средњој школи прилагођавају се узрасту и когнитивним способностима ученика.

Активност 1: **Културна мапа**

Ученици добијају задатак да направе „културну мапу“ која приказује разноликост култура у њиховој локалној заједници или шире. У групама, ученици треба да идентификују различите културне групе, обичаје, верске симболе и језик који се користи. Након тога, праве постер на којем визуелно представљају различите културне групе које су истражили, укључујући њихове обичаје, језике, верске симболе и друге културне елементе. Постер може да садржи фотографије, симболе, цртеже и кратке описе који илуструју културну разноликост у заједници. Илустрације служе као инспирација за критичко размишљање и дискусију о стереотипима и предрасудама у вези с одређеним културним групама коју иницира и којом руководи наставник. После дискусије, ученици предлажу решења и у складу с могућностима састављају своју „школску стратегију“ за решавање проблема, тј. разбијање могућих стереотипа и предрасуда.

Активност 2: Пројекат о значењу верских симбола и ритуала

Ученици бирају верски симбол или ритуал, и подељени у групама анализирају његово значење у контексту дате верске културе, те праве презентацију користећи вештачку интелигенцију. Презентација треба да буде визуелно привлачна и садржајно богата, и да садржи слике, симболе и видео-материјале који илуструју изабрани верски симбол или ритуал. Ученици представљају историјско и културно значење симбола, начин на који се он користи у верским праксама и његов утицај на заједницу, а затим анализирају како технологија и вештачка интелигенција могу да допринесу разумевању или изазову погрешна тумачења ових симбола. Након излагања резултата свога иницијалног истраживања, ученици добијају задатак да, користећи релевантну литературу, провере тачност података до којих су дошли и истраже могуће случајеве злоупотреба или неправилног тумачења ових симбола и ритуала у скорој прошлости. Наставник процењује колико је времена потребно за овај задатак (нпр. седам дана), а по обављеном истраживању организује представљање резултата праћено дискусијом.

Међупредметна сарадња: Уз помоћ наставника страног језика ученици могу да истраже на који начин језик игра улогу у верској пракси, укључујући молитве, свете текстове и обреде. Може се организовати дебата о значењу језика за верску заједницу и како речи и изрази могу бити интерпретирани и злоупотребљени.

Активност 3: Религија у медијима

Ученици подељени у групама добијају задатак да се ставе у улогу независних новинара и да напишу кратак чланак на тему медијских приказа одређених култура, верских симбола или језика из различитих извора, као што су вести, филмови, рекламе и друштвене мреже. Наставник процењује колико је времена ученицима потребно за ово истраживање.

Њихов задатак је да идентификују и анализирају могуће стереотипе, предрасуде или злоупотребе у овим приказима и да их критички процене. Ученици затим своје чланке спајају у свој дигитални „школски” часопис који могу да допуњавају новим текстовима у складу с темама које касније обрађују. Ученици на тај начин промовишу разумевање и поштовање различитих култура кроз медије и комуникацију.

Географија

Треко паралела и меридијана кроз земље и културе

У Смерницама за интеграцију Референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења (Савет Европе, 2022) анализирани су повезаност компетенција за демократску културу и програма наставе и учења Географије, као и допринос програма у развијању компетенција.

У тој публикацији дати су и неки примери који су показали да, сходно природи и циљу учења предмета, КДК не треба посматрати изоловано, већ као интегративни део тема које се изучавају на часовима.

У сличном духу, само нешто операционалније, у овом делу понуђене су активности које на прилагодљив, отворен, једноставан и приступачан начин наставници могу примењивати у свом раду. Њихова основна намена јесте да послуже као идеје за осмишљавање оригиналних примера добре праксе који ће допринети бржем, лакшем и свеобухватнијем учењу, а да при томе наставник код ученика развија све групе компетенција (знања, вредности, ставове и вештине) на свим нивоима (основни, средњи и напредни).

Имајући у виду природу предмета и програме наставе и учења Географије који су оријентисани на процес и исходе учења, наставник има већу слободу у креирању и осмишљавању наставе. Кроз све програме наставе и учења Географије наставницима се предлаже да ученике упућују на истраживање, прикупљање и обраду података у складу са знањима која поседују из математике и информатике. У старијим разредима другог циклуса основне школе достизање неких исхода би било лакше и ефикасније кроз израду пројектних задатака који подразумевају сарадњу, рад у пару и групни рад. На овај начин ученици кроз процес израде задатака, сарадњу с другим ученицима, међусобну комуникацију и сусретање с другим и другачијим мишљењима, развијају и компетенције за демократску културу. То потврђује да наставници већ у великој мери примењују концепт КДК на својим часовима.

У наставку текста наведени су различити нивои могуће остварености КДК, исходи из програма и предлози активности које могу да послуже као идеје за развијање КДК код ученика.

Пример 1.

Предлог за рад у петом разреду основне школе

Одабране компетенције:

1.1 Поштовање људског достојанства и људских права из групе Вредности.

Опис компетенције:

О: 1.1.а) *Поштује људска права и права детета.*

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права из групе Вредности.

Опис компетенције:

О: 1.3.а) *Сматра да школе треба да образују ученике за демократију и о томе како да буду одговорни грађани у демократском друштву.*

Пример активности: **Пластични отпад и животна средина**

Исходи из програма наставе и учења за пети разред основне школе који се могу остваривати кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- разликује одговорно од неодговорног понашања човека према природним ресурсима и опстанку живота на планети Земљи;
- наведе примере за заштиту живог света на Земљи.

Поступак

Са ученицима петог разреда поведе се разговор о штетном утицају пластичног отпада на животну средину. У разговору се наводе примери загађења земљишта,

ФОТО: Shutterstock / Gorodenkoff

вода, као и колико пластика штетно утиче на здравље људи (могу се поменути последњи резултати о количини микропластике која се уноси коришћењем флаширане воде).

Након разговора, ученици петог разреда попуњавају припремљени упитник/анкету у којој износе свој став о овом питању.

Ученицима се дели по један примерак упитника и објасни им се значење бројева 1–5:

5 = у потпуности се слажем

4 = углавном се слажем

3 = делимично се слажем

2 = углавном се не слажем

1 = уопште се не слажем

Ученик треба да заокружи одговарајући број поред наведених тврдњи, а у складу са својим мишљењем.

Пример упитника:

1.	Данас постоји велики проблем с одлагањем пластике.	5	4	3	2	1
2.	Пластика у великој мери угрожава живи свет на Земљи.	5	4	3	2	1
3.	Да би се подигла свест људи о овом проблему, велики значај имају школа и медији.	5	4	3	2	1
4.	Сваки појединац би могао да допринесе решавању овог проблема.	5	4	3	2	1
5.	Моја породица на прописан начин одлаже пластични отпад.	5	4	3	2	1
6.	Моја породица је спремна да још више допринесе очувању планете.	5	4	3	2	1

Када ученици заврше с радом, наставник анализира анкету и иницира дискусију, тако што неколико ученика дели са одељењем своје ставове, као и то колико се слажу с тврдњама других ученика. Њихови одговори иницирају дискусију на нивоу одељења. Током дискусије ученици аргументовано заступају своје ставове, образлажу одговоре и наводе примере. Ученици предлажу могућа решења локалних проблема или превентивно деловање у локалној средини. Разматрају могућност како да личним понашањем позитивно утичу на промене навика код појединаца и формирање позитивних еколошких ставова. Наставник инсистира да ученици слушају пажљиво једни друге и да током разговара показују узајамно поштовање.

Пример 2.

Предлог за рад у шестом разреду основне школе

Одабране компетенције:

1.2. Поштовање културне разноликости из групе Вредности.

Опис компетенције:

О: 1.2.а) *Показује толеранцију према различитим уверењима и сматра да треба стремити међусобном разумевању и дијалогу са групама које су „другачије“.*

С: 1.2.б) *Прихвата и уважава културолошке разлике.*

2.1 Отвореност према културној разноликости из групе Ставови.

Опис компетенције:

О: 2.1.а) *Заинтересован је за учење о вредностима, традицијама и погледима на свет припадника других култура.*

С: 2.1.б) *Показује радозналост и знатижељу да се непосредно упозна са другим културама.*

Пример активности: **Пронађи пар**

Исходи из програма за шести разред основне школе који се могу остваривати кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- анализира различита обележја светског становништва и развија свест о солидарности између припадника различитих социјалних, етничких и културних група.

Поступак

Да би се код ученика развијали толеранција и отвореност према различитом и другачијем, наставник на почетку часа организује кратку активност. Потребно је ученике поделити у групе (не више од пет ученика по групи) и дати им одговарајући материјал за рад (хамер, оловке). Свакој групи дати списак изабраних кључних речи које могу бити препознатљива географска обележја наше земље, становништва, културе и традиције, али и одлике неке друге/изучаване земље (њене културе и традиције). Појмови који могу бити наведени на списку изабраних кључних речи су: познате личности из области науке, спорта, глуме, музике, књижевности, националне историје, главни градови и препознатљива обележја (државни симболи), грађевине, обичаји, карактеристична јела или пића и сл. Могу се навести и неки појмови који није могуће спојити.

Активност почиње тако што ученици добијају задатак да пронађу парове које ће чинити појмови који означавају исти географски објекат/феномен и то по сличности или да одреде шта је заједничко за оба појма (нпр. да повежу Софију и Мадрид као главне градове). Те појмове ученици уписују у предвиђени простор на хамеру и формирају парове. Уколико постоје појмови који немају пар, потребно је да их ученици издвоје у посебну колону на хамеру.

Ученицима треба дати јасне инструкције. Након рада на задатку, излагања представника група и упоређивања решења до којих су дошли, организује се дискусија. Током дискусије наставник може поставити и нека од наведених питања:

- ? С каквим изазовима су се суочавали приликом упаривања појмова?
- ? Да ли им је било тешко да пронађу парове?
- ? Како су долазили до решења?
- ? Шта им је било најизазовније?
- ? Да ли постоје појмови којима нису могли да пронађу парове? Због чега?

Пример 3.

Предлог за рад у седмом разреду основне школе

Одабране компетенције:

3.4. Емпатија из групе Вештине.

Опис компетенције:

С: 3.4.г) *Сагледава ситуацију из перспективе других особа.*

4.1. Знање и критичко разумевање себе из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

О: 4.1.а) *Описује на који начин његове/њене мисли и емоције утичу на његово/њено понашање.*

С: 4.1.б) *Критички сагледава себе из различитих перспектива и преиспитује своје ставове и уверења.*

4.3. Знање и критичко разумевање политике, права и људских права из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

О: 4.3.б) *Идентификује разлоге зашто сваки појединац има обавезу да поштује људска права других.*

С: 4.3.в) *Образложи колико су и због чега људска права значајна у друштву.*

4.4. Знање и критичко разумевање културе и религије из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

С: 4.4.в) *Критички промишља о томе да појединачна понашања особа и з неких култура не треба приписивати целокупној култури.*

Примери активности:

- **Да сам на твом месту**
- **Социјалне улоге**

Исходи из програма наставе и учења за седми разред основне школе које је могуће остваривати кроз ове активности:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- укаже на узроке и последице кретања броја становника, густине насељености, природног прираштаја, миграција и специфичних структура становништва по континентима, регијама и у одабраним државама;
- објашњава узроке и последице глобалних феномена као што су сиромаштво, унутрашње и спољашње миграције, демографска експлозија и пренасељеност, болести и епидемије, политичка нестабилност.

Поступак

Да сам на твом месту

На часовима географије, у оквиру сваке регије, изучавају се и одлике становништва, међу којима су и миграције. С обзиром на актуелна дешавања у свету, пожељно је са ученицима разговарати о њима, као и о појавама које их прате.

Ученике поделити у групе од по петоро и дати им примере досељеника из различитих земаља (нпр. избеглице из Авганистана, Сирије, Ирана, Ирака, Пакистана). У оквиру сваке групе, ученици ће дискутовати о томе зашто се појавила ксенофобија, како се осећа и понаша локално становништво према мигрантима из прихватних центара, шта би држава могла да уради о том питању и да ли је и колико појава ксенофобије утицала на остваривање основних људских права миграната. Након дискусија у оквиру група, свака група би преко представника изнела своје закључке и предложила решење за сузбијање ксенофобије.

Пред крај часа, ученицима рећи да се ставе у улогу мигранта и да напишу доминантно осећање које имају. То осећање треба да напишу на папир и залепе га на таблу. Сви ученици након тога читају написана осећања.

Социјалне улоге

Током изучавања глобалних феномена, наставник користи прилику да код ученика јача КДК. Једна од активности која томе допринеси јесте и играње улога. Ученици се деле по групама и добијају социјалне улоге из чије ће перспективе посматрати пројекцију филма. Цело одељење посматра филм на тему *Глад у Африци*. Прва група ученика добија улогу становника Сомалије. Друга група ученика је у улози здравствених радника. Трећу групу ученика чине пољопривредници. Четврта група посматра филм из угла еколога. Ученици пете групе добијају улогу деце.

Пошто су погледали филм, ученици треба што више да се уживе у своју улогу и да, из угла личности коју су добили, анализирају и изложе пред целим одељењем шта су видели као узрок глади у Африци. Потом свака група ученика из својих улога прави списак могућих мера за решавање проблема глади у Африци и пишу их на хамеру који остаје изложен у учионици.

Пример 4.

Предлог за рад у осмом разреду основне школе

Одабране компетенције:

3.1. Аутономне вештине учења из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*
- С: 3.1.б) *Интегрише информације из различитих области и сопствени напредак у учењу.*

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.2.а) *Уочава нове информације на основу претходних сазнања и користи чињенице да образложи своје мишљење.*

С: 3.2.б) *Преиспитује тачност информација које користи.*

3.4. Емпатија из групе Вештине.

Опис компетенције:

С: 3.4.г) *Сагледава ситуацију из перспективе других особа.*

3.7. Вештине за сарадњу из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.7.а) *Изграђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла.*

С: 3.7.б) *Труди се да успостави консензус, како би се постигли заједнички циљеви групе.*

С: 3.7.в) *Дели све корисне информације са члановима групе.*

Пример активности: **Дебата – Хотел или лечилиште**

Исходи из програма наставе и учења за осми разред основне школе који се могу остваривати кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- доводи у везу размештај привредних делатности с квалитетом животне средине у нашој земљи.

Поступак

Током изучавања привреде Србије, са ученицима осмог разреда организовати дебату на тему *Луксузни хотел или термални извори*. На почетку часа наставник објашњава ученицима правила дебатована и прави увод у тему. Прича са ученицима о води као ресурсу, посебно о термоминералним изворима, као и о њиховом одрживом коришћењу.

Као увод у дебату, наставник ученицима наводи пример хотела који је изграђен у близини термалних извора на Фрушкој гори. После изградње система базена у оквиру хотелског комплекса знатно је умањен капацитет природних извора, као и количина лековите воде која долази до оближњег лечилишта.

Након уводног разговора, наставник формира две групе од по девет ученика (свака група бира свог капитена) који ће учествовати у дебати на наведену тему, а остали ученици су публика. Ученици извлаче „из шешира“ улогу / припадност групи. Обе групе истражују релевантне изворе уз помоћ и подршку наставника (законске норме и прописи, доступне одлуке локалних државних органа, финансијски извештај, извештај туристичке организације о туристичкој посети и др.) како би се припремиле да изнесу супротстављене ставове о питању утицаја изградње хотела на капацитет извора лековите воде, као и на оближње лечилиште. Прва група ће имати негативан, а друга група позитиван став према новонасталој ситуацији на терену. Улога капитена је да координира истраживање своје групе и консултује се с наставником око евентуалних, недовољно јасних питања. Након завршеног истраживања, наставник организује дебату у току које ће чланови оба дебатна тима изложити своју аргументацију. Победника дебате одређују гласањем ученици који су у публици. Наставник инсистира да се током дебате поштује и код ученика гради култура дијалога.

Пример 5.

Предлог за рад у другом разреду гимназије

Одабрана компетенција:

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

- О: 4.5.а) *Идентификује утицај друштва на природу, укључујући факторе као што су раст и развој становништва, потрошња ресурса итд. и промишља о ризицима везаним за штетне утицаје на животну средину.*
- С: 4.5.б) *Идентификује ефекте пропаганде у савременом свету и утврђује механизме заштите.*
- Н: 4.5.г) *Процењује начин на који економски и финансијски процеси утичу на функционисање друштва.*

Пример активности: **Појас глади – узрок или последица**

Исходи из програма наставе и учења за други разред гимназије који се могу остваривати кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- реализује истраживачки пројекат на задату тему;
- користи статистичке изворе и средства ИКТ-а у анализи демографских диспаритета у свету и одабраним регијама;

- разматра демографске пројекције на глобалном и регионалном нивоу;
- доводи у везу регионалне проблеме с типовима економског развоја на примерима у свету.

Поступак

Теме о глобалним проблемима као што су: глад, сиромаштво, епидемије, миграције, ксенофобија, ратови, расизам и друге, могу се обрађивати и развијати кроз комплекснију анализу различитих података и извора информација потенцијално врло значајних у сагледавању неког феномена. Једна од тема којом би ученици могли да се баве је нпр. динамика кретања броја гладних у свету.

За покретање разговора може да се искористи *Карта распрострањености глади у свету 2020. године*. Ученицима се сугерише да пажљиво анализирају карту, наставник их упућује на релевантне изворе, али их охрабрује да и сами потраже поуздане изворе о наведеној теми и истраже је како би могли да одговоре на следећа питања:

- ? Како је феномен глади распрострањен у свету, по континентима, регијама и државама?
- ? Какав је утицај физичко-географских одлика држава на просторну дистрибуцију гладних?
- ? Каква је етничка, конфесионална, политичка и економска структура становништва у државама које су погођене глађу?
- ? У којој је мери глад узрок конфликта и миграција становништва?

На основу добијених одговора, са ученицима се развија дискусија. Након дискусије, за даљу анализу, наставник може да предложи ученицима да анализирају карту на којој су приказани политички сукоби у последњих двадесет година.

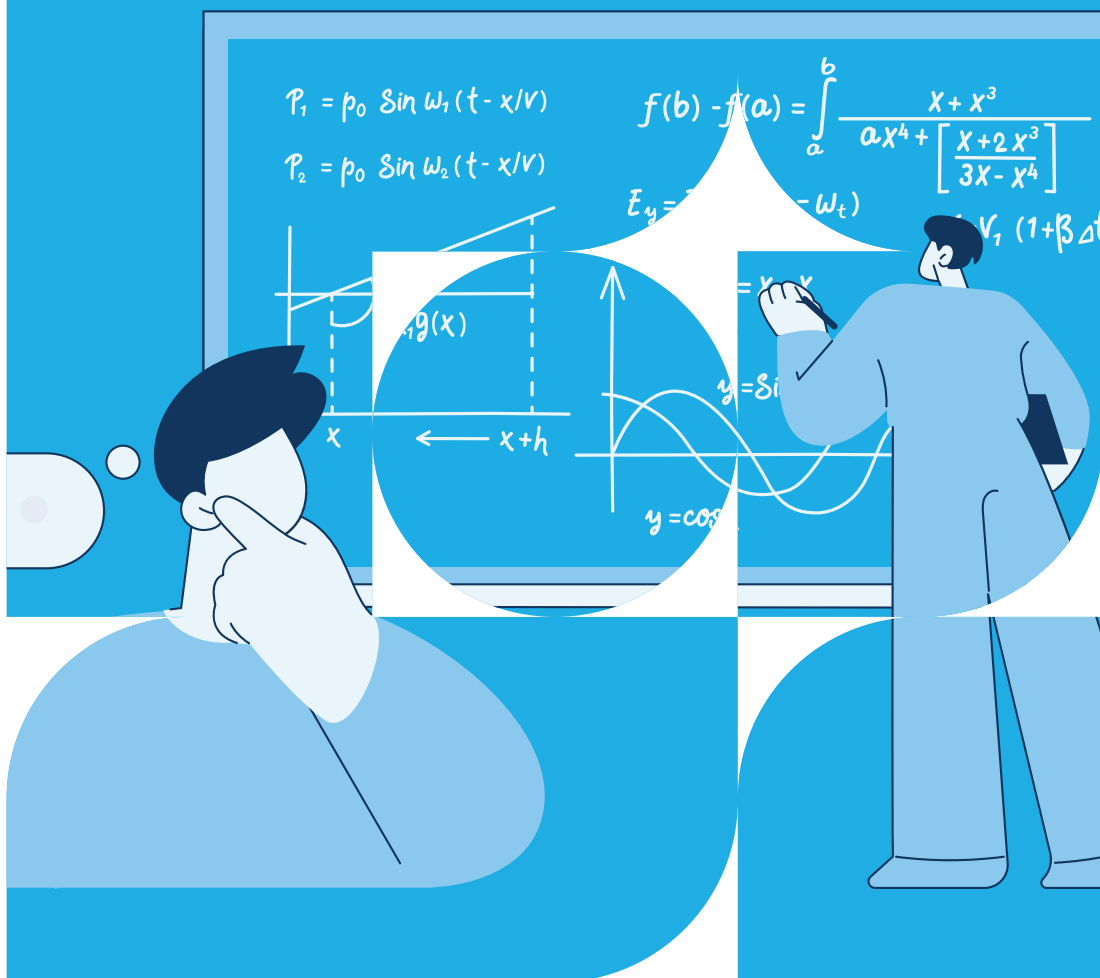
На основу преклапања ове две карте, са ученицима се може разговарати и о распрострањености сукоба у свету и колико се преклапају с појасом глади, какве су привредне одлике држава које су у сукобу и шта би могао бити узрок сукоба, какве су структуре становништва држава које су у сукобу. Поставити питање, да ли је глад узрок или последица неког већег проблема?

Ученике које интересују ове теме мотивисати да истраже и то како актуелна дешавања у Европи и свету утичу на дешавања у појасу глади.

Физика

физика је закон

У претходној публикацији *Смернице за интеграцију Референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења* (Савет Европе, 2022) истакнуто је да веза Програма наставе и учења физике са демократским компетенцијама, иако није експлицитно видљива, јесте незаобилазни део остваривања програма.

Сваки практичар у учионици при реализацији часова физике макар интуитивно користи алате, технике и методе рада којима се демократске компетенције уско преплићу с наставним процесом.

Повезивање демократских компетенција с наставом и учењем физике у основној и средњој школи може се реализовати кроз различите приступе, а у даљем тексту наведена су два могућа.

У овом приступу изабран је прво исход из програма наставе и учења физике и предложена активност на часу којом би се конкретни исход из програма физике остварио. Истовремено наставник мапира што више дескриптора из Приручника, који ће му помоћи да се овакав начин рада успешно реализује на часу а самим тим и достигну оба исхода – и усвајање предметног садржаја и одабраних КДК.

1. Демонстрирам, боље знам

Настава физике која је дефинисана као природна наука, као један од циљева има да ученику развије већ постојећу радозналост у вези света који га окружује, његовог функционисања и разумевања природних појава. Једна од неопходних метода у реализацији наставе физике је **демонстрациони оглед**, који на очигледан начин објашњава условљеност неких законитости, појава и омогућава везу теорије и праксе.

Исходи у програмима наставе и учења физике који се односе на демонстрирање различитих физичких појава и процеса постоје у свим разредима и гласе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- демонстрира појаве: инерције тела, убрзаног кретања, кретање тела под дејством сталне силе, силе трења и сила акције и реакције на примерима из окружења;
- демонстрира и објасни: појаву сенке, функционисање ока и корекцију вида;
- демонстрира узајамно деловање наелектрисаних тела и објасни од чега оно зависи;
- демонстрира електростатичке појаве: линије сила поља, еквипотенцијалност, Фарадејев кавез, зависност капацитивности плочастог кондензатора од растојања и површине плоча и врсте диелектрика.

У процесу достизања наведених исхода, ученици поред међупредметних компетенција, развијају и демократске компетенције, тј. постиже се веза између конкретних активности на часу и компетенција за демократску културу.

Наставници у својој пракси увелико примењују и вреднују компетенције, али се указује потреба да се и та повезивања појентирају, чиме се развија свест о имплементацији демократских компетенција у свакодневни наставни процес.

Провера остварености компетенција врши се анализом дескриптора који су дати код наведених компетенција.

ФОТО: Shutterstock / Halfpoint

На првим часовима физике демонстрационе огледе реализује наставник, а након неког времена и сами ученици. Демонстрациони огледи се реализују по упутству, а са стицањем вештина и знања, ученици се охрабрују да сами осмишљавају демонстрацију која би приказала појаву коју изучавају на часовима.

Демонстрација појава из природе у условима учионице је велики изазов, али не непремостив уз неговање компетенција.

Припремање ученика за демонстрацију почиње од првог часа када наставник демонстрира оглед, а затим мотивише ученике да већ од следећег часа сами могу да реализују оглед у договору са наставником. Важан фактор је и научити ученике како да приступају демонстрацији коју изводи неко други, како да постављају мотивишућа питања којима би себи боље разјаснили неке појаве, а и помогли другим ученицима да схвате демонстрацију.

Да би се достигао овај начин комуникације и успешног функционисања на часу неопходно је јачати компетенцију:

2.2. Поштовање из групе Ставови.

Опис компетенције:

О: 2.2.а) *Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе.*

Наставник то достиже наглашавајући при првим реализацијама демонстрационих огледа колико је важно активно слушати, промислити о питањима која се постављају и уважити и можда нетачне одговоре других ученика.

Може се направити и тзв. **листа правила понашања** која би увек била присутна у учионици и подсећала ученике колико је важно понашати се у складу са демократским компетенцијама.

У ситуацији када се група ученика самостално припрема за реализацију огледа морају се поштовати компетенције:

2.4. Одговорност из групе Ставови.

Опис компетенције:

С: 2.4.б) *Поштује рокове и преузима одговорност ако погреши.*

Н: 2.4.в) *Испуњава обавезе према другима.*

2.5. Самоефикасност из групе Ставови.

Опис компетенције:

- О: 2.5.а) *Показује спремност да решава проблеме, постиже добре резултате и превазилази тешке ситуације.*
- С: 2.5.б) *Прилагођава се новим околностима и превазилази препреке на путу ка циљу.*

Селекцију огледа, који су примерени реализацији у учioniци и у складу са градивом које се тренутно обрађује или се обрађивало у току претходних часова, ученици врше примењујући компетенцију:

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.2.а) *Уочава нове информације на основу претходних сазнања и користи чињенице да образложи своје мишљење.*
- С: 3.2.б) *Преиспитује тачност информација које користи.*
- Н: 3.2.г) *Користи јасне и утврђене критеријуме, начела или вредности за извођење закључака и формирање судова.*

При **демонстрацији огледа путем ротационог модела** (постоји неколико радних станица и ученици демонстратори, као и остали ученици у групама пролазе све радне станице, тј. огледе) ученици развијају узајамно поштовање и прихватање различитости чиме се јача компетенција:

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права из групе Вредности.

Опис компетенције:

- О: 1.1.а) *Поштује људска права и права детета.*

Кроз пример активности која је описана у наставку текста ученици јачају компетенцију:

3.7. Вештине за сарадњу из групе Вештине.

- О: 3.7.а) *Изграђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла.*

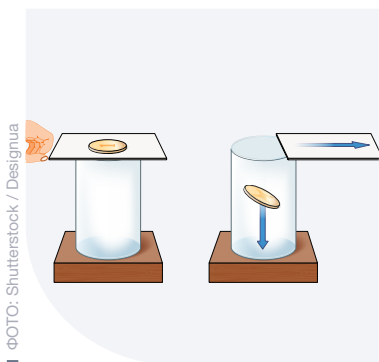
Облик демонстрационог рада може бити различит, од индивидуалног (један ученик фронтално демонстрира осталим ученицима), преко рада у пару (1. начин: два ученика спремају и демонстрирају оглед осталим ученицима; 2. начин: два ученика демонстрирају један другом и дискутују), до рада у групи.

Пример за реализацију ротационог групног рада

У седмом разреду основне школе након упознавања ученика са **Другим и Трећим Њутновим законом**, час утврђивања може се реализовати демонстрационим методом.

Поступак

Потребно је спремити четири радне станице на којима ће стајати прибор за демонстрацију огледа.

Прва радна станица – Оглед са чашом и новчићем

Друга радна станица – Оглед са куглицом и подесивом стрмом равни

Трећа радна станица – Оглед са балоном и аутомобилчићем

Четврта радна станица – Рачунар са интернет-приступом PhET симулацији

<https://phet.colorado.edu/sr/>

Ученици у групама пролазе кроз све радне станице, задржавајући се на свакој по 10 минута и на основу постављених предмета, осмишљавају оглед који ће описати један Њутнов закон. На четвртој радној станици постоје компјутерске симулације кроз које се, променом параметара, уочавају зависности различитих физичких величина којима се описује Други Њутнов закон.

У зависности од постигнућа ученика и интересовања може се одабрати неколико ученика који ће бити задужени за свако радно место да дају објашњења о реализацији огледа или они могу реализовати оглед, и мотивисати остале ученике на дискусију.

На овај начин ученици лакше усвајају садржаје физике и та знања су трајнија, а и ученици их спретно користе за надградњу нових знања и вештина.

Овај модел ротационог групног рада може се применити и на достизање других горенаведених исхода, само ће се огледи променити у складу с наставним садржајем.

2. Физика чува планету

Други начин повезивања КДК са програмом наставе и учења физике био би да се одабере једна компетенција и да се уочи њена могућност имплементације кроз програме наставе и учења физике, али у вертикалном правцу, тј. да се она развија

од основног нивоа у основној школи, преко средњег, а да се напредни ниво достигне у гимназији, пратећи исте методе рада у достизању сличних исхода.

Исходи у програмима наставе и учења физике у основној и у средњој школи који се односе на безбедност људи и очување животне средине гласе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- примењује превентивне мере заштите од буке и од прекомерног излагања Сунчевом зрачењу;
- опише радиоактивност, врсте зрачења, радиоактивне изотопе, познаје њихово дејство, примену и мере заштите;
- познаје штетне утицаје електромагнетног зрачења (сунце, соларијум, заваривање, далековод, трафо-станице, мобилни телефони...) и начине заштите;
- безбедно по себе и околину рукује уређајима, алатима, материјалима;
- разуме примену и опасности природног и вештачког радиоактивног зрачења;
- придржава се мера заштите од радиоактивног зрачења.

Уз адекватан приступ рада на часу и добро осмишљеним активностима ови исходи се могу достићи уз помоћ демократске компетенције 2.3. из групе Ставови, како на часовима у основној школи, тако и у гимназији.

2.3. Грађански дух

Опис компетенције:

- О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.*
- С: 2.3.б) *Учествује у заједничким акцијама усмереним на побољшање живота заједнице.*
- Н: 2.3.в) *Покреће акције за побољшање живота заједнице на локалном, националном или глобалном нивоу.*

Пример за реализацију часа у основној школи

На часовима физике у осмом разреду након изучавања тема **Осцилаторно и таласно кретање, Светлосне појаве и Електрична струја** може се реализовати један час на коме би се утврђивали садржаји из све три теме, са посебним акцентом на остваривање исхода који се односе на мере безбедности руковања алатима, електричним уређајима или материјалима, као и мере заштите од буке и светлосног загађења.

Поступак

Облик рада је групни, па се у зависности од броја ученика и услова рада ученици распоређују у онолико група колико је у том тренутку функционално.

Свака група добија писмени опис различитих ситуација или фотографије, или кратак видео-снимак из свакодневног живота. На датим материјалима ученици треба да препознају једног или више загађивача (или погрешно руковање алатима, уређајима, материјалима). Након што уоче потенцијалног загађивача, ученици дају предлоге како би се утицај конкретног загађивача ако не спречио, бар ублажио (или истичу правилно руковање специфичним материјалима или уређајима, предлажу мере заштите...).

ФОТО: Shutterstock / Monkey Business Images

Ученици потом осмишљавају активности које би могла да предузме школа или локална заједница (нпр. обележавање Дана планете Земље, акције рециклаже, садња младица, штедљиво коришћење светлосних извора и пригушивање декоративне расвете). Након што групе представе своје закључке и предлоге, прави се селекција предложених активности и

бирају се оне које би могле да се реализују у зависности од могућности школе и тренутних календарских и временских прилика.

У току реализације ових активности ученици развијају наведену компетенцију на основном и средњем нивоу – О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса* и С: 2.3.6) *Учествује у заједничким акцијама усмереним на побољшање живота заједнице*.

Пример за реализацију часа у гимназији

У складу са програмом наставе и учења гимназије, ученици проширују своја знања из тема **Осцилаторно кретање** и **Таласно кретање** и упознају се с другим особинама светлости и новим појмовима као што су електромагнетни таласи и друга врста зрачења.

Поступак

По истом принципу као у основној школи, на часу утврђивања градива из дате теме ученици се поделе у групе. Свака група добије једну различиту ситуацију (у виду слике, видео-снимка или текста) у којој треба да открије загађивача или загађујућу супстанцу. Приказана ситуација може бити измишљена или из

стварног живота. Задатак ученика је да након тога осмисле активност којом би се други ученици, тј. локална заједница прво освестила о постојању опасности, а затим и мотивисала за проналажење решења за очување наше животне средине. С обзиром на то да су ученици старијег узраста, подстичу се да осмисле активност или кампању која би укључивала локалну заједницу у детектовању проблема и налажењу метода за решење проблема. Те активности могу бити нпр. осмишљавање маркетиншке кампање, прављење флајера, прављење медијске подршке кроз садржаје на друштвеним мрежама, до конкретне организације сакупљања лименки и откупа или прављења соларних панела од искоришћених лименки.

У току реализације ових активности код ученика би додатно јачали већ стечени ставови основног и средњег нивоа наведене компетенције, а развијали би компетенцију и на напредном нивоу – Н: 2.3.в) *Покреће акције за побољшање живота заједнице на локалном, националном или глобалном нивоу.*

Кроз овакав начин рада, ученици уочавају смисао стечених знања и корисност на личном и глобалном нивоу. Развијају своје вештине за анализу проблема и покретања активности за његово решење.

Током реализације ових активности поред наведене компетенције која се прати вертикално, развијају се и друге компетенције.

Претходно наведени примери показују да повезивање планираних исхода из програма наставе и учења физике са компетенцијама за демократску културу може да инспирише избор **активности** кроз које се остварује програм и развијају КДК у настави.

Ово повезивање може се пратити и на примеру датом за основну школу и гимназију, у којем се кроз предложену активност развија читав кластер демократских компетенција и постиже неки од наведених исхода из програма наставе и учења физике.

© ОТО: Shutterstock / Bohdan Malitskiy

У корелацији с другим наставницима, може се осмислити и **едукативна представа** у којој би се кроз глуму приказао неки загађивач и потенцијално решење. Текст представе могу да пишу ученици или наставници, а може се извести и у оквиру школе и у просторијама локалне заједнице. Може се контактирати с омладинском позоришном сценом, Центром за промоцију науке, локалним Центром стручног усавршавања или реализаторима Фестивала науке или Ноћи истраживача и у оквиру ових манифестација приказати представу.

Пример за рад у основној школи

Исходи из програма наставе и учења за наставни предмет Физика:

На крају разреда ученик ће моћи да:

- примењује превентивне мере заштите од буке и од прекомерног излагања Сунчевом зрачењу;
- безбедно по себе и околину рукује уређајима, алатима, материјалима;
- опише радиоактивност, врсте зрачења, радиоактивне изотопе, познаје њихово дејство, примену и мере заштите.

Компетенције

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права из групе Вредности

Опис компетенције:

О: 1.1.а) *Поштује људска права и права детета.*

2.3. Грађански дух из групе Ставови

Опис компетенције:

О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.*

3.1. Аутономне вештине учења из групе Вештине

Опис компетенције:

О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине

Опис компетенције:

О: 3.2.а) *Уочава нове информације на основу претходних сазнања и користи чињенице да образложи своје мишљење.*

4.1. Знање и критичко разумевање себе из групе Знање и критичко разумевање

Опис компетенције:

О: 4.1.а) *Описује на који начин његове/њене мисли и емоције утичу на његово/њено понашање.*

Предлог активности кроз које се могу остварити наведени исходи из програма наставе и учења и развијати наведене компетенције за демократску културу:

1. Након теме Осцилаторно и таласно кретање (или Атомска физика) ученици уочавају потенцијалне факторе загађења из свог окружења и предлажу активности за превенцију. Активности се могу реализовати различитим облицима рада: групни рад, рад у пару или индивидуални рад.
2. Групни или индивидуални истраживачки рад на тему Светлосно загађење.

Пример за рад у гимназији

Исходи из програма наставе и учења за наставни предмет Физика:

На крају разреда ученик ће моћи да:

- познаје штетне утицаје електромагнетног зрачења (сунце, соларијум, заваривање, дальновод, трафо-станице, мобилни телефони...) и начине заштите;
- безбедно по себе и околину рукује уређајима, алатима, материјалима;
- разуме примену и опасности природног и вештачког радиоактивног зрачења;
- придржава се мера заштите од радиоактивног зрачења.

Компетенције

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права из групе Вредности

Опис компетенције:

О: 1.1.а) *Поштује људска права и права детета.*

2.3. Грађански дух из групе Ставови

Опис компетенције:

О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.*

С: 2.3.б) *Учествује у заједничким акцијама усмереним на побољшање живота заједнице.*

3.1. Аутономне вештине учења из групе Вештине

Опис компетенције:

Н: 3.1.в) *Самостално одабира поуздане изворе информација, утврђује приоритете и завршава задатке.*

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине

Опис компетенције:

С: 3.2.б) *Преиспитује тачност информација које користи.*

4.1. Знање и критичко разумевање себе из групе Знање и критичко разумевање

Опис компетенције:

С: 4.1.б) *Критички сагледава себе из различитих перспектива и преиспитује своје ставове и уверења.*

Предлог активности кроз које се могу остварити наведени исходи из програма наставе и учења и развијати наведене компетенције за демократску културу:

1. Активност се организује као групни рад. Након теме Електромагнетни таласи ученици добијају задатак да уоче потенцијалне факторе загађења из свог окружења и предложе активности за освешћивање локалне заједнице и уочавање важности превенције.
2. Групни или индивидуални истраживачки рад на тему *Да ли је соларијум прави избор или Може ли се целулит скинути ултразвуком.*

Закључак: Оба представљена приступа су флексибилна, тј. у складу с наставним градивом, постигнућима и интересовањима ученика, па се могу мењати.

Хемија

Хемијски експеримент – пут до решења

Повезаност програма наставе и учења хемије са компетенцијама за демократску културу уочавамо у циљу предмета, исходима, садржајима предмета и Упутству за дидактичко-методичко остваривање програма, а то је и приказано у *Смерницама за интеграцију референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења* (Савет Европе, 2022).

У наставку су наведени примери активности наставника и ученика које се могу реализовати на часовима хемије, у којима се види директна повезаност са описима кључних компетенција за демократску културу (по нивоима) и исходима програма наставе и учења.

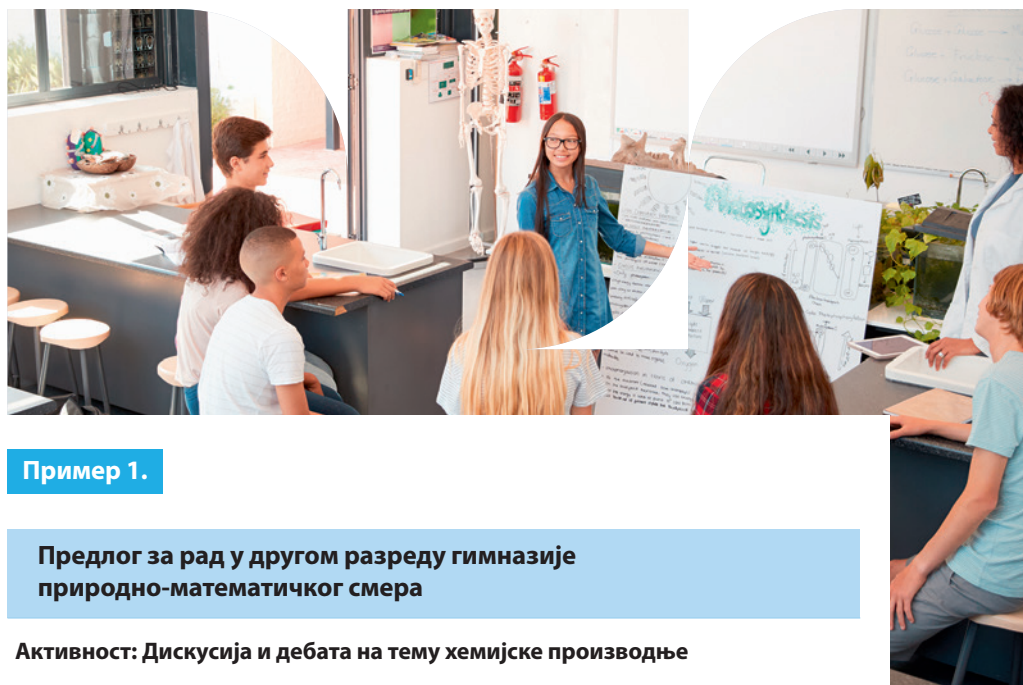

ФОТО: Shutterstock / Monkey Business Images

Пример 1.

Предлог за рад у другом разреду гимназије природно-математичког смера

Активност: Дискусија и дебата на тему хемијске производње

Предложене активности омогућавају развој критичког мишљења, аргументације, тимског рада, вештине комуникације, јавног говора и развијање компетенција за демократску културу. Дебата подразумева поштовање различитих мишљења и отвореност према идејама свих учесника.

КДК које је могуће развијати током ове активности:

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

О: 4.5.а) *Идентификује утицај друштва на природу, укључујући факторе као што су раст и развој становништва, потрошња ресурса итд. и промишља о ризицима везаним за штетне утицаје на животну средину.*

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине.

Опис компетенције:

Н: 3.2.г) *Користи јасне и утврђене критеријуме, начела или вредности за извођење закључака и формирање судова.*

3.3. Вештине слушања и опажања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.3.а) *Пажљиво слуша другачија мишљења.*

3.6. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.6.а) *Јасно изражава своје мишљење о некој теми.*

2.2. Поштовање из групе Ставови.

Опис компетенције:

О: 2.2.а) *Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе.*

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права из групе Вредности.

Опис компетенције:

О: 1.3.а) *Сматра да школе треба да образују ученике за демократију и о томе како да буду одговорни грађани у демократском друштву.*

О: 1.3.б) *Сматра да се закони морају примењивати доследно, поштено и непристрасно.*

Исход из програма наставе и учења за други разред гимназије природно-математичког смера:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- анализира однос између хемијских научних принципа и технолошких процеса и на основу познавања принципа зелене хемије објашњава како хемија и хемијска производња утичу на појединца, друштво и окружење.

Могући исходи за час:

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- анализира и критички сагледава употребу различитих хемикалија у индустрији и свакодневном животу и њихов утицај на здравље људи и животну средину;
- тумачи предности чистије производње у контексту одрживости и утицаја на животну средину;
- преиспитује различите потребе људи у савременом друштву са становишта одрживог развоја.

Поступак

На почетку часа сви ученици добијају питање: *Како је развијеност хемијске производње показатељ нивоа развијености друштва узимајући у обзир економски ефекат производње, и утицај производње на здравље људи и животну средину.* Ученици износе своја мишљења и аргументована објашњења. Наставник дискусију усмерава на процесе производње хране, лекова, материјала неопходних за опстанак човека, и указује да у процесима производње настају потребни производи, а уз њих и супстанце које се могу означити као отпад. Део дискусије треба усмерити на развој нових материјала, зелене технологије и употребу савремених лабораторијских инструмената, да би се стекао увид колико ученици прате најновија истраживања и технолошка достигнућа и њихову примену.

Следећа активност коју наставник организује је **дебата**. Ученици формирају тимове од по пет ученика и од наставника добијају називе тимова и питања на која у току дебате треба да одговоре/објасне у складу са интересима тима који заступају.

Називи тимова и проблемска питања:

- ? **Тим истраживача:** Колико знамо о својствима комерцијалних производа?
- ? **Тим потрошача:** Колико хемије има у хипермаркетима?
- ? **Тим контролора:** Шта се може закључити на основу анализе декларација омиљених производа?
- ? **Тим стваралаца:** Које се хемијске промене дешавају док припремамо храну?
- ? **Тим менаџера:** Јефтин или скуп производ / да ли квалитет одређује цену производа?
- ? **Тим хемичара:** Шта испитују лабораторије при анализи комерцијалних производа?

Након излагања првог тима остали учесници се изјашњавају за или против. Наставник, који је у даљем раду модератор, истиче циљеве **дебате**, води рачуна о времену излагања сваког тима/учесника, ствара атмосферу да расправа буде праведна и продуктивна. У зависности од времена трајања дебате, ученици и наставник одређују правила. Учесници, то јест представници одређеног тима морају брзо да одговоре на идеје/питања/аргументе својих противника. Наставник завршава дебату и даје кратак резиме.

ФОТО: Shutterstock / Alive Color Stock

ФОТО: Shutterstock / 13_Phunkod

Пример 2.

Предлог за рад у свим разредима гимназије природно-математичког смера

Активност: Претраживање и одабир информација

Настава хемије у гимназији треба да оспособи ученике за самостално коришћење савремених информационих технологија, претраживање информација и савремену комуникацију у хемији. Без обзира на избор технике, која је делом условљена избором појма који се претражује, потребно је ученике усмеравати ка прикупљању података из различитих извора. Поред прикупљања података из литературе и релевантних интернет-страница, сваку тему је могуће истражити и испитивањем знања, ставова и вредности које заступају стручњаци за одређену област.

Предложена активност може да се ради са ученицима од првог до четвртог разреда гимназије.

КДК које је могуће развијати током ове активности:

3.1. Аутономне вештине учења из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*
- С: 3.1.б) *Интегрише информације из различитих области и прати сопствени напредак у учењу.*
- Н: 3.1.в) *Самостално одабира поуздане изворе информација, утврђује приоритете и завршава задатке.*

Исход из програма наставе и учења за све разредне гимназије природно-математичког смера:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- проналази и критички одабира потребне хемијске информације из различитих извора.

Поступак

Наставник формира три групе које добијају различите задатке, а сам процес претраживања и одабир информација, као и извори који се користе, директно су у вези с компетенцијама за демократску културу по нивоима. Узимајући у обзир различите изворе информација и нивое знања ученика, процес учења и развијања компетенција за демократску културу захтева прилагођавање активности и конкретних задатака потребама ученика и њиховом узрасту. Ученици бирају извор или изворе које ће користити. У току претраживања и поређења добијених информација, ученици ће увидети да су поједине информације нетачне – нпр. у навођењу године, имена научника итд. Ученици ће одабрати поуздане изворе информација, одредити приоритете и направити извештај који ће представник групе изложити. Наставник формулише питања и даје свакој групи по једно питање.

Група 1

? Питање: Које године је откривен фулерен?

Ученици претражују различите изворе информација и користе различите алате. Одговор треба да садржи конкретне информације, ко је открио, када и неку занимљивост за дати појам. При представљању резултата треба инсистирати да ученици наводе које су све изворе користили и који је извор релевантан.

Решавањем овог задатка развија се КДК из групе Вештине, компетенција: **3.1. Аутономне вештине учења**, на основном нивоу – О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*

ФОТО: Shutterstock / Gorodenkoff

Група 2

? Питање: Због чега се у медицини користи баријум-сулфат а не калцијум-сулфат?

Одговор треба да садржи конкретне информације о примени ових супстанци и како својства наведених супстанци утичу на њихову примену. Уочавањем различитих физичких и хемијских својстава ученици могу да донесу закључак о употреби баријум-сулфата у медицини.

На основу претходних знања и претраживањем различитих извора, ученици развијају компетенцију **3.1. Аутономне вештине учења**, до средњег нивоа – С: 3.1.б) *Интегрише информације из различитих области и прати сопствени напредак у учењу.*

Група 3

? Питање: Ко је открио CRISPR-Cas9 „генетске маказе“, алат помоћу којег се може променити ДНК живих ћелија и како се објашњава овај процес?

Пред ученицима је проблемско питање које захтева разумевање појмова из хемије, биологије и генетике, и већ развијене аутономне вештине учења, а даљи рад би водио ка развијању компетенције **3.1. Аутономне вештине учења** на напредном нивоу – Н: 3.1.в) *Самостално одабира поуздане изворе информација, утврђује приоритете и завршава задатке.*

Пример 3.

Предлог за рад у седмом разреду основне школе

Активност: **Хемијски експеримент**

У оквиру теме *Хемијска лабораторија* ученици уочавају улогу експеримента у хемији, усвајају основна правила понашања у хемијској лабораторији, мере опреза при руковању супстанцама, лабораторијским посуђем и прибором, мере заштите себе и других, заштите животне и радне средине, и мере прве помоћи у случају повреде при раду. Та знања и вештине које ученици стичу на часовима неопходни су у свакодневним животним ситуацијама.

Ученици се упознају са основним техникама рада у лабораторији (мешање, уситњавање и загревање супстанци), као и техникама: посматрања, мерења, бележења и уочавања правилности међу прикупљеним подацима, формулисања објашњења, извођења закључака.

КДК које је могуће развијати током ове активности:**3.5. Флексибилност и прилагодљивост** из групе Вештине.

Опис компетенције:

С: 3.5.б) *Прилагођава се новим ситуацијама користећи нове вештине и примењујући своје знање на другачији начин.*

3.6. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.6.а) *Јасно изражава своје мишљење о некој теми.*

3.7. Вештине за сарадњу из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.7.а) *Израђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла.*

С: 3.7.в) *Дели све корисне информације са члановима групе.*

Н: 3.7.г) *Уноси ентузијазам међу члановима групе, ради постизања заједничких циљева.*

3.8. Вештине за решавање сукоба из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.8.б) *Идентификује могућа решења за превазилажење сукоба.*

С: 3.8.в) *Доприноси решавању конфликта указујући на могућа решења сукоба.*

С: 3.8.г) *Охрабрује стране у сукобу да пажљиво слушају једни друге.*

Н: 3.8.д) *Доприноси решавању међуљудских конфликта, стварајући позитивну емоционалну атмосферу.*

2.2. Поштовање из групе Ставови.

Опис компетенције:

О: 2.2.а) *Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе.*

2.3. Грађански дух из групе Ставови.

Опис компетенције:

О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.*

2.4. Одговорност из групе Ставови.

Опис компетенције:

О: 2.4.а) *Прихвата одговорност за сопствене поступке и извини се уколико повреди нечија осећања.*

С: 2.4.б) *Поштује рокове и преузима одговорност ако погреши.*

Н: 2.4.в) *Испуњава обавезе према другима.*

2.5. Самоефикасност из групе Ставови.

Опис компетенције:

О: 2.5.а) *Показује спремност да решава проблеме, постиже добре резултате и превазилази тешке ситуације.*

С: 2.5.б) *Прилагођава се новим околностима и превазилази препреке на путу ка циљу.*

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

О: 4.5.а) *Идентификује утицај друштва на природу, укључујући факторе као што су раст и развој становништва, потрошња ресурса итд. и промишља о ризицима везаним за штетне утицаје на животну средину.*

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права из групе Вредности.

Опис компетенције:

О: 1.1.а) *Поштује људска права и права детета.*

С: 1.1.б) *Заступа мишљење да све државне институције треба да поштују, штите и спроводе људска права и да нико не сме бити подвргнут тортури и понижавајућем поступању.*

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права из групе Вредности.

Опис компетенције:

О: 1.3.а) *Сматра да школе треба да образују ученике за демократију и о томе како да буду одговорни грађани у демократском друштву.*

Исход из програма наставе и учења за седми разред основне школе који се остварује кроз ову активност:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- правилно рукује лабораторијским посуђем, прибором и супстанцама, и показује одговоран однос према здрављу и животној средини.

Могући исходи за час:

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- разликује прибор и посуђе према врсти материјала од којег су израђени;
- опише намену посуђа и прибора и правилно руковање;
- наведе правила понашања и мере опреза током рада у лабораторији;
- дискутује о употреби хемикалија у свакодневном животу и њиховом утицају на здравље људи и животну средину.

Поступак

На почетку часа наставник планира **разговор** и приказ **видео-записа** о правилима понашања и начину рада у хемијској лабораторији. Како се у лабораторији налазе запаљиве и нагризајуће супстанце, ломљиво стаклено посуђе и апаратуре, све то може изазвати озбиљне повреде ако се не поштују правила рада. Ове опасности могу се избећи ако се познају и примењују одговарајуће мере безбедности и предострожности и следе упозорења за извођење експеримената. Одговорност за безбедност у лабораторији је индивидуална и зато је обавеза сваког експериментатора да огледе изводи на најбезбеднији начин, не угрожавајући ни себе ни друга лица.

Наставник организује **дискусију** о значају производа хемијске индустрије (који су познати ученицима и примерени узрасту), али и штетном дејству супстанци на животну средину и здравље животиња и људи. Интеракција кроз коју се одвија ова активност омогућује да се фаворизују заједнички интереси, да се гради узајамно поверење, отворена и искрена комуникација, подстиче солидарност и заједништво. Одговорност у различитим фазама рада може да се постиже на различите начине, а наставник може да додели ученицима улоге (произвођача: лекова, вештачких ђубрива, пластичне амбалаже, детерџента; инспектора заштите животне средине; лекара; хемичара итд.) и прати како се у њима сналазе.

Већина **лабораторијских вежби** изводи се у групи или пару, а веома ретко ученици могу самостално да реализују лабораторијску вежбу. Наставник формира групе руководећи се унапред постављеним правилима да у групи буду ученици који показују различита интересовања за хемију, али понекад даје слободу да групе направе ученици. Искуство показује да успешност у практичном раду зависи од више фактора – свакако то је предзнање ученика, вештине руковања лабораторијским посуђем, прибором и супстанцама, као и вештине за сарадњу и решавање сукоба.

Наставник **предлаже ситуације** (еколошка катастрофа, тровање храном, пожар итд.) и од ученика захтева да промишљају како треба реаговати или шта треба урадити. Међу питањима треба формулисати она у којима се од ученика тражи да процењују проблем са различитих страна, предвиђају последице решења сукоба и осмишљавају другачија решења. Добро формулисана питања подстичу критичко мишљење ученика. Нпр. 1. Зашто су претерана и неконтролисана употреба хемикалија проблем за здравље људи и очување животне средине? 2. Када је најбоље предузети акције о забрани употребе супстанци које имају штетно дејство на здравље људи и животну средину? Зашто тако мислите? Изнесите доказе.

На крају ученици дискутују како се вештине руковања или поштовање процедура рада могу применити у сличним ситуацијама у свакодневном животу.

Грађанско васпитање

Људска права и права деце

У Смерницама за интеграцију Референтног оквира компетенција за демократску културу у одабраним програмима наставе и учења (Савет Европе, 2022) наглашено је да је повезаност програма Грађанског васпитања са компетенцијама за демократску културу видљива већ из самог описа програма и циља учења.

Акценат је на развијању вештина које су применљиве у свакодневном животу у демократској заједници, на демократским ставовима и вредностима. Остваривањем циља и исхода Грађанског васпитања, као и самим начином остваривања програма, тј. активном, проблемском, пројектном, истраживачком наставом, међусобном интеракцијом и односима на часу, искуственим учењем и сопственим изборима у процесу и начину рада, континуирано се развијају **све** КДК.

Програм Грађанског васпитања је спиралног карактера, области се развијају, то јест проширују и продубљују преко различитих кључних појмова садржаја обезбеђујући међусобну повезаност (и хоризонталну и вертикалну).

Имајући у виду претходно речено, следе примери како се поједине КДК развијају до одређеног нивоа остваривањем изабраних исхода програма наставе и учења Грађанског васпитања у различитим разредима. Приметно је да већ у првом разреду основне школе могу да се развијају КДК и средњег, па и напредног нивоа, у мери и на начин који је примерен узрасту.

Како постоји видљива исходовна и садржинска повезаност овог програма са програмима наставе и учења других предмета или слободних наставних активности, у примерима који следе наведена је и међупредметна повезаност са појединим програмима (само као пример, јер их има више), како би била уочљива могућност планирања и организовања тематске или пројектне наставе. Планирање и повезивање могуће је и на основу међупредметних компетенција које се кроз дате активности највише развијају, а које су наведене на крају примера.

1. Примери за компетенције из групе Вредности

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права

Опис компетенције:

О: 1.1.а) *Поштује људска права и права детета.*

С: 1.1.б) *Заступа мишљење да све државне институције треба да поштују, штите и спроводе људска права и да нико не сме бити подвргнут тортури и понижавајућем поступању.*

Изабрани исходи из програма наставе и учења за први разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препознаје примере поштовања и кршења права детета у свом окружењу, причама, филмовима;
- тражи помоћ у ситуацијама кршења својих и туђих права.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за други разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препозна ситуације кршења својих и туђих права и покаже спремност да тражи помоћ.

Већ у првом разреду основне школе бавећи се садржајима као што су: *Права детета, Кршење и заштита права, Препознавање кршења права детета, Кога се обратити у ситуацијама кршења права детета*, и остваривањем предвиђених исхода развија се наведена КДК средњег нивоа. Јер када ученик препознаје примере поштовања и кршења права детета и уме да тражи помоћ у ситуацијама кршења права, он заправо учи да државна институција или надлежни орган штите људска права и да она никоме не смеју да буду угрожена. Наравно, ученицима тог узраста није близак термин државна институција или надлежни орган, али школа, као пример државне институције, или нпр. наставник, директор, као неко ко је за њих надлежан, јесте, тако да се у раду са њима користе појмови и примери које могу да разумеју.

Предлог активности кроз коју се могу остварити наведени исходи:

Немој се тући!

Поступак

Учитељ на почетку часа као подстицај приказује кратки цртани филм о правилима понашања

ФОТО: Shutterstock / Tenstudio

<https://www.youtube.com/watch?v=y21F1fe4Ays>.

Након филма, учитељ поставља питање:

? Где се у учионици налазе наша правила понашања?

Кад ученици покажу где су, учитељ их пита:

? Зашто постоје школска правила?

? Шта се њима регулише?

? Која су права детета њима регулисана (пошто су на претходним часовима већ говорили о децијим правима)?

Разговор даље усмерава констатацијом и питањима:

? Поменули смо као правило понашања: *Немој се тући!* Зашто?

? Да ли сме друг из одељења да удари било кога од вас?

? Које право детета се тиме штити?

Да би се указало на везу с последицама таквог понашања, наставити с постављањем питања:

? Шта се дешава ако друг удари друга?

? Како би се ти осећао у тој ситуацији?

? Како би се он осећао?

? Да ли би због тога имао неку казну/последицу?

? Зашто?

На овај начин ученици се усмеравају да дођу до закључка да без правила и испуњавања својих дужности и обавеза и поштовања права других, нико у школи не би могао да оствари своја права.

Ученици се затим деле у групе од по четворо-петоро са задатком да кроз игру улога свака група прикаже ситуацију у школи кад се дешава неки облик насиља. Могу и да се припреме цедуље са исписаним ситуацијама које ће извлачити представник групе а односе се на: увреду, понижење, ударац, саплитање, гурање, ругање или сл. Њихов задатак је да представе и шта свако од њих ради у тој ситуацији из улоге у којој је. Улоге се деле тако што свако у групи каже један број по реду, а онда учитељ нагласи да број 1 глуми „насилника“ (без коришћења овог речника, већ нпр. ученик који повређује другог), бр. 2 „жртву“ (тј. онај који је повређен), бр. 3 учитеља, и бр. 4-5 друге ђаке који сведоче томе шта се десило.

Након игре улога, учитељ пита ученике зашто је свако од њих урадио то што је урадио у улози у којој је, затим зашто су се обратили учитељу (уколико нису, упита

их зашто се нису обратили), и коме још у школи могу да се обрате у таквим и сличним ситуацијама, као и зашто је то важно. Потом их усмерава ка закључку да нико не сме бити угрожен, нити да се према њему понижавајуће поступа, а да када се то деси, знају како да потраже помоћ да заштите себе и друге, односно своја и туђа права.

Пример међупредметне повезаности: са предметом Свет око нас (СОН) први и други разред основне школе (садржинска повезаност: Права и обавезе чланова група, Правила понашања појединаца и група; и исходовна повезаност: понаша се тако да уважава различитости својих вршњака и других људи; придржава се договорених правила понашања у школи и прихвата последице ако их прекрши).

Ова компетенција се даље развија и у седмом разреду може да достигне напредни ниво јер ученици проширују своја знања о правима, а фокус је на њиховим карактеристикама (урођеност, универзалност, неотуђивост, недељивост) и вези са општим добром у циљу осигурања права појединца, као и добробити заједнице.

Међупредметне компетенције

које се овим активностима највише развијају и омогућују међупредметно повезивање: **највише одговорно учешће у демократском друштву, комуникација, решавање проблема.**

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права на напредном нивоу:

Опис компетенције:

Н: 1.1.в) *Заступа став да закони треба да буду усклађени са међународним нормама за људска права и права детета.*

Изабрани исход из програма наставе и учења за седми разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- наведе кораке од предлагања до усвајања закона.

Изабрани исход из програма наставе и учења за трећи разред гимназије:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- критички разматра механизме надзора поштовања људских права и санкционисања њиховог кршења.

Предлог активности кроз коју се могу остварити наведени исходи:

Права и слобода грађана

Ученици се у седмом разреду основне школе баве садржајима као што су: *Народна скупштина – сврха и надлежности, Процедуре у раду Народне скупштине, Скупштинске дебате, Предлагање и доношење закона...* О овим појмовима ученици треба да стекну само основна знања о функцији и надлежности, организацији, скупштинској расправи и процедурама, корацима од предлагања закона до његовог

усвајања и објављивања чиме се обезбеђује наставак увођења ученика у функционисање демократског друштва. На часовима може да се симулира цео ток активности од предлагања до усвајања закона.

У овом узрасту ученицима је интересно да разговарају о односу између права и правде јер су осетљивији на неправду. Као подстицај на часу на којем би се достигао наведени исход наставе и учења и КДК, а који би уследио након упознавања са различитим типовима власти (законодавна, извршна и судска) и њихових надлежности, може да послужи пример из историје Белгије, у време владавине краља Леополда:

” Краљ Леополд II био је најпознатији као оснивач и једини власник Слободне Државе Конго. Ова држава је обухватала простор данашње Демократске Републике Конго. У то доба, у XIX веку спровођена су масовна убиства и геноцид над локалним становништвом. Експлоатација гуме, слоноваче, дијаманата и другог природног богатства у Конгу заснивала се на принудном раду становника, што је за последицу имало смрт око десет милиона Конгоанаца.”

Поступак

Наставник покаже фотографију која приказује како се белгијске окупационе трупе краља Леополда II спремају да обесе седмогодишњег дечака у Конгу. Објашњава да је дечак обешен јер његов отац није могао да произведе довољно пшенице у односу на квоту коју су му окупатори одредили. Потом може да се развије дискусија око тога како се осећају и шта мисле о томе што се десило (имајући у виду праведност чина). Подстицати дискусију питањима:

- ? Да ли би данас исто могло да се деси у Белгији? Да ли би у нашој држави то могло да се деси? Зашто?
- ? Која би основна људска права и права детета била угрожена да није тако?
- ? Шта сматрате да је у том случају обавеза Народне скупштине, која предлаже и доноси законе? Зашто је то важно?

Ученици се усмеравају да, саосећајући са дечаком из примера, сами заступају став да закони треба да буду усклађени с међународним уговорима, Декларацијом о људским правима и Конвенцијом УН о правима детета, односно међународним нормама за људска права и права детета, да је тако једино праведно. На крају наставник истиче, или понови ако сами ученици дођу до тог закључка, да је крајња сврха поделе и ограничења власти гарантовање и очување основних права и слобода грађана.

Достизање компетенције **1.1. Поштовање људског достојанства и људских права** на напредном нивоу очигледно је и **у трећем разреду гимназије** када ученик треба критички да разматра механизме надзора поштовања људских права и санкционисања њиховог кршења бавећи се садржајима као што су: *Развој људских права и Међународни механизми надзора поштовања људских права и санкционисања њиховог кршења.*

Поред тога, када ученик зна зашто су потребна ограничења и контрола власти, онда ће очекивати и заштиту у случају прекорачења власти надлежних и угрожавања својих права, што подстиче развијање и других компетенција као што су:

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права из групе Вредности.

Опис компетенције:

- О: 1.3.б) *Сматра да се закони морају примењивати доследно, поштено и непристрасно.*
- С: 1.3.в) *Заступа мишљење да сви државни органи као и јавни званичници доследно треба да поштују законе и својим примером чувају демократска начела.*
- Н: 1.3.ж) *Залаже се за постојање мера правне заштите од поступака надлежних органа у случају кршења грађанских права.*

2.2. Поштовање из групе Ставови.

Опис компетенције:

- С: 2.2.б) *Уважава друге људе без обзира на њихово културно порекло и друштвено-економски статус.*

3.4. Емпатија из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.4.а) *Саосећа са људима у невољи.*

О: 3.4.6) *Препознаје ситуације у којима је људима у његовом/њеном окружењу потребна помоћ.*

Н: 3.4.д) *Изражава саосећајност, било да је реч о осећању радости или туге, са људима са којима нема директан контакт.*

4.3. Знање и критичко разумевање политике, права и људских права из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

О: 4.3.а) *Објасни својим речима основне политичке концепте као што су демократија, слобода, грађанство, права и обавезе.*

О: 4.3.б) *Идентификује разлоге зашто сваки појединац има обавезу да поштује људска права других.*

Н: 4.3.ђ) *Критички промишља о развојној природи људских права и тренутном стању људских права у различитим деловима света.*

2. Пример за компетенције из групе Ставови

2.3. Грађански дух

Описи компетенције:

О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.*

С: 2.3.б) *Учествује у заједничким акцијама усмереним на побољшање живота заједнице.*

Н: 2.3.в) *Покреће акције за побољшање живота заједнице на локалном, националном или глобалном нивоу.*

Изабрани исход из програма наставе и учења за трећи разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- заједно са осталим ученицима учествује у проналажењу особа којима је потребна помоћ, у изради плана и реализацији акције, њеној промоцији и вредновању.

Слично дефинисаних исхода, поред трећег, има у другим разредима, тако да се наведене активности могу и у њима применити и прилагодити узрасту.

У трећем разреду основне школе у програму Грађанског васпитања налазе се садржаји: *Волонтирање, Добровољно ангажовање појединаца и група у пружању*

помоћи људима, животињама, биљкама, Мотиви волонтера – веровање у снагу узајамне помоћи, човекољубље и хуманост, Волонтерске акције ученика/ученица школе у локалној заједници. Током процеса учења и бављења овим садржајима остварује се наведени исход и развија КДК **Грађански дух**, средњег нивоа. У зависности од начина управљања процесом учења, ова КДК може да се развије и до напредног нивоа.

Предлог активности кроз коју се могу остварити наведени исходи:

Заједно у акцију!

Поступак

Учитељ подстиче ученике на размишљање питањем:

- Шта би и како могли да предузму/ураде да им у школи буде лепше и боље? Најчешћи одговори и примери акција које ученици наводе, и потом заједно са наставником организују, јесу: чишћење дворишта и учионица, сађење биљака, украшавање зидова, организовање рођенданских прослава, фудбалских утакмица...

Од понуђених одговора, учитељ тражи да изаберу један, на пример чишћење дворишта, а потом усмерава разговор питањима:

- Зашто после великог одмора у дворишту има отпадака (кеса, конзерви...) мимо канти за отпатке? Очекивани одговори најчешће су: јер ђаци не воде рачуна и бацају отпатке где стигну; јер у близини нема канти за отпатке...
- Ако нема довољно канти, шта можемо да урадимо? Очекивани одговори најчешће су: да тражимо од директора да купи; да тражимо од родитеља да поклоне школи...
- Ако директор/школа нема пара за нове канте, а не можемо то да захтевамо од родитеља, шта мислите коме можемо да се обратимо? Ово може да буде и истраживачки задатак по групама: једна да сама истражи преко интернета, друга кроз разговор са директором/секретаром/библиотекаром/наставником у предметној настави и сл.

Кад ученици установе да Градско зеленило обезбеђује канте за отпатке, израђују план акције по групама уз усмеравање учитеља. Најпре праве прорачун колико канти је потребно поставити у целом дворишту у односу на његову површину и број ђака. Кад изаберу довољан број канти, израђују групне плакате срећеног дворишта. Затим припремају изложбу плаката на коју ће позвати нпр. директора, стручне сараднике, чланове новинарске секције и др. а неко од ученика ће бити задужен за фотографисање изложбе. Након тога, на нивоу целог одељења, саставља се писмо директору школе у којем ученици траже сагласност да се обрате директору Градског зеленила у којем моле да се школи донира одређени

број канти. По добијању сагласности директора школе, шаљу молбу Градском зеленилу и фотографије са изложбе. Када добију позитиван одговор, целокупна акција представља се у школском часопису и на сајту школе.

Поменути активностима могу да се развијају и друге компетенције, нпр.:

2.5. Самоефикасност из групе Ставови.

Опис компетенције:

- О: 2.5.а) *Показује спремност да решава проблеме, постиже добре резултате и превазилази тешке ситуације.*
- С: 2.5.б) *Прилагођава се новим околностима и превазилази препреке на путу ка циљу.*
- Н: 2.5.в) *Ефикасно решава проблеме настале у непредвиђеним ситуацијама и превазилази животне изазове.*

3.1. Аутономне вештине учења из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*

3.7. Вештине за сарадњу из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.7.а) *Изграђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла.*

Пример међупредметне повезаности: са предметом Природа и друштво у трећем разреду основне школе (садржинска повезаност: Животне заједнице у мом крају и човеков однос према њима; и исходна повезаност: илуструје примерима одговоран и неодговоран однос човека према животној средини).

Међупредметне компетенције које се овим активностима највише развијају и омогућају међупредметно повезивање: највише одговоран однос према околини; предузимљивост и предузетничка компетенција, комуникација, сарадња, решавање проблема, рад са подацима...

3. Пример за компетенције из групе Вештине

3.8. Вештине за решавање сукоба

Опис компетенције:

О: 3.8.а) *Изражава поштовање у комуникацији са свим сукобљеним странама.*

О: 3.8.б) *Идентификује могућа решења за превазилажење сукоба.*

С: 3.8.в) *Доприноси решавању конфликта указујући на могућа решења сукоба.*

Н: 3.8.д) *Доприноси решавању међуљудских конфликта, стварајући позитивну емоционалну атмосферу.*

Изабрани исходи из програма наставе и учења за други разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- разликује ненасилну од насилне комуникације међу члановима групе на примерима из свакодневног живота, из књижевних дела које чита и филмова које гледа;
- саслуша излагање саговорника без упадица и са уважавањем;
- даје и прихвата предлоге водећи рачуна о интересу свих страна у сукобу;
- понаша се у складу са Правилником о безбедности ученика;
- сарађује и преузима различите улоге на основу договора у групи;
- износи мишљење, образлаже идеје, даје предлоге који могу унапредити безбедност ученика у школи;
- разликује понашања појединаца која доприносе или ометају функционисање и напредовање групе;
- успоставља, гради и чува успешне односе са члановима групе којој припада;
- искаже своја осећања и потребе на начин који не угрожава друге;

- препозна и уважи осећања и потребе других;
- прихвата и образлаже на примерима из живота да свако дете има иста права без обзира на различитости.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за пети разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- анализира сукоб из различитих углова (препознаје потребе учесника сукоба) и налази конструктивна решења прихватљива за све стране у сукобу;
- аргуменује предности конструктивног начина решавања сукоба.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за шести разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- у дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на неугрожавајући начин.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за четврти разред гимназије:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- у дискусији показује вештину активног слушања, износи свој став заснован на аргументима, комуницира на конструктиван начин, сарађује у тиму поштујући разлике у мишљењу и интересима.

Наведени исходи и развијање компетенције **Вештине за решавање сукоба** до напредног нивоa постижу се бавећи се предвиђеним садржајима, као што су нпр. у другом разреду основне школе: *Вредности школе као заједнице – равноправност, одговорност, солидарност, брига за друге, толерантност, праведност, поштење*; Сукоби – *Узроци сукоба и шта са њима; Сукоб из угла оног другог; Посредовање у сукобу; Конструктивно решавање сукоба*; или нпр.

У 5. разреду: *Сукоби и начини решавања сукоба; Предности конструктивног решавања сукоба.*

У сваком од наведених разреда очекује се да ученици разликују конструктивну комуникацију од оне која то није и да повежу настанак и разрешење конфликта са начином на који се комуницира. Активности на развијању вештина комуникације пружају велике могућности и ученици у њима обично радо учествују.

Предлог активности кроз коју се могу остварити наведени исходи:

Конструктивно решавање сукоба

Поступак

Као подстицај за иницијални разговор може да послужи неки од бројних, јавно доступних клипова, краткотрајних филмова или презентација. За млађе ученике, можда чак и гимназијалце, погодан је анимирани филм „Мост“ који приказује сукоб између великих животиња које прелазе мост са различитих страна, не могавши да се мимоиђу, и могуће решење које нуде мање животиње кроз сараднички однос. Филм је доступан на линку:

<https://www.youtube.com/watch?v=P1900TBJ7q8&index=13&list=PLCp-zjbR-kZ7a5WU63KCheDY8234SUPgr&t=0s>

Могу се користити и следећи подстицаји:

- спот МУП-а РС „Бирај речи хејт спречи“ који је доступан на следећем линку
<https://www.youtube.com/watch?v=eHW23wa7Sgc>
- кратка презентација о толеранцији и решавању сукоба
<https://www.youtube.com/watch?v=BxgP-AxEnI>
- кратки филм о конфликту и његовом решавању на обострано задовољство
<https://www.youtube.com/watch?v=XM9GSIg9eSw>
<https://www.youtube.com/watch?v=ioxMjTffIj0>
- кратки филм о активном слушању и посредовању у конфликтима
<https://www.youtube.com/watch?v=tRk0JLjLDI>

После приказивања филма организује се рад у групама, где свака група треба да одигра неку ситуацију сукоба. Са сваком групом се, након одигравања сукоба, разговара пред одељењем о узроцима сукоба у свакој ситуацији, ко су учесници, како су се понашали, како је сукоб разрешен, како су се учесници сукоба, као и посматрачи, том приликом осећали, које су њихове потребе, циљеви, намере осујећене, шта се после сукоба дешавало... Потом, након што се на нивоу групе договоре како, ученици представљају и одигравају како се сукоб може конструктивно разрешити и шта чинити да до сукоба не дође. Наставник након тога захтева од ученика да се присете примера из искуства када су они сами или другови из одељења конструктивно и ненасилно комуницирали и понашали се према другима, када су и на који начин помогли да се сукоб реши и сл. Све активности треба да воде унапређивању вештине ученика да активно слушају, да бирају речи које

користе у комуникацији, да показују да уважавају личност другог, да својим примером и понашањем делују на друге и да на тај начин утичу на стварање позитивне емоционалне атмосфере у одељењу.

Поред вештина за решавање сукоба на овај начин могу се развијати и компетенције:

2.5 Самоефикасност из групе Ставови (свих нивоа).

3.7. Вештине за сарадњу из групе Вештине, на основном нивоу.

Опис компетенције:

О: 3.7.а) *Изграђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла.*

3.3. Вештине слушања и опажања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.3.а) *Пажљиво слуша другачија мишљења.*

О: 3.3.б) *Са пажњом слуша друге људе.*

3.4. Емпатија из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.4.а) *Саосећа са људима у невољи.*

О: 3.4.б) *Препознаје ситуације у којима је људима у његовом/њеном окружењу потребна помоћ.*

С: 3.4.в) *Узима у обзир осећања других људи када доноси одлуке.*

С: 3.4.г) *Сагледава ситуацију из перспективе других особа.*

3.5. Флексибилност и прилагодљивост из групе Вештине.

Опис компетенције:

С: 3.5.б) *Прилагођава се новим ситуацијама користећи нове вештине и примењујући своје знање на другачији начин.*

Пример међупредметне повезаности: са предметом Свет око нас (СОН) у другом разреду основне школе (садржинска повезаност: Права и обавезе чланова група, Правила понашања појединаца и група; и исходовна повезаност: понаша се тако да уважава различитости својих вршњака и других људи); са слободним наставним активностима (СНА) – Животне вештине у петом и шестом разреду (садржинска

повезаност: социо-емоционалне вештине – сарадња, комуникација, асертивност, решавање сукоба, препознавање сопствених и туђих емоција, превазилажење стреса; и исходовна повезаност – критички промишља и доноси одлуке уважавајући контекст ситуације, процену последица и најбољи интерес за себе, друге и околину, јасно изрази сопствене мисли и осећања, са пажњом слуша саговорника и комуницира с другима на конструктиван начин, сарађује са члановима групе којој припада и одупре се притиску групе на асертиван начин).

Међупредметне компетенције које се овим активностима највише развијају и омогућују међупредметно повезивање: највише комуникација, одговорно учешће у демократском друштву, сарадња, решавање проблема...

4. Пример за компетенције из групе Знање и критичко разумевање

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости

Опис компетенције:

С: 4.5.б) *Идентификује ефекте пропаганде у савременом свету и утврђује механизме заштите.*

Н: 4.5.г) *Процењује начин на који економски и финансијски процеси утичу на функционисање друштва.*

Изабрани исходи из програма наставе и учења за четврти разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препознаје у медијима поруке које подстичу прекомерну потрошњу, посебно деце и младих.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за осми разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- препозна механизме манипулације медија и утицај медија на сопствено мишљење и деловање; проналази и користи информације из различитих извора, критички их разматра и вреднује.

Изабрани исходи из програма наставе и учења за други разред гимназије:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- доводи у везу слободу медија и развој демократије, препознаје примере говора мржње у медијима, критички разматра питање цензуре и сензационализма у медијима, границе између права на информисање и права на заштиту

приватности, наведе принципе новинарске етике, критички се односи према комерцијалним програмима у медијима;

- препозна примере манипулације информацијама у медијима.

Предлог активности кроз коју се могу остварити наведени исходи:

Медијско информисање

- Бавећи се садржајима као што су: *Поруке медија у подстицању потрошње, Деца у рекламама и др.*, ученици већ у четвртом разреду основне школе препознају поруке у медијима које подстичу прекомерну потрошњу, посебно деце и младих, односно идентификују ефекте пропаганде у савременом свету. Касније у осмом разреду, када се баве: *Медијима као извором информација и дезинформација, Манипулацијама путем медија (одлагањем информације, скретањем пажње, побуђивањем емоција, стварањем осећаја кривице, неговањем некултуре...)* и остварују наведене исходе, не само да се идентификују ефекти пропаганде у савременом свету већ се коришћењем информација из различитих извора проналазе и механизми заштите. Ова компетенција се даље развија и у другом разреду гимназије, када се баве: *Сензационализмом у медијима. Комерцијалним програмима у медијима* и када остварују поменуте исходе, те могу да достигну и напредни ниво развијености КДК јер процењују начин на који економско-пропагандни програм, а с тим у вези и финансијски процеси, утичу на функционисање друштва.

Поступак

Ради развоја критичког мишљења код ученика ефикасно је постављати им питања у атмосфери у којој могу слободно да одговарају, без квалификација, и захтевати од њих да нешто бране или нападају (техника за и против). Наставник може да поставља питања ученицима:

- ? Зашто тако мислиш?
- ? На основу чега си то закључио?
- ? Можеш ли то да објасниш? Дај неки пример за то.
- ? Шта би се десило када би...?
- ? Како то може да се докаже?
- ? Ко то тврди и на основу чега?
- ? Шта се жели тиме постићи?
- ? Како то изгледа посматрано из угла друге особе?
- ? Који утицај медији могу имати на нас?

Ова питања довољна су за анализу информација које су доступне у медијима и на друштвеним мрежама, што може да покаже ученицима колико има нетачности, произвољности, интереса и манипулације подацима којима смо изложени.

- Са старијим ученицима може се организовати рад у групама где ће свака група имати истраживачки задатак: да пронађе пример медијске поруке која спроводи одређену врсту утицаја које су претходно навели (наставник може, по потреби, да их допуни): сазнајни, утицај на ставове, емоционални утицај, физиолошки утицај, утицај на понашање. Потом може да се дискутује о начину на који медији утичу (позитивно или негативно) и какве последице то може да има на појединца и заједницу.

На овај начин могу се развијати и друге КДК, као нпр.:

4.1. Знање и критичко разумевање себе из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

- О: 4.1.а) *Описује на који начин његове/њене мисли и емоције утичу на његово/њено понашање.*
- С: 4.1.б) *Критички сагледава себе из различитих перспектива и преиспитује своје ставове и уверења.*
- Н: 4.1.в) *Критички размишља о својим осећањима у различитим ситуацијама.*

Н: 4.1.г) *Критички размишља о својим предрасудама и унапред формираним мишљењима.*

3.6. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.6.а) *Јасно изражава своје мишљење о некој теми.*

3.3. Вештине слушања и опажања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.3.а) *Пажљиво слуша другачија мишљења.*

О: 3.3.б) *Са пажњом слуша друге људе.*

С: 3.3.в) *Прати невербалне знакове у комуникацији како би покушао да на основу њих открије значење порука и намере других људи.*

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.2.а) *Уочава нове информације на основу претходних сазнања и користи чињенице да образложи своје мишљење.*

С: 3.2.б) *Преиспитује тачност информација које користи.*

С: 3.2.в) *Процењује могуће ризике настале коришћењем различитих информација.*

Н: 3.2.г) *Користи јасне и утврђене критеријуме, начела или вредности за извођење закључака и формирање судова.*

Пример међупредметне повезаности: са предметом Историја у осмом разреду основне школе (исходовна повезаност: критички се односи према информацијама из медија користећи се историјским знањима и вештинама); и са предметом Психологија у другом разреду гимназије (садржинска повезаност: Употреба и злоупотреба психологије; и исходовна повезаност: разликује научни од лаичког приступа психолошким питањима и критички се односи према текстовима и псеудотекстовима у медијима).

Међупредметне компетенције које се овим активностима највише развијају и омогућују међупредметно повезивање: највише рад са подацима, решавање проблема, комуникација, одговорно учешће у демократском друштву, сарадња.

Предузетништво

Покретни сајтиветни посао

Предузетништво се изучава као обавезан предмет у свим образовним профилима у стручном образовању, било да се односе на трећи или четврти ниво образовања. Програм предмета је исти за све образовне профиле одређеног нивоа, објављене након јуна 2023. године. Разлике у раније објављеним програмима су минималне, тако да се дате препоруке могу примењивати једнако у свим образовним профилима.

Примери исхода који су одабрани и приказани у наставку односе се на предмет Предузетништво који се изучава у четвртом разреду средњих стручних школа. Теме које су обухваћене у оба програма су исте, препоручени садржаји су веома слични, док су исходи прилагођени нивоу образовања, тако да се ови примери могу користити и у оквиру предмета Предузетништво, и за ниво 3, и за ниво 4 НОКС-а.

ФОТО: Shutterstock / LightField Studios

Повезаност програма Предузетништво са компетенцијама за демократску културу видљива је већ из циљева учења који су:

- упознавање ученика са појмом, значајем, врстама предузетништва, начином отпочињања пословања и стартап екосистемом;
- развијање пословних и предузетничких знања, вештина, вредности, ставова;
- развијање вештина комуникације са окружењем и вештина за тимски рад;
- подстицање коришћења разноврсних извора знања, критичког размишљања и оцјене сопственог рада;
- оспособљавање за формулисање и процјену пословних идеја и израду једноставног пословног плана мале фирме;
- развијање личних и професионалних ставова и интереса за даљи професионални развој.

Начин остваривања програма, тј. активна, проблемска, пројектна, истраживачка настава, међусобна интеракција и односи на часу, искуствено учење и сопствени избори у начину и процесу рада, доприносе континуираном развијању свих компетенција за демократску културу (КДК). У оквиру упутства за дидактичко-методичко остваривање програма дате су смернице за наставнике и истакнуто је да *теме које се обрађују кроз овај предмет доприносе развоју демократских компетенција и важно је додатно подстицати њихов развој користећи различите методе. Као додатни материјали могу се користити публикације Савета Европе као што је Референтни оквир компетенција за демократску културу [СЕ 2018] које ученици треба да развијају како би учествовали у култури демократије.*

Посматрајући целокупан програм предмета може се закључити да сваки исход из програма, било директно или индиректно, доприноси развоју КДК. Наставник помоћу различитих метода наставе, примера за подстицај којима уводи ученике у тему или упутства која даје на почетку пројекта може подстицати развој КДК.

Поред средњих стручних школа, где се изучава као обавезан предмет, Предузетништво је у понуди слободних наставних активности у седмом и

осмом разреду основне школе. Такође, тема предузетништво се налази у оквиру изборног програма наставе и учења предмета Економија и бизнис у гимназијама. У поменутиим програмима поједини исходи директно кореспондирају са описима компетенција за демократску културу.

У даљем тексту следе примери повезивања дескриптора КДК са исходима из програма наставе и учења предмета **Предузетништво за четврти разред средње стручне школе**, с предлозима активности које доводе и до постизања исхода учења и до развоја компетенција за демократску културу.

Пример 1

Активност: Пут до инвестиција

У оквиру теме Основе предузетништва ученици се упознају с појмом предузетништва и могућностима за почетак пословања. Препорука дата у програму предмета везана за исход наставе и учења предмета јесте да ученици сами проуче програме за развој стартап бизниса у локалној заједници.

КДК које је могуће развијати током ове активности:

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права из групе Вредности.

Опис компетенције:

- О: 1.3.б) *Сматра да се закони морају примењивати доследно, поштено и непристрасно.*
- С: 1.3.в) *Заступа мишљење да сви државни органи, као и јавни званичници доследно треба да поштују законе и својим примером чувају демократска начела.*
- Н: 1.3.ђ) *Залаже се за доступност информација од јавног значаја.*
- Н: 1.3.е) *Заступа став да би сви којима су поверена законска овлашћења требало да подлежу законској и уставној контроли.*

2.3. Грађански дух из групе Ставови.

Опис компетенције:

- О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.*

3.1. Аутономне вештине учења из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*
- С: 3.1.б) *Интегрише информације из различитих области и прати сопствени напредак у учењу.*
- Н: 3.1.в) *Самостално одабира поуздане изворе информација, утврђује приоритете и завршава задатке.*

3.7. Вештина за сарадњу из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.7.а) *Изграђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла.*
- С: 3.7.б) *Труди се да успостави консензус, како би се постигли заједнички циљеви групе.*

С: 3.7.в) *Дели све корисне информације са члановима групе.*

Могући исходи за час:

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- објасни правни оквир за развој предузетништва и стартап бизниса у Србији;
- направи преглед законске регулативе у функцији развоја предузетништва;
- опише институције и инфраструктуру за подршку предузетништва и стартап бизниса;
- наведе програме за подршку предузетништву;
- објасни услове за добијање подстицаја;
- упореди услове за добијање подстицаја са законском регулативом;
- упореди облике нефинансијске и финансијске подршке;
- провери доступност информација од јавног значаја;
- наведе ефекте подстицаја на развој друштва у целини.

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

- Н: 4.5.г) *Процењује начин на који економски и финансијски процеси утичу на функционисање друштва.*

Исходи из програма наставе и учења предмета Предузетништво за четврти разред средње стручне школе:

По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- истражи програме креиране за стартап бизнис у Србији;
- идентификује могуће начине финансирања пословне идеје.

Поступак

Ученици добијају задатак да изврше истраживање на тему законске регулативе у функцији развоја предузетништва у Србији, институција и инфраструктуре за подршку предузетништву, као и могуће начине финансирања иновативних делатности.

За увод у само истраживање, наставник наводи неке примере доделе средстава, нпр. јавни позиви за доделу бесповратних средстава у оквиру програма подстицања предузетништва, као и да упуту ученике на неке законе:

- Закон о алтернативним инвестиционим фондовима;
- Закон о контроли државне помоћи;
- Закон о социјалном предузетништву.

Ученици подељени у четири групе истражују препоручене садржаје. Једна група добија задатак да истражује институције и програме за подстицаје у локалној средини, а друга група да се бави подстицајима на републичком нивоу. Ученицима се каже да све потребне информације могу да пронађу на интернету. Уколико постоји могућност, организује се посета некој институцији која се бави подстицајима предузетништва или се упуту мејл са одређеним питањима на тему програма за подстицај предузетништва. Трећа и четврта група добијају задатак да направе преглед закона који уређују ову област. На тај начин ученици развијају *аутономне вештине учења и вештине за сарадњу, али и став – грађански дух*.

Након истраживања ученици излажу резултате, а потом се одабира један пример доделе средстава и упоређује са законском регулативом која их уређује. За одабрани пример проверава се да ли су све информације о условима конкурса и објављивању резултата конкурса биле доступне и кроз дискусију се наводи значај таквих информација. Овде је такође нагласак на развијању *вештина за сарадњу*, јер ученици треба да размене информације и на основу информација до којих су дошле различите групе изведу одређене закључке. *Преиспитивањем поштовања закона и доступности информација од јавног значаја, ученици развијају компетенције из домена вредности – поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права.*

На завршном часу, кроз дискусију, ученици наводе ефекте подстицаја у области предузетништва на развој друштва. На тај начин се подстиче развој *знања и критичког разумевања економије*.

У оквиру ове активности могуће је ставити фокус на одређену врсту предузетништва, као што је: социјално, женско, дигитално предузетништво и на тај начин апострофирати развој још неких КДК које нису приказане у примеру.

Пример 2

Активност: **Социјално предузетништво**

КДК које је могуће развијати током ове активности:

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права из групе Вредности.

Опис компетенције:

С: 1.1.6) *Заступа мишљење да све државне институције треба да поштују, штите и спроводе људска права и да нико не сме бити подвргнут тортури и понижавајућем поступању.*

3.4. Емпатија из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.4.6) *Препознаје ситуације у којима је људима у његовом/њеном окружењу потребна помоћ.*

С: 3.4.г) *Сагледава ситуацију из перспективе других особа.*

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

Н: 4.5.г) *Процењује начин на који економски и финансијски процеси утичу на функционисање друштва.*

Исход из програма наставе и учења предмета Предузетништво за четврти разред средње стручне школе:

По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- објасни значај друштвеног (социјалног) предузетништва.

Поступак

Ученици добијају задатак да осмисле и разраде план социјалног предузетништва. Као подстицај и увод у активности, наставник наводи један пример социјалног предузетништва. То може бити непрофитна организација „Лицеулице“ посвећена подршци оних који најтеже долазе до посла и који живе на маргини нашег друштва, или неки други пример из локалне заједнице који је близак ученицима. Као извор примера наставнику може послужити – Каталог производа социјалног предузетништва, који се може наћи на званичном сајту Привредне коморе Србије. На основу примера ученици кроз дискусију одговарају на питања:

- ? Шта је социјално предузеће?
- ? Зашто су важна социјална предузећа?
- ? Које су специфичности социјалног предузетништва?

Ученици се упућују да у паровима истраже примере социјалних предузећа у свом окружењу. Након истраживања сваки пар представља пример предузећа који је одабрао и образлаже његов значај. На крају активности развија се дискусија која наводи ученике да:

- идентификују ситуације у којима је људима у њиховом окружењу потребна помоћ;
- дефинишу проблем у друштву који би желели да реше;
- дефинишу позитивне ефекте у заједници које би желели да постигну оснивањем социјалног предузећа.

Могући исходи за час:

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- наведе примере социјалних предузећа;
- заступа став да свако има право на рад;
- препозна ситуације у којима је људима у његовом/њеном окружењу потребна помоћ;
- наведе позитивне ефекте оваквог облика пословања на друштво у целини;
- искаже позитиван став према етичности у бизнису.

Пример 3

Активност: **Активирајмо идеје**

На почетку теме Пословни план потребно је да ученици одаберу пословну идеју на основу које ће развити пословни план. Пословна идеја треба да буде иновативна, тако да је потребно ученике оспособити и подстаћи да активирају своје идеје.

КДК које је могуће развијати током ове активности:

2.6. Толеранција према двосмислености (вишезначности) из групе Ставови.

Опис компетенције:

Н: 2.6.г) *Прихвата да се његове/њене идеје и вредности преиспитују.*

3.3. Вештине слушања и опажања из групе Вештине.

Опис компетенције:

О: 3.3.а) *Пажљиво слуша другачија мишљења.*

Исход из програма наставе и учења предмета Предузетништво за четврти разред средње стручне школе:

Могући исходи за час:

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- истражи технике за одабир пословне идеје;
- размени идеје са групом и аргументује своје ставове;
- одабере заједно са остатком тима најбољу пословну идеју.

По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- примени креативне технике приликом избора пословне идеје.

Поступак

Наставник упознаје ученике с техникама избора пословне идеје и наводи им пример једне необичне пословне идеје. Примери пословних

идеја су широко распрострањени у литератури из ове области и доступни су на интернету, тако да ученицима може и да пусти инсерт из неког филма који се баве темом успешних стартапа или предузетника како би они стекли увид у свет предузетништва и начине доласка до пословне идеје.

Ученици потом добијају задатак да сами пронађу примере и повежу их с техникама одабира идеја. Након тога ученици се деле у четири групе и добијају задатак да у свом тиму, примењујући различите технике, одаберу пословну

идеју коју ће развијати у оквиру пројекта предвиђеног програмом предмета – Израда пословног плана. Међу најбољим начинима за долазак до иновативне пословне идеје јесу тражење проблема који треба решити и рад на стварима које су ученицима интересантне, па се зато ученицима препушта да сами формирају тимове.

Приликом одабира пословне идеје користе се техника „олуја идеја“ и вођена дискусија како би се ученицима помогло у креативном осмишљавању пословних идеја и одабиру оне најповољније (што је сугерисано и у оквиру препорука за остваривање програма). Ученицима се препоручује да пословне идеје траже у оквиру свог подручја рада, али се на томе не инсистира уколико сами желе да истраже неко друго поље делатности. Фокус се ставља на идентификовање пословне идеје у дигиталном пословном окружењу, што подразумева коришћење и примену информационо-комуникационих технологија у скоро свим областима људског живота, рада и деловања.

Пример 4

Активност: Подаци под лупом

Препоруке за реализацију тема у оквиру програма предмета Предузетништво сугеришу наставнику да подстиче ученике да користе што различитије изворе информација и да према њима имају критички однос. Циљ је јачати ученике да се ослањају на сопствене снаге у проналажењу и обради података у смислу процене њихове тачности. У изобилју података до којих ученици могу да дођу изузетно је важно оспособити их да врше селекцију и да процењују који извори се могу сматрати поузданим и релевантним, а које податке треба узети с резервом и проверити.

ФОТО: Shutterstock / UnderhillStudio

КДК које је могуће развијати током ове активности:

3.1. Аутономне вештине учења из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.1.а) *Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације.*
- С: 3.1.б) *Интегрише информације из различитих области и прати сопствени напредак у учењу.*
- Н: 3.1.в) *Самостално одабира поуздане изворе информација, утврђује приоритете и завршава задатке.*

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине.

Опис компетенције:

- О: 3.2.а) *Уочава нове информације на основу претходних сазнања и користи чињенице да образложи своје мишљење.*
- С: 3.2.б) *Преиспитује тачност информација које користи.*
- С: 3.2.в) *Процењује могуће ризике настале коришћењем различитих информација.*
- Н: 3.2.г) *Користи јасне и утврђене критеријуме, начела или вредности за извођење закључака и формирање судова.*

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

- С: 4.5.б) *Идентификује ефекте пропаганде у савременом свету и утврђује механизме заштите.*

Могући исходи за час:

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- прикупи податке о потенцијалним конкурентима и купцима;
- одреди поузданост прикупљених информација;
- одреди релевантност прикупљених информација за израду SWOT и PEST анализе;
- обрађује информације релевантне за истраживање користећи ИКТ и друге ресурсе.

Исход из програма наставе и учења предмета Предузетништво за четврти разред средње стручне школе:

По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- анализира претходно прикупљене информације са тржишта о конкуренцији и купцима за изабрану пословну идеју.

Поступак

Увод у активност је разговор о поузданости информација које су доступне на интернету. За повећање свести о значају одабира поузданих информација ученици се упознају са Кодексом Европске уније за борбу против

дезинформација (документ доступан на званичном сајту Европске комисије).

Програмом је предвиђено да се тема Пословни план реализује цело полугодиште и обухвата бројне активности од одабира идеје до израде пословног плана. Из тог

разлога ученици се на почетку теме деле на групе окупљене око једне пословне идеје и у тим групама остају до краја.

Групе ученика окупљене око једне пословне идеје врше истраживање тржишта по упутствима наставника. Свака група осмишљава карактеристике свог производа или услуге, трудећи се да буду оригинални, иновативни и креативни. Са циљем постизања ових захтева, ученици прикупљају информације о истим или сличним производима или услугама на тржишту и успостављају комуникацију са окружењем како би испитали могућност остваривања пословног успеха.

Ученици се воде кроз овај процес уз истицање важности да се користе релевантни извори информација, као и да критички промишљају о прикупљеним подацима. Наставник треба да упозна ученике с неким познатим примерима у којима су компаније биле суочене са озбиљним тужбама због пласирања лажних информација о својим производима или конкурентима (нпр. рекламирале ципеле као производе који ће помоћи у мршављењу и побољшању мишићног тонуса или освежавајуће пиће које „повећа енергију“ и побољшава перформансе, што није било поткрепљено научним доказима). Наставник потом подстиче дискусију на тему како су те информације утицале на понашање потрошача, како на саму компанију, а како на конкурентске компаније. Ученици затим у паровима проналазе нове примере. Од ученика се тражи да након одабира одређеног примера провере информације у различитим изворима пре него што га представе остатку одељења.

Наведене активности стављају акценат на развијање **Вештине аналитичког и критичког размишљања** јер упућују ученике да *преиспитују тачност информација које користе као и да процене могуће ризике настале коришћењем различитих информација.*

Пример 5

Активност: **Израда пословног плана**

Током реализације теме Пословни план неопходно је да ученици ураде једноставан бизнис план који прати њихову пословну идеју, осмисле различите облике промовисања и продаје свог производа и остварују интеракцију са пословним сектором и потенцијалним купцима. За конкретну ученичку идеју се раде једноставни примери биланса стања, биланса успеха и утврђује се финансијски резултат. Резултат њихове истраживачке и пројектне активности треба да буде пословни план за конкретну пословну идеју.

ДКД које је могуће развијати током ове активности:**2.3. Грађански дух** из групе Ставови.

Опис компетенције:

О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.***2.4. Одговорност** из групе Ставови.

Опис компетенције:

С: 2.4.б) *Поштује рокове и преузима одговорност ако погреши.*Н: 2.4.в) *Испуњава обавезе према другима.***Могући исходи за час:**

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- прикупи потребне информације за израду елемената бизнис плана;
- изради одређене елементе бизнис плана;
- сарађује у тиму уважавајући разлике у мишљењу и интересима;
- процени сопствени допринос и допринос других чланова у раду групе.

Исход из програма наставе и учења предмета Предузетништво за четврти разред средње стручне школе:

По завршетку теме ученик ће бити у стању да:

- учествује у изради једноставног пословног плана за дефинисану пословну идеју.

Поступак

Активност израде бизнис плана подразумева да су ученици окупљени око исте пословне идеје прикупили потребне информације о потенцијалним конкурентима, купцима

потрошачима и на основу тога приступају изради елемената бизнис плана. Један од главних фактора успеха пројекта јесте сарадња у тиму и допринос свих чланова тима.

Пре започињања рада на пројекту, наставник разговара о тимском начину рада, његовим карактеристикама и разликама у односу на рад у групи. Ученици треба да добу до тога да тимски рад карактерише јасна подела улога и одговорности, да су активности чланова тима међузависне и усклађене, као и да успех зависи од свих. Активности у тиму треба да буду распоређене тако да сваки ученик допринесе изради одређеног елемента пословног плана. Када ученици заврше израду пословног плана, своју пословну идеју, уколико могућности дозвољавају, могу да представе у окружењу или је пријаве на такмичења у изради бизнис плана која се сваке године одржавају у организацији различитих релевантних установа

и организација. Такво представљање пословних идеја сугерисано је и самим програмом предмета.

Кроз овакав пројектни задатак развијају се многе компетенције, али доминантне су оне чији су исходи да ученик *сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса, да поштује рокове и преузима одговорност ако погреши и да испуњава обавезе према другима.*

Сви наведени примери могу се користити и за програме предмета Предузетништво за трогодишње и четворогодишње образовне профиле. Поједини исходи у самом програму предмета за 3. ниво НОКС-а дати су на нижем нивоу, али одговарају наведеним описима КДК. Наставници приказане примере и активности треба да прилагоде нивоу постигнућа ученика. Такође, ови примери су примењиви и за достизање исхода изборног програма наставе и учења предмета Економија и бизнис у гимназијама, у оквиру теме предузетништво.

Информатика и рачунарство

Озговорни дигитални грађани

Настава из области информатике и рачунарства изучава се у сва три циклуса образовања и васпитања и то у првом циклусу кроз предмет Дигитални свет, у другом циклусу кроз предмет Информатика и рачунарство и у трећем циклусу кроз предмет Рачунарство и информатика.

Ови предмети пружају ученицима кључне вештине које су неопходне за успешно сналажење у све дигиталнијем свету; осмишљени су да развијају дигиталну писменост, промовишу сигурну употребу технологије и припремају ученике за будуће изазове у свету који се брзо мења.

Дигитални свет се фокусира на развијање основних дигиталних компетенција од првог до четвртог разреда основне школе. Ученици уче о основним дигиталним уређајима, њиховој употреби у свакодневном животу и основама безбедног коришћења тих уређаја. Већ од четвртог разреда ученици активно учествују у пројектима који захтевају вештине у обради текста, креирању мултимедијалних садржаја и етичком понашању на интернету, што поставља темељ за развој алгоритамског начина размишљања и рада са подацима.

Од петог разреда основне школе предмет Информатика и рачунарство продубљује знања стечена кроз Дигитални свет. Ученици се упознају са сложенијим концептима као што су управљање дигиталним информацијама, креирање и уређивање дигиталних слика и текстуалних докумената и основе програмирања. Вештине стечене кроз овај предмет омогућавају ученицима да развију властите програме, ефикасно управљају подацима и користе дигиталне алате за решавање реалних проблема.

ФОТО: Shutterstock / Gorodenkoff

У средњим школама предмет Рачунарство и информатика нуди још дубље увиде у свет рачунарства, обухватајући напредне технике програмирања, развој софтвера, управљање базама података и истраживање вештачке интелигенције. Ученици уче о значају приватности, сигурности на интернету и етичком коришћењу дигиталних ресурса, стичући компетенције које су пресудне за лични и професионални развој у 21. веку.

Ови предмети играју кључну улогу у образовању ученика за активно учествовање у демократском друштву. Развијање компетенција у овим областима омогућава ученицима да критички анализирају информације, разумеју утицај технологије на друштво и активно учествују у демократским процесима путем информационих технологија. Ово укључује способност да се користе дигитални алати за ширење идеја, учествовање у дигиталним дебатама и подизање свести о друштвеним питањима, што је суштински део градње демократске културе у савременом свету. Помоћу информатике и рачунарства, ученици могу развити вештине које им омогућавају да буду информисани, ангажовани и одговорни дигитални грађани.

У наставку следи пример активности кроз коју се остварује веза између кључних описа компетенција за демократску културу и исхода програма наставе и учења кроз различите циклусе образовања.

Активност: **Игра улога**

Компетенције које је могуће развијати током ове активности:

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права из групе Вредности.

Опис компетенције:

О: 1.3.а) *Сматра да школе треба да образују ученике за демократију и о томе како да буду одговорни грађани у демократском друштву.*

2.2. Поштовање из групе Ставови.

Опис компетенције:

О: 2.2.а) *Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе.*

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања из групе Вештине.

Опис компетенције:

С: 3.2.в) *Процењује могуће ризике настале коришћењем различитих информација.*

4.1. Знање и критичко разумевање себе из групе Знање и критичко разумевање.

Опис компетенције:

Н: 4.1.в) *Критички размишља о својим осећањима у различитим ситуацијама.*

Исходи из програма наставе и учења за други разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- објасни добитке и ризике који произлазе из комуникације путем дигиталних уређаја;
- разликује неприхватљиво од прихватљивог понашања при комуникацији на интернету;
- реагује на одговарајући начин ако дође у додир с непримереним дигиталним садржајем, непознатим, злонамерним особама или особама које комуницирају на неприхватљив начин.

ФОТО: Shutterstock / Gorodenkoff

Исходи из програма наставе и учења за седми разред основне школе:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- обавља електронску комуникацију на сигуран, етички одговоран и безбедан начин водећи рачуна о приватности;
- препозна непримерени садржај, нежељене контакте и адекватно се заштити.

Исходи из програма наставе и учења за четврти разред гимназије:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- наведе актуелне области рачунарства и проблеме које они решавају.

РЕАЛИЗАЦИЈА

Предлог за рад у другом разреду основне школе

Активност: **Интернет-играоница**

Активности наставника

Увод: Ученицима се објасни важност интернета и дигиталних уређаја, уз нагласак на томе на који начин се интернет користи за учење и комуникацију.

Припрема: Учионица се организује у „интернет-играоницу“ где сваки сто представља различите ситуације на интернету на тему примања неприкладних порука од непознатих особа и неовлашћеног преузимање игрица или програма.

Вођење игре: Наставник уводи сценарио где ученици играју улоге корисника интернета, родитеља и полицајца.

Вођење дискусије: наставник иницира разговор о искуству ученика и о томе шта су научили.

Предлог питања за наведене ситуације:

- ? Шта мислите, зашто није безбедно одговарати непознатим особама на интернету?
- ? Како можете да проверите ко вам је послао поруку?
- ? Коме треба да се обратите ако добијете чудну поруку?
- ? Зашто програми или игрице могу бити опасни ако нису преузети са званичних сајтова?
- ? Које кораке бисте предузели да проверите да ли је нешто безбедно за преузимање?

Активности ученика

Играње улога: Сваки ученик добија картицу са улогом (корисник интернета, родитељ, полицајац).

Интеракција: Ученици комуницирају међу собом у својим улогама, суочавајући се са измишљеним ситуацијама (нпр. примање неприкладних порука, контакт од непознате особе...).

Реаговање: Ученици треба да одреагују на ситуације у складу са својим улогама и претходним инструкцијама.

Корисник интернета: Не одговара на поруку, блокира пошиљаоца и обавештава родитеље или наставника. Не преузима игрицу пре него што пита родитеље или наставника да ли је безбедна.

Родитељ: Смирено разговара с дететом о поруци, објашњава му зашто је важно да не одговара, и предузима кораке да осигура да поруке више не стижу (блокирање, пријављивање). Проверава извор с којег се преузима игрица/апликација и објашњава детету како да препозна легалне и безбедне апликације.

Полицајац: Објашњава детету и родитељима шта да раде у случају да се овакве ситуације понављају, пружа савете о пријављивању и заштити личних података на интернету. Упозорава на могуће опасности од вируса или крађе података приликом преузимања с непоузданих сајтова и даје савете како да се избегну ризици.

Дискусија: Ученици разговарају о томе шта су научили, како су се осећали у различитим ситуацијама и како би требало да реагују у будућности.

Пример питања за подстицање дискусије:

- ? Како можемо да будемо сигурни да смо безбедни на интернету и како можемо помоћи другима да се осећају безбедно?
- ? Шта сте научили данас о различитим опасностима на интернету и како ћете то применити у свакодневном коришћењу интернета?

Предлог за рад у седмом разреду основне школе

Активност: **Онлајн-комуникација**

Активности наставника

Увод: Ученицима се објасни значај етике и безбедности у онлајн-комуникацији.

Припрема: Наставник припрема сценарија онлајн-комуникација у којима ученици треба да идентификују и реагују на непримерене ситуације.

Вођење игре: Вођење дискусије и осигуравање да сваки ученик има прилику да се изрази.

Активности ученика

Играње улога: Ученици се ротирају кроз улоге пошиљаоца и примаоца електронских порука.

Идентификација: Препознавање непримерених садржаја или понашања у комуникацији.

Реакција: Практиковање адекватних реакција, као што су блокирање нежељених контаката и пријављивање неприкладних садржаја.

Дискусија: Ученици разговарају о томе шта су научили, како су се осећали у различитим ситуацијама и како би требало да реагују у будућности.

Предлог за рад у четвртом разреду гимназије

Активност: **Етичке дилеме и савремена технологија**

Активности наставника

Увод: Ученицима се објасне различите области рачунарства и њихов утицај на друштво.

Припрема: Ученици се поделе у тимове који ће радити одређени временски период на развоју пројекта у одређеним технолошким областима.

Примери:

- Машинско учење (препознавање лица, говора, виртуални асистенти...)
- Интернет-ствари (пејсмејкер који је повезан са системом у болници и на тај начин се прати здравствено стање пацијента, надзорна камера која је повезана са центром за безбедност...)
- Вештачка интелигенција (аутоматизација задатака, анализа података, доношење одлука, решавање проблема у различитим областима...)
- Роботика (аутоматизација задатака где роботи обављају сложене или опасне послове...)

Вођење дискусије: Наставник стимулише дебату о етичким дилемама и друштвеним импликацијама технологије.

Активности ученика

Анализа: Након израде ученици у тимовима разматрају како њихови пројекти могу утицати на друштво, развијајући свест о друштвеној одговорности.

Презентација: Излагање пројеката пред целим одељењем, објашњавајући како њихова решења могу допринети бољем и одговорнијем друштву.

Дискусија: Промисађање и дискусија о утицају њихових технолошких решења, с посебним освртом на критичко размишљање и етичке аспекте.

Сваки од ових примера подразумева интерактивност и ангажовање ученика, а наставник их води кроз процес, осигуравајући да се учење одвија у сигурном и подржавајућем окружењу.

Остваривање програма наставе и учења посредством КДК

Кроз програме наставе и учења у делу *Упутство за дидактичко-методичко остваривање програма* постоји већ јасна повезаност предмета са компетенцијама за демократску културу. У наставку су издвојени делови програма наставе и учења где се јасно види веза са КДК:

Наставник омогућава ученицима да поделе своја искуства када су у питању видови комуникације са дигиталним уређајима и без њих постављајући им питања попут: Како људи комуницирају? Како дигитални уређаји доприносе брзини и лакоћи комуникације? Како данас комуницирамо са особама које су физички удаљене, живе у различитим деловима света? Да ли је могуће комуницирати коришћењем сваког дигиталног уређаја? Који су предуслови за комуникацију помоћу дигиталних уређаја? Који дигитални уређаји су „паметни“ и има ли уопште простора да, у овом контексту, говоримо о памети?

4.2. Знање и критичко разумевање језика и комуникације

Дигитални уређаји и интернет омогућавају приступ најзначајнијим достигнућима културе и науке без изласка из учионице. Њиховим коришћењем повећава се доступност светске културне баштине. Нације производе бројне дигиталне производе да би промовисале сопствену културу и показале своја достигнућа. Да ли и ми треба о томе да мислимо и на томе да радимо и, да бисмо исто постигли, која знања треба да имамо, завршна су питања за ученике.

1.2. Поштовање културне разноликости

2.1. Отвореност према културној разноликости

4.4. Знање и критичко разумевање културе и религије

Указати на чињеницу да нису све особе које користе интернет добронамерне. Постоје људи који могу да угрозе имовину, па и живот других корисника интернета. У том смислу, треба приказати одабране видео-записе који адекватно третирају неке од најчешћих појава из спектра догађаја који настају откривањем података о личности (име и презиме, адреса становања, број телефона, фотографија, идентитет на интернету). Крађа: <http://bit.ly/Opljackani> Лажни идентитет: <http://bit.ly/LazniIdentitet>.

Од изузетног значаја је да ученици схвате који подаци спадају у податке о личности, као и на које начине их људи најчешће чине доступним на интернету.

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права

2.2. Поштовање

Тестирање ваљаности алгоритма, исправљање грешака, осмишљавање и тестирање унапређеног решења драгоцени су тренуци учења. (Само ученик који је свестан чињенице да пут до успеха може бити вијугав има добре изгледе да постане успешан.) У том смислу, наставник често треба да поставља ученике у ситуације да разматрају унапред креиране алгоритме (упутства) за решавање одређених задатака, да у више наврата откривају грешке и исправљају их, све док не дођу не само до најбољег већ и до најефикаснијег решења.

2.5. Самоефикасност

Активности за достизање исхода – ученик ће моћи да „креира једноставан графички дигитални материјал намењен познатој публици” – обухватају одабир једне од тема и креирање графичког дигиталног материјала (статичне или покретне слике) намењеног млађим другарима. Ово је погодан тренутак да се ученицима нагласи да знање и вештине које су стекли на претходним часовима могу да буду корисни већ у овом тренутку. Наставник организује „гостовање” код првака и представљање креираних материјала.

Задовољство што су применом сопственог знања и вештина помогли људима у свом окружењу јесте осећање које наставник треба да подстакне код ученика.

2.3. Грађански дух

3.4. Емпатија

Са ученицима је потребно разговарати о непримереној комуникацији (говор мржње, вређање, омаловажавање), као и о ризичној комуникацији (контакт са непознатим особама) на начин да се не стиче утисак да је боље да интернет не користимо, већ да морамо да будемо одговорни док то чинимо.

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права

2.2. Поштовање

Очување здраве животне средине императив је савременог друштва. У оквиру активности за достизање исхода – ученик ће моћи да „предложи начине одлагања електронског отпада који не угрожавају животну средину” – ученици треба да креирају статичке или покретне слике које подижу свест о опасностима неодговорног одлагања електронског отпада и промовишу одговорно понашање према планети.

2.4. Одговорност

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости

Следећа важна тема јесу сами резултати претраге. Резултате добијене претрагом интернета никада не треба узимати здраво за готово. Наставник треба да истакне да садржајима са интернета морамо да приђемо критички. Треба да објасни да критичко мишљење није исто што и критика већ да оно подразумева да се информацијама приступа тако што се преиспитује њихова тачност, порекло и сл. Наставник треба да укаже и на то да резултати претраге обележени ознаком „Плаћена реклама” нису нужно поуздани у погледу тачности или квалитета садржаја. У основи потребе да критички прилазимо информацијама доступним на интернету стоји отвореност ове светске мреже – свако на њу може да постави шта год пожели. Овакав приступ носи извесне ризике, али и доноси бројне предности које их далеко превазилазе – могућности за дељење знања, информација, приказе иновација и сл.

3.1. Аутономне вештине учења

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости

Кроз дискусију са ученицима издвојити кључну карактеристику насилног понашања: постоји намера да се друга особа повреди, понизи, наљути, растужи.

Пре него што било шта (о себи или другима) поделимо или објавимо на интернету, веома је важно да застанемо и размислимо шта објављујемо, због чега, ко ће то моћи да види (вршњаци, родитељи, наставница), шта ће други мислити о нама, да ли тиме што објављујемо или шаљемо можемо некога да повредимо, како ће се осећати особе на које се то односи итд.

3.4. Емпатија

4.1. Знање и критичко разумевање себе

Наставник треба да промовише писање порука у складу са правописним правилима и језичким нормама без обзира на платформу у оквиру које се комуникација реализује. Јер особа која је писмена никада неће пристати да у писаној комуникацији делује неписмено.

3.6. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине

Наставник треба да представи узрасту примерен алгоритам/програм који садржи понављање (нпр. маца мења боју, исцртава се испрекидана линија, срце пулсира) и постави ученицима питање: „Ако бисмо сложили блокове на овакав начин, шта би се њиховим извршавањем добило?” Ученици треба да аргументују своје одговоре и дебатују о тачности изнетих одговора. Након тога, наставник треба да прикаже узрасту примерен алгоритам/програм који садржи понављање, али и грешку. После саопштавања сврхе програма наставник треба да постави питање: „Да ли блокови сложени на овакав начин доводе до описаног решења? Да ли је могуће поправити програм?” Ученици тада треба да предложе решења и по потреби дебатују о њима.

2.5. Самоефикасност

2.6. Толеранција према двосмислености (вишезначности)

На унапред припремљеном скупу веб-страна кроз дискусију о процени информација пронађених на интернету (публика којој је сајт намењен, аутор, тачност/прецизност, објективност, актуелност и интернет-адреса) подстицати развој критичког мишљења ученика.

3.1. Аутономне вештине учења

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања

Истицати да се кроз учење програмирања и алгоритама развијају стратегије за решавања животних проблема; сваки задатак који себи постављамо у свакодневном животу решава се корак по корак, тј. алгоритаМСки.

2.5. Самоефикасност

Наставник треба да упозна ученике и са правима детета прописаним Конвенцијом о правима детета и појасни да се она односе и на дигитално окружење. Уместо питања да ли права детета важе и у дигиталном свету, стручњаци су покренули друго питање: како осигурати пуно поштовање права детета у дигиталном свету. С обзиром на то да је Конвенција о правима детета најважнији међународни документ којим се штите права детета, наставник посебно треба да упозна ученике са члановима 2, 16, 17, 19, 34 и 35 Конвенције, стављајући их у контекст ризика и кршења права деце на интернету (изложеност дигиталном насиљу; говор мржње, стереотипи, предрасуде; изложеност непримерним садржајима; злоупотреба личних података и идентитета).

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права

Наставник упознаје ученике с начинима сакупљања и обраде података. Предочава им везу између грађанских права и обраде података, као и да Република Србија има институцију Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности. Уводи појам отворени подаци и појашњава начине проналажења, приступања и преузимања с нагласком да приликом коришћења ових података треба наводити извор са кога су преузети.

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права

4.3. Знање и критичко разумевање политике, права и људских права

У програмима наставе и учења предмета из области информатике и рачунарства постоји много пројектних задатака у којима се од ученика захтевају бројне активности, међу којима су: самостално проналажење информација; способност решавања проблема; самостално учење; рад у групи, сарадња; критички однос према властитом и туђем раду; доношење одлука; аргументовање; усвајање другачијих, нових начина рада; планирање; поштовање рокова и преузимање одговорности.

Наставници имају слободу да изаберу теме пројектних задатака и на тај начин се могу достићи разни кључни описи компетенција за демократску културу. **Предлози тема и потенцијалних активности** такође се налазе у програмима наставе и учења. Неке од њих су:

- одговорно коришћење воде и одлагање отпада у мом домаћинству;

- израда правила понашања (на теме: у спортској сали, у кабинету..., за безбеднији рад на интернету, за креирање сигурне лозинке, заштите рачунара од злонамерних програма, заштите здравља...);
- туристички водич кроз...
- израда упитника на тему дигиталног насиља;
- како бисмо могли да редизајнирамо учионицу да услови за учење буду бољи? (израда програма који прорачунава нпр. цене кречења различитим врстама материјала или цене различитог школског мобилијара...);
- како да производимо здраву ужину за дефинисани буџет? (израда програма који прорачунава нпр. укупну цену успостављања пластеника са различитим биљним културама);
- зато што смо одговорни: Истраживање о ставовима вршњака када је квалитет живота у локалној средини у питању (онлајн-упитник о еколошким, културним, образовним потребама), анализа резултата и одабир проблема који вршњаци најчешће наводе; Сараднички рад на изради предлога решења одабраног проблема, дефинисање плана акције; Представљање плана акције на нивоу школа (израђена мултимедијална презентација, постер и лого) и одабир особа (ученика и наставника) које ће бити задужене за његово спровођење; Представљање плана акције на нивоу локалне заједнице (комуникација путем електронске поште са јединицом локалне самоуправе, домом културе...); Спровођење акције;
- бицикл са сигнализацијом (Истраживање концепта „безбедност у саобраћају“ у контексту визуелне сигнализације, програмирање физичког уређаја да симулира рад мигаваца и других визуелних обележја бицикла);

Кроз образовање у области информатике и рачунарства ученици стичу кључне вештине неопходне за критичко анализирање информација, разумевање утицаја технологије на друштво и активно учешће у демократским процесима. Настава из области информатике и рачунарства омогућава ученицима да користе дигиталне алате за ширење идеја, учествовање у дигиталним дебатама и подизање свести о друштвеним питањима. Ова повезаност доприноси изградњи компетенција за демократску културу, помажући ученицима да постану информисани, ангажовани и одговорни дигитални грађани.

- интерактивни албум (израда програма у виду албума са: делима познатог уметника, архитектуре једне епохе, седам чуда античког света... које се након клика увеличавају, неко време остају увећане а затим смањују на своје почетне димензије);
- популарни филмови и музика (ученици на интернету проналазе отворене податке о филмовима или музици, врше анализе тих података и изводе интересантне закључке).

Модел компетенција за демократску културу Савета Европе

на основном, средњем и напредном нивоу развијености
с регистром кључних дескриптора⁷

ВРЕДНОСТИ

1. Вредновање људског достојанства и људских права

1	Тврди да увек треба поштовати и штитити људска права	Основни
2	Тврди да друштво треба да поштује и штити посебна права детета	
3	Брани гледиште да нико не сме бити подвргнут тортури или нељудском или понижавајућем поступању или кажњавању	Средњи
4	Тврди да све државне институције треба да поштују, штите и спроводе људска права	
5	Брани гледиште да када је неко у затвору, иако је подвргнут ограничењима, то не значи да има мање права на поштовање и достојанство него сви остали људи	Напредни
6	Сматра да сви закони треба да буду у складу с међународним нормама и стандардима за људска права	

2. Вредновање културне разноликости

7	Промовише гледиште да је потребно да људи буду толерантни према различитим уверењима других у друштву	Основни
8	Промовише гледиште да људи треба увек да стреме међусобном разумевању и смисленом дијалогу са групама које се опажају као „другачије“	
9	Сматра да културна разноликост у оквиру једног друштва треба да се позитивно вреднује и цени	Средњи

⁷ Регистар је у целости преузет из публикације *Референтни оквир компетенција за демократску културу*, Књига 2, Савет Европе, 2018.

10	Тврди да би интеркултурални дијалог требало да нам помогне да препознамо другачије идентитете и културне припадности	Напредни
11	Тврди да би интеркултурални дијалог требало користити за развијање поштовања и културе „суживота“	

3. Вредновање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права

12	Тврди да би школе требало да подучавају ученике демократији и како да делују као демократски грађани	Основни
13	Сматра да би сви грађани пред законом требало да буду једнаки и да се према њима поступа непристрасно	
14	Тврди да би закони требало да се примењују увек и поштено	
15	Тврди да би демократски избори требало увек да се спроводе слободно и поштено, према међународним стандардима и националном законодавству и без преваре	Средњи
16	Сматра да сваки јавни званичник приликом вршења својих овлашћења не би смео да их злоупотреби и прелази законске границе	
17	Подржава гледиште да би судови требало да буду приступачни свима, тако да људима не буде ускраћена могућност да свој предмет изнесу пред суд зато што је то прескупо, мучно или компликовано урадити	
18	Подржава гледиште да би они којима су поверена законодавна овлашћења требало да подлежу одговарајућој уставној контроли	Напредни
19	Сматра да би информације о јавним практичним политикама и њиховом спровођењу требало да буду доступне јавности	
20	Тврди да би требало да постоје мере правне заштите од поступака надлежних органа који крше грађанска права	

СТАВОВИ

4. Отвореност према другим културама као и другим уверењима, погледима на свет и праксама

21	Показује интересовање за учење о уверењима, вредностима, традицијама и погледима на свет других људи	Основни
22	Изражава заинтересованост за путовање у друге земље	
23	Изражава радозналост према туђим уверењима и тумачењима и другим културним оријентацијама и припадностима	Средњи
24	Изражава захвалност за могућност да доживи друге културе	

25	Тражи и поздравља могућности за сусрете с људима који негују другачије вредности, обичаје и понашања	Напредни
26	Тражи контакт с другим људима како би учио/ла о њиховој култури	

5. Поштовање

27	Даје простор другима да се изразе	Основни
28	Изражава поштовање према другим људима као себи равним људским бићима	
29	Поступа према свим људима с поштовањем без обзира на њихово културно порекло	Средњи
30	Изражава поштовање према људима који имају другачији друштвено економски статус од њега/ње	
31	Изражава поштовање према верским разликама	Напредни
32	Изражава поштовање према људима који имају другачија политичка мишљења од њега/ње	

6. Грађански дух

33	Изражава спремност за сарадњу и рад с другима	Основни
34	Сарађује с другим људима на циљевима од заједничког интереса	
35	Изражава опредељење да не буде само пуки посматрач када се крше достојанство и права других	Средњи
36	Разговара о томе шта се може учинити да заједница постане боље место за живот	
37	Испуњава обавезе и дужности активног грађанина/грађанке било на локалном, националном или глобалном нивоу	Напредни
38	Предузима мере да буде информисан/на о грађанским питањима	

7. Одговорност

39	Показује да прихвата одговорност за сопствене поступке	Основни
40	Уколико повреди нечија осећања, извини се	
41	Завршава задатке на време	Средњи
42	Показује да преузима одговорност за сопствене грешке	
43	Стално испуњава обавезе према другима	Напредни

8. Самоефикасност

44	Изражава уверење у властиту способност да разуме питања	Основни
45	Изражава уверење да може да извршава активности које је планирао/ла	
46	Изражава уверење у сопствену способност да заобилази препреке када стреми ка циљу	Средњи
47	Уколико жели да се промени, изражава увереност да то може да уради	
48	Показује да је сигуран/на у своје способности да се носи са животним изазовима	Напредни
49	Показује увереност да зна како да се носи с непредвиђеним ситуацијама због снажљивости коју поседује	

9. Толеранција према двосмислености

50	Добро се уклапа с другим људима који имају разна другачија гледишта	Основни
51	Показује да се може привремено уздржати од доношења суда о другим људима	
52	Добро се осећа у непознатим ситуацијама	Средњи
53	Носи се са неизвесношћу позитивно и конструктивно	
54	Добро ради у непредвиђеним околностима	
55	Изражава жељу да се његове/њене идеје и вредности преиспитују	Напредни
56	Ужива у изазову да се реше нејасни проблеми	
57	Ужива да решава ситуације које су компликоване	

ВЕШТИНЕ

10. Аутономне вештине учења

58	Показује способност да утврђује изворе за учење (нпр. људе, књиге, интернет)	Основни
59	Тражи разјашњење нових информација од других људи када је потребно	
60	Зна да савлада ново штиво уз минималан надзор	Средњи
61	Зна да оцени квалитет сопственог рада	
62	Зна да одабере најпоузданије изворе информација или савете у расположивом обиму	Напредни
63	Показује способност да систематски прати, дефинише и утврђује приоритете и завршава задатке без директног надзора	

11. Вештине аналитичког и критичког размишљања

64	Зна да утврди сличности и разлике између нових информација и онога што је већ познато	Основни
65	Користи се доказима да подупре своја мишљења	
66	Зна да процени ризике повезане с различитим опцијама	Средњи
67	Показује да размишља о томе да ли су информације које користи тачне	
68	Зна да утврди све неподударности или недоследности или неслагања у штиву које се анализира	Напредни
69	Зна да користи јасне и утврђене критеријуме, начела или вредности за доношење судова	

12. Вештине слушања и опажања

70	Пажљиво ће саслушати другачија мишљења	Основни
71	Са пажњом слуша друге људе	
72	Посматра гестикулацију говорника и општи говор тела да му/јој помогну да разуме значење онога што му они говоре	Средњи
73	Зна помно да слуша како би открио/ла значења и намере друге особе	
74	Обраћа пажњу на оно што други људи мисле, али не говоре	Напредни
75	Примећује како људи који припадају другим културама реагују другачије на исту ситуацију	

13. Емпатија

76	Зна да препозна када је другу/другарици потребна његова/њена помоћ	Основни
77	Изражава саосећање за лоше ствари које види или које је видео/ла да се дешавају другим људима	
78	Труди се да боље разуме своје пријатеље, замишљајући како ствари изгледају из њиховог угла	Средњи
79	Узима у обзир осећања других људи када доноси одлуке	
80	Изражава гледиште да, када размишља о људима у другим земљама, дели њихове радости и туге	Напредни
81	Исправно чита осећања других људи, чак и када они не желе да их покажу	

14. Флексибилност и прилагодљивост

82	Мења мишљење уколико му/јој се аргументовано покаже да је то неопходно	Основни
----	--	---------

83	Зна да промени сопствене одлуке уколико последице таквих одлука показују да је то неопходно	Основни
84	Прилагођава се новим ситуацијама користећи нове вештине	Средњи
85	Прилагођава се новим ситуацијама примењујући знања на другачији начин	
86	Усваја друштвено-културне конвенције циљних група других култура када ступа у интеракције са члановима таквих група	Напредни
87	Зна да прилагоди своје понашање да оно буде одговарајуће за друге културе	

15. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине

88	Зна да изрази своје мишљење о неком проблему	Основни
89	Пита говорнике да понове шта су рекли уколико му/јој то није било јасно	
90	Поставља питања која показују да разуме ставове других људи	Средњи
91	Зна да усвоји другачије начине изражавања уљудности на страном језику	
92	Зна језички да посредује у интеркултуралним разменама путем превођења, тумачења или објашњавања	Напредни
93	Зна успешно да избегава интеркултуралне неспоразуме	

16. Вештине за сарадњу

94	Израђује позитивне односе с другим људима у групи	Основни
95	Када ради као члан групе, одрађује свој део посла у групном раду	
96	Ради на изградњи консензуса ради постизања циљева групе	Средњи
97	Када ради као члан групе, преноси осталима све релевантне или корисне информације	
98	Ствара ентузијазам међу члановима групе, ради постизања заједничких циљева	Напредни
99	Када ради с другима, подржава друге упркос разликама у гледиштима	

17. Вештине за решавање сукоба

100	Зна да комуницира пристојно са сукобљеним странама	Основни
101	Зна да утврди опције за решавање сукоба	

102	Зна да помогне другима да решавају конфликте тако што им помаже да боље разумеју опције које имају на располагању	Средњи
103	Зна да охрабри стране које су укључене у сукобе да активно слушају једни друге и поделе проблеме и бриге	
104	Редовно иницира разговор да би помогао/ла у решавању међуљудских конфликта	Напредни
105	Зна да се ефикасно носи са емоционалним стресом, узнемиреностју и несигурношћу других људи у конфликтним ситуацијама	

ЗНАЊЕ И КРИТИЧКО РАЗУМЕВАЊЕ

18. Знање и критично разумевање себе

106	Зна да опише сопствене мотивације	Основни
107	Зна да опише како његове/њене мисли и емоције утичу на његово/њено понашање	
108	Зна да се критички осврне на сопствене вредности и уверења	Средњи
109	Зна да критички сагледа себе из више различитих углова	
110	Зна да се критички осврне на сопствене предрасуде и стереотипе и оно што се налази иза њих	Напредни
111	Зна да се критички осврне на сопствене емоције и осећања у широкој лепези ситуација	

19. Знање и критично разумевање језика и комуникације

112	Зна да објасни како тон гласа, контакт очима и говор тела могу помоћи у комуникацији	Основни
113	Зна да објасни друштвени утицај и ефекте различитих стилова комуницирања на друге	Средњи
114	Зна да објасни како се друштвени односи понекад шифрују језичким облицима који се користе у разговорима (на пример: у поздравима, начинима обраћања, коришћењем поштапалица/псовки)	
115	Зна да објасни зашто људи из другачијих култура можда користе другачије вербалне и невербалне конвенције комуницирања које имају смисла с њихове тачке гледишта	Напредни
116	Зна да се критички осврне на различите конвенције комуницирања које се користе у најмање једној друштвеној групи или култури	

20. Знање и критичко разумевање света: политике, права, људских права, културе, култура, религије, историје, медија, економија, околине и одрживости

117	Зна да објасни значење основних политичких концепата, укључујући демократију, слободу, грађанство, права и одговорности	Основни
118	Зна да објасни зашто свако има одговорност да поштује људска права других	
119	Зна да објасни основне културне праксе (на пример навике у јелу, праксе поздрављања, начине обраћања људима, учтивост) у једној другачијој култури	
120	Зна да се критички осврне на то како су сопствени погледи на свет само један од многобројних погледа на свет	
121	Зна да процени утицај друштва на свет природе, на пример, у смислу раста становништва, развоја становништва, коришћења ресурса	
122	Зна критички да се осврне на ризике који се повезују са штетом по животну средину	
123	Зна да објасни универзалну, неутуђиву и недељиву природу људских права	Средњи
124	Зна критички да се осврне на однос између људских права, демократије, мира и безбедности у свету глобализације	
125	Зна критички да се осврне на корене узрока кршења људских права, укључујући улогу стереотипа и предрасуда у процесима који воде ка злоупотреби људских права	
126	Зна да објасни опасности од генерализације понашања појединаца на целокупну културу	
127	Зна критички да се осврне на верске симболе, верске ритуале и коришћење језика у верске сврхе	
128	Зна да објасни утицаје које пропаганда има у савременом свету	
129	Зна да објасни како се људи могу штитити и заштитити од пропаганде	
130	Зна да опише различите начине на које грађани могу да утичу на политику	Напредни
131	Зна да се критички осврне на развојну природу појма људских права и стални развој људских права у различитим регионима света	
132	Зна да објасни зашто не постоје културне групе које имају чврсто усађене карактеристике	
133	Зна да објасни зашто се све верске групе стално развијају и мењају	
134	Зна критички да се осврне на то да се историје често презентују и уче са етноцентричке тачке гледишта	
135	Зна да објасни националне економије и како привредни и финансијски процеси утичу на функционисање друштва	

КЉУЧНИ ОПИСИ КОМПЕТЕНЦИЈА

на основном, средњем и напредном нивоу развијености

МОДЕЛ ЗУОВ-а

1. ВРЕДНОСТИ

1.1. Поштовање људског достојанства и људских права

1.1.а)	Поштује људска права и права детета	Основни
1.1.б)	Заступа мишљење да све државне институције треба да поштују, штите и спроводе људска права и да нико не сме бити подвргнут тортури и понижавајућем поступању	Средњи
1.1.в)	Заступа став да закони треба да буду усклађени са међународним нормама за људска права и права детета	Напредни
1.1.г)	Заступа мишљење да и лица лишена слободе имају право на поштовање људског достојанства	

1.2. Поштовање културне разноликости

1.2.а)	Показује толеранцију према различитим уверењима и сматра да треба стремити међусобном разумевању и дијалогу са групама које су „другачије“	Основни
1.2.б)	Прихвата и уважава културолошке разлике	Средњи
1.2.в)	Заступа став да треба водити међукултурни/интеркултурни дијалог и развијати културу суживота	Напредни

1.3. Поштовање демократије, правде, поштења, једнакости и владавине права

1.3.a)	Сматра да школе треба да образују ученике за демократију и о томе како да буду одговорни грађани у демократском друштву	Основни
1.3.б)	Сматра да се закони морају примењивати доследно, поштено и непристрасно	
1.3.в)	Заступа мишљење да сви државни органи као и јавни званичници доследно треба да поштују законе и својим примером чувају демократска начела	Средњи
1.3.г)	Сматра да би демократски избори требало да се увек спроводе слободно и поштено, у складу са националним законодавством и међународним стандардима	
1.3.д)	Сматра да би судови требало да буду приступачни свима, без обзира на различити материјални статус или нека друга ограничења	
1.3.ђ)	Залаже се за доступност информација од јавног значаја	Напредни
1.3.е)	Заступа став да би сви којима су поверена законска овлашћења требало да подлежу законској и уставној контроли	
1.3.ж)	Залаже се за постојање мера правне заштите од поступака надлежних органа у случају кршења грађанских права	

2. СТАВОВИ

2.1. Отвореност према културној разноликости

2.1.a)	Заинтересован је за учење о вредностима, традицијама и погледима на свет припадника других култура	Основни
2.1.б)	Показује радозналост и знатижељу да се непосредно упозна са другим културама	Средњи
2.1.в)	Остварује контакте с другим људима како би учио/ла о њиховој култури	Напредни

2.2. Поштовање

2.2.a)	Опходи се према другим људима с поштовањем дајући им могућност да се изразе	Основни
2.2.б)	Уважава друге људе без обзира на њихово културно порекло и друштвено-економски статус	Средњи
2.2.в)	Поштује људе с различитим верским опредељењем и другачијим политичким мишљењем	Напредни

2.3. Грађански дух

2.3.a)	Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса	Основни
2.3.б)	Учествује у заједничким акцијама усмереним на побољшање живота заједнице	Средњи
2.3.в)	Покреће акције за побољшање живота заједнице на локалном, националном или глобалном нивоу	Напредни

2.4. Одговорност

2.4.a)	Прихвата одговорност за сопствене поступке и извини се уколико повреди нечија осећања	Основни
2.4.б)	Поштује рокове и преузима одговорност ако погреши	Средњи
2.4.в)	Испуњава обавезе према другима	Напредни

2.5. Самоефикасност

2.5.a)	Показује спремност да решава проблеме, постиже добре резултате и превазилази тешке ситуације	Основни
--------	--	---------

2.5.б)	Прилагођава се новим околностима и превазилази препреке на путу ка циљу	Средњи
2.5.в)	Ефикасно решава проблеме настале у непредвиђеним ситуацијама и превазилази животне изазове	Напредни

2.6. Толеранција према двосмислености (вишезначности)

2.6.а)	Позитивно приступа људима са другачијим гледиштима и суздржава се од преурањеног доношења суда	Основни
2.6.б)	Добро функционише у неизвесним ситуацијама и сагледава их из више углова	Средњи
2.6.в)	Решава компликоване ситуације и спреман је да преиспитује своје идеје и вредности	Напредни
2.6.г)	Прихвата да се његове/њене идеје и вредности преиспитују	

3. ВЕШТИНЕ

3.1. Аутономне вештине учења

3.1.а)	Идентификује релевантне изворе информација и користи различите алате како би прикупио нове информације	Основни
3.1.б)	Интегрише информације из различитих области и прати сопствени напредак у учењу	Средњи
3.1.в)	Самостално одабира поуздане изворе информација, утврђује приоритете и завршава задатке	Напредни

3.2. Вештине аналитичког и критичког размишљања

3.2.а)	Уочава нове информације на основу претходних сазнања и користи чињенице да образложи своје мишљење	Основни
--------	--	---------

3.2.б)	Преиспитује тачност информација које користи	Средњи
3.2.в)	Процењује могуће ризике настале коришћењем различитих информација	
3.2.г)	Користи јасне и утврђене критеријуме, начела или вредности за извођење закључака и формирање судова	Напредни

3.3. Вештине слушања и опажања

3.3.а)	Пажљиво слуша другачија мишљења	Основни
3.3.б)	Са пажњом слуша друге људе	
3.3.в)	Прати невербалне знакове у комуникацији како би покушао да на основу њих открије значење порука и намере других људи	Средњи
3.3.г)	Идентификује различите реакције припадника других култура у истим/сличним ситуацијама, на основу претходних сазнања	Напредни

3.4. Емпатија

3.4.а)	Саосећа са људима у невољи	Основни
3.4.б)	Препознаје ситуације у којима је људима у његовом/њеном окружењу потребна помоћ	
3.4.в)	Узима у обзир осећања других људи када доноси одлуке	Средњи
3.4.г)	Сагледава ситуацију из перспективе других особа	

3.4.д)	Изражава саосећајност, било да је реч о осећању радости или туге, са људима са којима нема директан контакт	Напредни
3.4.ђ)	Препознаје осећања других људи, чак и када они то не показују и показује спремност да одреагује на одговарајући начин	

3.5. Флексибилност и прилагодљивост

3.5.а)	Мења мишљење и поступке ако му/јој се аргументовано докаже да је то неопходно	Основни
3.5.б)	Прилагођава се новим ситуацијама користећи нове вештине и примењујући своје знање на другачији начин	Средњи
3.5.в)	Прилагођава сопствено понашање када остварује интеракцију са припадницима других култура	Напредни

3.6. Језичке, комуникативне и вишејезичке вештине

3.6.а)	Јасно изражава своје мишљење о некој теми	Основни
3.6.б)	Тражи од саговорника да понови шта је рекао ако му/јој то није јасно	
3.6.в)	Поставља питања која показују да је разумео/ла став својих саговорника	Средњи
3.6.г)	Користи различите форме учтивости/пристојности у изражавању на другом језику	
3.6.д)	Обавља улогу језичког посредника у интеркултурној/међукултурној комуникацији	Напредни
3.6.ђ)	Избегава интеркултурне/међукултурне неспоразуме у комуникацији	

3.7. Вештине за сарадњу

3.7.а)	Изграђује позитивне односе с другим људима у групи и одговорно обавља свој део посла	Основни
3.7.б)	Труди се да успостави консензус, како би се постигли заједнички циљеви групе	Средњи
3.7.в)	Дели све корисне информације са члановима групе	
3.7.г)	Уноси ентузијазам међу члановима групе, ради постизања заједничких циљева	Напредни
3.7.д)	Подржава своје сараднике упркос различитим гледиштима које имају	

3.8. Вештине за решавање сукоба

3.8.а)	Изражава поштовање у комуникацији са свим сукобљеним странама	Основни
3.8.б)	Идентификује могућа решења за превазилажење сукоба	
3.8.в)	Доприноси решавању конфликта указујући на могућа решења сукоба	Средњи
3.8.г)	Охрабрује стране у сукобу да пажљиво слушају једни друге	
3.8.д)	Доприноси решавању међуљудских конфликта, стварајући позитивну емоционалну атмосферу	Напредни

4. ЗНАЊЕ И КРИТИЧКО РАЗУМЕВАЊЕ

4.1. Знање и критичко разумевање себе

4.1.a)	Описује на који начин његове/њене мисли и емоције утичу на његово/њено понашање	Основни
4.1.б)	Критички сагледава себе из различитих перспектива и преиспитује своје ставове и уверења	Средњи
4.1.в)	Критички размишља о својим осећањима у различитим ситуацијама	Напредни
4.1.г)	Критички размишља о својим предрасудама и унапред формираним мишљењима	

4.2. Знање и критичко разумевање језика и комуникације

4.2.a)	Схвата да тон гласа, контакт очима и невербална комуникација имају утицај на комуникацију	Основни
4.2.б)	Схвата да се различите форме и стилови у комуникацији користе у различитим ситуацијама	Средњи
4.2.в)	Критички разматра ефекте различитих стилова у комуникацији	
4.2.г)	Доводи у везу другачије вербалне и невербалне начине комуницирања људи из другачијих култура са њиховим културним идентитетом	Напредни

4.3. Знање и критичко разумевање политике, права и људских права

4.3.a)	Објасни својим речима основне политичке концепте као што су демократија, слобода, грађанство, права и обавезе	Основни
4.3.б)	Идентификује разлоге зашто сваки појединац има обавезу да поштује људска права других	

4.3.в)	Образложи колико су и због чега људска права значајна у друштву	Средњи
4.3.г)	Критички промишља о узроцима кршења људских права, укључујући улогу стереотипа и предрасуда у процесима који доводе до тих кршења	
4.3.д)	Анализира различите начине на које грађани могу утицати на политику	Напредни
4.3.ђ)	Критички промишља о развојној природи људских права и тренутном стању људских права у различитим деловима света	

4.4. Знање и критичко разумевање културе и религије

4.4.а)	Наводи основне културне праксе (навике у исхрани, начин поздрављања, обраћања људима, правила пристојности итд.) у другој култури	Основни
4.4.б)	Схвата да је његов/њен поглед на свет само један од многих	
4.4.в)	Критички промишља о томе да појединачна понашања особа из неких култура не треба приписивати целокупној култури	Средњи
4.4.г)	Критички промишља о значењу и могућој злоупотреби верских симбола, ритуала и језика	
4.4.д)	Анализира узроке развоја и промена културних и верских група и њихових карактеристика	Напредни
4.4.ђ)	Упознат је са постојањем неких верских група које различитим видовима манипулације могу да угрозе ментално и физичко здравље својих следбеника, као и да им ускрате основна људска права и слободе	

4.5. Знање и критичко разумевање историје, медија, економије, околине и одрживости

4.5.a)	Идентификује утицај друштва на природу, укључујући факторе као што су раст и развој становништва, потрошња ресурса итд. и промишља о ризицима везаним за штетне утицаје на животну средину	Основни
4.5.б)	Идентификује ефекте пропаганде у савременом свету и утврђује механизме заштите	Средњи
4.5.в)	Критички промишља о процесима етноцентричког представљања историје и историјског ревизионизма у служби актуелних идеологија	Напредни
4.5.г)	Процењује начин на који економски и финансијски процеси утичу на функционисање друштва	

Ова публикација је припремљена уз финансијску подршку Европске уније и Савета Европе, кроз пројекат „Квалитетно образовање за све“. Садржај је искључива одговорност аутора/ауторке и ни у ком случају не представља званичне ставове Европске уније ни Савета Европе.

Земље чланице Европске уније су одлучиле да удруже своја знања, ресурсе и судбине. Заједно су изградиле стабилно окружење, демократију и одрживи развој задржавајући културну разноликоост, толеранцију и индивидуалне слободе. Европска унија је посвећена дељењу својих достигнућа и вредности са земљама и народима ван својих граница.

www.europa.eu

Савет Европе је водећа организација за људска права на континенту. Обухвата 46 држава чланица, укључујући све чланице Европске уније. Све државе чланице Савета Европе потписале су Европску конвенцију о људским правима, споразум чији је циљ заштита људских права, демократије и владавине права. Европски суд за људска права надгледа примену Конвенције у државама чланицама.

www.coe.int

Суфинансира
Европска унија

ЕВРОПСКА УНИЈА

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Суфинансира и спроводи
Савет Европе